

• VII. ÉVFOLYAN •
1917

NOVEMBER
MEGJELENIK
MINDEN HÓ-
ELSEJÉN.

ULT ÉS JÖVŐ

• ZSIDÓ IRODALMI MŰVÉSZETI TÁRS-
SÁG IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRATA •
AZ ORSZÁGI KULTURBIZOTTSÁG KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKEZTETVE

• DR. PATAI JÓZSEF

TARTALOM.

	Oldal		Oldal
Dr. Tomaschoff Bertalan: Nyílt levél főtisztelendő dr. Hevesi Simon főrabbi úrhoz!	419	Dr. Weisz Miksa: Graetz	443
Dr. Patai József: Szerkesztői megjegyzés .	421	A nagykálói rabbi nótája	444
Várnai Zseni: Emlékek. (Vers)	422	Vadász Ede: Miskolci emlékek a szabadságharc idejéből	444
Pap Izsák: Káin és Ábel. (Vers).	422	Dr. Fabó Bertalan: A régi Pestről és zsidairól	447
Bálint Jenő: Egy szegény pólisi tragédiája.	423	TOLLHEGYRŐL.	
Lóránt Mihály: Elégia. (Vers)	424	Secundus: Megint az unifikáció, — Az elefánt is zsidó, — Ha a jobbágyok utódjai, — Graetzet nem választották be	449
Bettelheim Sámuel: Zsidó színházi élet New Yorkban.	425	KRÓNIKA ÉS SZEMLE.	
Kertész Lajos: Kriptámnál a temetőben. (Vers).	429	Róshasono a fronton, — A jeruzsálemi katonai temető kérdéséhez, — Az Izr. Magyar Irod. Társulat, — Zsidó kongresszus Oroszországban stb.	451
Dr. Fürst Aladár: R. Wertheimer Sámson	429	ÚJ KÖNYVEK. (Dr. Molnár Ernő.)	
Sebes Árpád: Együtt apámmal. (Vers) . .	432	Jüdischer National-Kalender 5678.	455
Dr. Max Grunwald (Wien): A new yorki zsidó színház történetéhez.	433	PÁLYÁZATOK. HIRDETÉSEK.	
Peisner Ignác: A reformáció négyszázados jubileuma	438		
Margitka S. Gyula: Mert elkísér a mult... (Vers).	439		
Patai József: Mese a meséről	440		
Fleynér János: Daloló árkok. (Vers). . .	442		

ILLUSZTRÁCIÓK:

H. Fenn: Libánoni részlet, (Műmelléklet.)		Goldfaden, a népszerű zsidó színmű- és operettíró	434
P. Harland: A próféta halála	423	J. Epstein: Menachem Dolitzki new-yorki héber költő.	434
Jeruzsálem az Olajfák hegyéről nézve . .	424	Dramai jelenet egy new-yorki zsidó színházból	435
New-York három legnagyobb zsidó színházának napi plakátjai	425	Adler egyik kedvenc szerepében	435
J. Epstein: A zsidó színházban	426	Josef Weinstock egyik szerepében	435
Adler zsidó színháza New-Yorkban . . .	426	Típusok a zsidó színházból	436
J. Epstein: Mr. Moskovits, a híres new-yorki zsidó színész	427	Anglia kitiltja az orosz zsidókat. Amerikai rajz az angol „idegen törvény” ellen . .	436
— — David Kessler, a híres new-yorki zsidó színész egyik szerepében	427	J. Epstein: New-yorki zsidó házaló	437
— — J. Adler, a leghíresebb new-yorki zsidó színész	427	— — New-yorki szabómunkás.	437
— — Liptzen asszony, a zsidó színház híres tragikája	427	— — New-yorki zsidó munkásnők	437
Jelenet a „Bar-Kochba” című darabból . .	428	A Luther-féle bibliafordítás első kiadásának (1534) címlapja.	439
Háborús jótékony előadás hirdetése a Kessler zsidó színházban	428	Magyar zsidó katonák a jeruzsálemi szent falnál Tiscobeovkor	441
Háborús jótékonyági előadás és virágünnep plakátja	428	Graetz	443
Morris Rosenfeld. (Struck metszete) . .	428	A nagykálói rabbi nótája. Leírta: Csillag Lipót. (Kotta)	444
J. Epstein: Morris Rosenfeld	429	Henry Hugh Armstead: Józua megállítja a napot Gibeonnál	447
Oppenheim Sámuel.	430	Hofbauer Zsófia operaénekesnő.	448
R. Wertheimer Sámson	431	Kottacímlap Winter metszetével	448
Zsidó színházak plakátjai	433	Roshasonoi istentisztelet a harctéren a 85. ezrednél	450
J. Epstein: Eliakim Zunser, zsidó drámaíró	434	Gazánál elesett zsidó hős temetése Jeruzsálemben	451

H. FENN: AUS DEM LIBANON

H. FENN: LIBÁNONI RÉSZLET

A Múlt és Jövő 1917 novemberi műmelléklete

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

MULT ÉS JÖVŐ

ZSIDÓ IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT.

Az O. M. I. K. E. kulturbizottságának közreműködésével szerkeszti

DR. PATAI JÓZSEF

Megjelenik minden hó elsején.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, VI. ker., Podmaniczky-
utca 6. szám. Telefon: 146-92.
Előfizetési ár egész évre: 25 K.
Omike-tagsággal együtt: 30 K.
Díszkiadásban: 35 K. Omike-
:: tagsággal együtt: 40 K. ::

VII. ÉVF., 1917 NOV.

NYILT LEVÉL FÖTISZTELENDŐ DR. HEVESI SIMON FÖRABBI ÚRHOZ!

Temesvár, 1917 október hó.

Ár néhány éve, hogy velem együtt az öntudatra ébredt magyar zsidó ifjúság Fötisztelendő Úrnak zsidó szellemtől áthatott írásait meleg érdeklődéssel kíséri. Mintha a Mult és Jövő minden egyes számában egyet-egyet rázna a halófélben lévő, de legalább is tespedésnek indult magyar zsidóságon. Legutóbbi cikke pedig, Fötisztelendő Uram, már egyenesen hajnalhasadást jelent. A Mult és Jövő érdeme, hogy végre ily hangok a magyar zsidó sajtóban megszólalhatnak. A zsidóság jövőjéért aggódók lelkéből és lelkéhez szólnak e sorok.

A rabbi hivatásáról mi, zsidóságunk tudatára ébredt naív ifjúság, eddig csak álmodoztunk. Hogy milyennek képzeltük a rabbit? Most már könnyű megmondani. Egészen olyan, mint amilyennek Fötisztelendő Uram elénk festi.

Nem tudom, melyik sort ragadjam ki előbb a cikkből. „A zsidó nép nevelője, a tiszta ősi szellem fenntartója, a multak lelkének megszólaltatója, a zsidóság egységes lelkének gondozója, zsidó eszmék harcosa, a zsidó hűség ébrentartója, a zsidó történetnek buzgó kutatója, — aki a zsidó ifjúság érdeklődését a zsidó irodalom és tudomány iránt felkölti, aki többezeréves bibliánknak, az örök könyvnek tiszta búzájával, mint vetőmaggal beveti a termőföldet, aki a zsidóság örök életét eleven lüktetésben tartja, aki a reábízott magasztos elveket nem engedi leromlott és elmúlt értékek színében látni!” Igen, Fötisztelendő Uram, ilyen magasztosnak képzeltük mi is a rabbi hivatását. Szándékosan ismétlem meg e gyöngysorokat, amelyeket úgy mint nagyjaink egyéb tanítását, minden rabbinak reggel-este ima után el kellene mondania, hogy élete minden napjában az ezekben foglalt eszméket a gyakorlatba átvigye, hogy élete ezen eszmék tartalmával megteljen.

Mily kár, hogy ennyi szép gondolat után azt kell kérdezni Fötisztelendő Úrtól, hogy vajjon a magyar rabbikar nagy része a valóságban megfelel-e ennek a hivatásnak?

A modern kor áramlataival szemben hermetice elzárkozó rabbijainkról nem akarok ez alkalommal bővebben szólni. Nagy bünt követnek el a zsidóság ellen, mert mialatt mindennel szemben, ami modern, a merev negáció álláspontjára helyezkednek, elvész alóluk a talaj, elvész számukra és a zsidóság számára a dolgok kérlelhetetlen rendje szerint mégis csak modernné váló zsidóság. A modern légkörben nevelkedett zsidónak nem felel meg többé a kor igényeinek meg nem felelő pap, ez többé nem hat rá. És itt kezdődik a dolog tragikus része. A bármennyire elmaradt rabbi legalább az ő modern követelményeket nem támasztó híveivel szemben többé-kevésbé betölti hivatását és, ami a fő, konzerválja mindazt, ami a zsidóságban tradíció. De vajjon hogyan tölti be hivatását modern papságunk nagy része?

Csak két fórumot kívánok kiragadni, ahol a papnak leginkább van módjában a zsidó szellemre hatni: az iskolát és a szószéket.

Alig van tantárgy, a hittani órán kívül, amelyet a középiskola mind a nyolc osztályában tanítanak és egyáltalában nincs az életnek még egy korszaka, amely zsidó ideálok befogadására oly alkalmas volna, mint a diákkor, az ifjúság. És ezzel szemben mit tapasztalunk? A hittanórákat a diákok nagy része nem veszi komolyan, mint ahogyan gyakran a hittanárt sem. Az ifjú, a leány kilép az életbe és ha visszagondol diákéveire, a hittanórák a legnevetsegesebb emlékei közé tartoznak. Ha a szülői ház zsidótlan szelleme még nem tüntette fel előtte elég nevetséges színben a zsidóságot, úgy a hittanórák ez irányban is gyakran megteszik a maguk hatását. De nem is csoda. Hiszen akárhány hittanár maga sem veszi komolyan az órákat. Némelyik egyáltalában csak nagyritkán jár el az órákra, vagy ha eljár, nem tudja mivel töltse ki az időt. A legkülönbözőbb diskurzusok kerülnek hát sorra. A tényleges anyag javarészt 10–15 héber mondat fordítása évenként és körülbelül ugyanennyi mondat a 4000 éves zsidó történelemből. A diák az egész rendszerből azt látja, hogy — erre is van jó néhány példa — a „szabadgondolkodó főtisztelendő” jómaga is tulajdonképpen feleslegesnek tartja a zsidó dolgokra való tanítást. És én tudok olyan rabbít is, Főtisztelendő Uram, — horribile dictu —, akinek az a felfogása, hogy hát a zsidóság annyi mindentféle kellemetlenséget jelent az ember számára, hogy kár volna a mindenestől való beolvadást késleltetni, annál kevésbbé, mert hiszen amúgy is előbb-utóbb ez lesz a zsidóság vége! Igen, Főtisztelendő Uram, olyan „modern” rabbi is van.

Tudom, hogy az ilyen elijesztő példával nem szabad általánosítani és távolról sem akarok az „illetékes tényezők” által agyondicsért budapesti szeminárium szellemére következtetni, amiért ilyeneket is produkált. Csak a rossz pásztorokról beszélek.

Ezek a papok ennek megfelelően töltik be hivatásukat a templomban, a szószéken is. Nincs témájuk! Zsidó eszmékkel foglalkozni nem igen szoktak. Az egész világ zsidósága lázban ég új és új zsidó eszméktől, a lét vagy nemlét kérdése nyugtalanítja világszerte a zsidóságot és a magyar rabbikar jó része ezt még egyáltalában nem vette tudomásul. Nem csoda. Hiszen olyan generációban nevelkedtek, melyben a külföldi zsidóság létezésének és szellemi életének agyonhallgatása volt a „politika”, hogy a magyar zsidóság, sőt legtöbbször egyes magyar zsidók magasztalása annál nagyobb dítirambusokban csenghessen.

Ezt a meggyőződést szerzi az ember, ha valamelyik ünnepnapon véletlenül a templomba téved, ha lelki szükséglete, hogy legalább a főünnepeken valami szépet, valami felemelőt halljon a templomban. Valamit a zsidó multból, valamit a zsidó eszmék világából, valamit azokról az egész kultúrvilág által elismert zsidó szellemi és erkölcsi értékekről, amelyeket a zsidóság több évezreden át produkált. Ezzel szemben az ember a szószékről sok mindent hall a háborúról, a hősről, az ellenség hazug kultúrájáról, a borzalmas vérengzésről, a biztos győzelemről, a békéről és egyéb a napilapokban olvasható dolgokról, itt-ott valamilyen rosszul alkalmazott szociológiai vagy filozófiai tételről is, mert hát „modern”-nek illik lenni, de egy betűt nem arról, hogy a zsidóság mi volt a multban, mi a jelenben, mit adott az emberiségnek erkölcsben, etikában, hogy mindezért mennyit szenvedett, semmit az ünnepeink szépségéről, soha zsidó költőről, szóval semmit arról, ami az embernek egy kis erkölcsi erőt kölcsönözne ahhoz, hogy a kívülről jövő csábításokkal szemben is zsidónak maradjon meg, egy szót sem arról, hogy a mi multunk érdemes arra, hogy neki oly könnyen, minden lelkipurdalás nélkül hátat ne fordítsunk.

Hellász és Róma történetének klasszikus alakjait, felemelő példáit az egész kultúremberiség arra tartja méltónak és alkalmasnak, hogy az ifjúság lelkébe mint követendő példát, mint nemesítő eszközt beoltsa, sok „modern” rabbi pedig a zsidóság multjában, a zsidó gondolatok világában nem talál semmit, ami a kultúrember szemében is szép.

Ismétlem Főtisztelendő Uram, hogy a magyar rabbikar egy bizonyos fajtájáról beszélek, amely sajnos, elég szép számban van és a viláért sem akarom megbántani azokat, akik zsidó papi hivatásukat lelkiismeretesen töltik be. Az a monumentális kép, amit Főtisztelendő Úr a rabbi hivatásáról festett, megadja nekem a jogot ahhoz, hogy én, bár nem oly mesteri tollal, a másik, a szomorúbb, a defektusokkal teli rabbi képét fessek meg. Meg vagyok győződve, hogy ezen kép láttára annál nagyobb lelkesedéssel fog minden zsidó ember Főtisztelendő Úr képe után áhitozni. És meg vagyok

győződve, hogy Főt. Úr az első, akit az általam megfestett kép elkészerít. Majd ha sokan lesznek, akiket ezek a példák elkészerítenek, akkor a rabbik ezen részében is felébred majd a zsidó lelkiismeret, felébred majd bennük a tudat, hogy tulajdonképpen *rabbik* volnának, akiket elfoglalt állásuk nemcsak a társadalommal, hanem a zsidósággal szemben is kötelez.

És ezzel eljutottam ahhoz a ponthoz, ahol nemcsak a zsidóság, hanem az erkölcs szempontjából is kritizálhatom a zsidóságot nem erősítő rabbit. A „szabadgondolat” és a minden népi és faji különbséget és értéket tagadó „általános emberi” eszmék, még ha azokat hirdetőjük nem is emésztette meg helyesen, bármely ember ajkáról szépek és tiszteletreméltóak. De nem lehetnek rabbi és zsidóság közötti viszony alapja, mert ilyen alapon hazug és erkölcstelen a viszony! Erkölcstelen viszonynak pedig minden gyümölcse erkölcstelen és demokratizálólág hat. Példaképen hivatkozhatom a rabbifiak közmondásos zsidótlanságára, bizonyosságául annak, hogy legközelebbi környezetükre sem tudnak zsidó irányban hatni, ha hiányzik az igaz zsidó érzés és őszinte zsidó lelkesedés.

Főtisztelendő Uram! Amíg vezércikkek a vallásoktatással meg vannak elégedve, amíg vezetőemberek körülhízelgett vezérszerepet játszhatnak a zsidóságban, dacára annak, hogy saját gyermekeiket kikereszteltetik, amíg a zsidó közéletben a kölcsönös dicsérgetést fel nem váltja a javításra törekvő őszinte kritika, amíg vezetőink nem fogják a Főt. Úr által hangoztatott ideálokat hirdetni, amíg a „hivatalos” sajtó csak szépségflastromokat fog ragasztani az oszlásnak induló magyar zsidóság sebeire, amíg nem akarják észrevenni, hogy ami *minden* más nép büszkesége, az *ifjúság*, számunkra szemlátomást elvész, amíg be nem látják, hogy a flastrompolitika ifjainkból és lányainkból kisebb-nagyobb antiszemitákat nevelt, addig Főtisztelendő Úr ideáljai nehezen valósulhatnak meg.

Ezért én és velem együtt az ébredő magyar zsidóság, a „Jungjudentum” hozsánnával üdvözljük Főtisztelendő Úrnak egy új éra kezdetét jelentő sorait. Az ilyen szavak fel fogják rázni a tétlen magyar zsidóságot. Főtisztelendő Úr és az a fórum, ahonnét a szavak elhangzottak, garancia arra, hogy a hatás nem fog elmaradni és akkor majd Öné lesz, Főtisztelendő Úr, a zsidóság hálája és elismerése.

Főtisztelendő Úr! Üdvözljük az ébredő, az öntudatos magyar zsidóság élén!

Igaz nagyrabecsüléssel:
Dr. Tomaschoff Bertalan.

SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉS:

Dr. Hevesi, akihez a szerző e nyílt levelet intézi, jelenleg Badenben tartózkodik és így nincs módunkban, hogy a nyílt kérdéshez mindjárt az ő esetleges nyílt válaszát is hozzákapcsoljuk. A Mult és Jövő, mint a szabad kritika fóruma, helyt ad a zsidó lelkesedéstől sugált felszólalásnak, amelyre legközelebbi számunkban még visszatérünk. Szerintünk, amint azt már többször hangoztattuk, emelni kell a pap pozícióját, ami a zsidóságban nem klerikalizmust jelent, hanem etikai követelményt, helyt kell adni a papnak az előljáróságban, hogy nagyobb befolyást gyakorolhasson az irányításra és nyugdíjjal és pragmatikával biztosítani függetlenségét, hogy ne legyen kénytelen lelkének szavát opportunitásból magában elnyomni. Bizonyos, hogy a fiatalembert, aki a zsidóságnak akarja szentelni életét és a rabbipályára megy, csak zsidó idealizmus és zsidó lelkesedés vezeti. Hiszen anyagi perspektívákat bármilyen állás inkább nyújt, mint a zsidó papé vagy vallástanaré. Meg kell tehát tenni mindent, hogy ezt az idealizmust és zsidó lelkesedést ki ne öljék a mostoha viszonyok és különösen a hitközségi élet kicsinyes intrikái. A kongresszus annak idején megfosztotta a rabbit praedomináló helyzetétől és hitközségi hivatalnokká degradálta. Szinte körülbástyázta a községeket, hogy a zsidó szellem valahogy be ne furakodhassék. De akkor a fanatikus, öreg, maradi rabbik befolyásától féltették a községeket az ifjú „haladók”. Ma odáig jutottunk, hogy íme az intelligens, modern fiatalság szólal fel a zsidó papok és vallástanárok zsidótlansága miatt! Mert a rabbik egy része is önkéntelenül a régi zsidótlán szellemben nevelkedett generációhoz asszimilálódik és nem mindenkinben van meg az erő, hogy amikor minden „zsidó ügy” és intézmény élén zsidótlán emberek állanak, szembeszálljon a kor áramlatával és a jövő eszméiért esetleg bizonytalanná tegye a jelenjét. De az egészen kétségtelen, hogy a rabbi feladata elsősorban és mindenekelőtt a zsidóság konzerválása, a zsidó érzés erősítése; ahhoz pedig, hogy valamit konzerváljunk, magunknak kell szilárdnak lennünk és ahhoz, hogy valamit erősítsünk, magunknak kell erőseknek lennünk. Revidiálni kell tehát egyrészt a zsidó papnevelést és a hitoktatás módszerét, másrészt módot kell adni a rabbiknak és a vallástanároknak egyaránt, hogy gondtalanul és függetlenül élhessenek a zsidóság létalapjait alátámasztó hivatásuknak.

Patai József.

VÁRNAI ZSENI: EMLÉKEK

Ó jaj nekem, emlékek.
Ti néma tárgyak, csöndes bútorok.
Ó jaj nekem, ti utcák és utak,
A bánatomnak örökmély kutak,
Ó jaj nekem.

Te kövezet, terajta kopogott
Megáldott lába. Te kicsiny falu,
Te régi, rácsos iskolakapu,
Te pad, hol ült, te írka és te toll,
De hol a kéz, amely vezetett, hol
A drága kéz?

Te kis kalap, harisnya, szép cipő,
Matrózruha, kislának öröm.
Két szememet már könnyekbe ölöm
Ne lássalak. Úgy fájtok most nekem.

Üveggolyó, sok játék, kis vasút,
Színes kréták és könyvben a mesék.
— Sohase mondok már néki mesét,
Sohase hallja, jaj, nekem, soha! —

Sohase látom. Szörnyű szó: soha!
És szava, ez a zengő orgona
Nem csendül többé, elnyelte a mély:
Ó, büszke voltam rá és oly kevély,
Úgy hordtam őt, mint gazdag, dús király
A koronát, most koldus és sivár az életem,
Ó jaj nekem.

Most emlékek: kis játékok, lomok,
Hol eljátszott; az utcán a homok
Csupán enyéme
És egy pár fájdalmas, vérző ének,
Mint elsírok, míg élek és vagyok,
Amíg csöndesen utánahalog
S a végtelenben árnyunk összefoly.

PAP IZSÁK: KÁIN ÉS ÁBEL

És szólnak itt:
Urunk, előtted nincs rejtély, titok:
Reánk zúdultak gyilkos Káinok; —
Mi csendes, békés Ábelek vagyunk.

És szólnak ott:
Urunk, te velünk egyformán tudod:
A véres Káin miatt zuhog; —
Mi Ábelként csak áldozat vagyunk.

És szól az Úr,
— Egy sóhai száll az ég boltját bejárva: —
Ma újra hány ezer lett özvegy, árva!

BÁLINT JENŐ: EGY SZEGÉNY PÓLISI TRAGÉDIÁJA

— Történet a duklai gettóból —

gy szegény pólisi ült az ő órásboltjában, így kezdődik ez a szomorú történet. Nagy, fekete fejét előrejtette a munkaasztal fölé, így nézett egy beteg óra belsejébe, a balszeméből fekete nagyító tölcsermeredt előre, így figyelte az órát, mint egy orvos a boncolóasztalon az eleven tüdőt. Hosszú, hegyes tűjével időnkint beleszúrta a beteg óra felbontott belsejébe, kereste, kutatta a bajt az óra megbénult szervezetében...

Akkor, hirtelen, fölrántotta balszeme fölött a ráncokat, mire a nagyító élettelenül zuhant a felboncolt óra megdermedt szívére... A kerekék, ekkor, egyszerre megindultak s berregve keringtek, varázslatosan mintegy s fölszabadulva...

Itt kezdődik az eset a szegény pólisival. Úgy mondják, minden rendben volt eddig, az öreg szabályos sóhajtásokkal végezte megszokott dolgait s szabályos imákat mormolt, a rendes időben. Most azonban, hogy felemelte fejét a beteg óráról, egyszerre dermedten nézett előre, majd kiáltozni kezdett, szegény öreg pólisi s kirohant az utcára, így beszélnek.

— A fiam — kiáltotta a főtéren ögyelgő és hunyorgó öregeknek — itt ment el az üzlet előtt a fiam... Hol van, mutassátok meg, adjátok őt vissza nekem!...

Az öregek csöndesen és szomorúan szóltak hozzá, csodálkozással.

Így:

— Joszef, a te fiad három esztendeje nem láttuk... úgy, tudjuk, ma is a fronton van, mit beszélsz? És mért remeg az állad s a szemeid mért, hogy üvegesek?... Joszef, az Istenért, mi történt?...

— Hazudtok, haramiák vagytok — kiáltott rájuk Joszef, elrejtették a fiamat, gazemberek, elloptátok őt...

Ökleit rázta a gyülekezet felé:

— Követelem, adjátok ide. Rögtön, azonnal! Ő az enyém, bitangok, mit akartok, mi a szándékatok vele? Meg akarjátok ölni, gyilkosok, megölni az én fiamat!... Ide!... Ide vele...

Az öregek csöndesen egymásra néztek.

Egyszerre sirva, könyörögve fordult hozzájuk, előrenyújtott karokkal.

— Az egyetlen élő Istenre: adjátok... adjátok vissza, édes barátaim... Sajnáljatok meg, nézzétek, mi vagyok én?... Ő az én kincsem, lássátok, egyebem nincs... Odaadom érte a hátralévő éveimet mind — csak őt adjátok vissza nekem... Könyörögve könyörgök hozzátok: adjátok vissza őt...

Így kezdődött a szegény pólisival.

Ezután sokáig betegen feküdt. Egy napsütéses

reggelen azonban újból megjelent a boltban, kicsit sápadtan és soványan, de megnyugodva. Sokáig nézett egy helyre — mondják — s a kérdésekre bizonytalan, sokszor összefüggéstelen válaszokat adott. Ám az imára figyelmeztetni kellett — figyelmeztetni őt, ki mindéig buzgón imádkozott! (Duklán, ájtatos gyertyafényben, így beszéltek ezt a szombat ünnepi csendjében.)

A következő esemény még ijesztőbb volt s még érthetlenebb.

Joszeft vacsoránál ült, családi körben, mikor, hirtelen, leejtve kanálát, merev szemeit egy pontra szegezi s beszélni kezd:

— Nézzétek... Áron... Áron, az én fiam itt ül, mit szóltok... Beszéljétek hozzá, adjatok enni neki... Áron, Áron itt ül...

A család hozzá rohant.

— Mit beszélsz, tatuska, hova gondolsz... Szent Isten, nyugodj meg... Áronnak semmi baja, csak tegnap írt!... Nézd, itt a kártya... A felesége arcához hajolt:

— Drága szívem, nézd, olvasd... Hát nem ismered az ő írását?... Jó Isten, szólj, beszélj...

Szomorú duklai zsidók fájdalmasan csóválták bozontos fejüket, mint a faliórák ingája.

— Hm, hm — mondták — egy ilyen eset, hm, hm. Hát nem?

Aztán tovább fűzték a hátborzongató történetet.

Joszeft azontúl mindennap találkozott a fiával. Mindenütt őt látta, sokszor — ujságolta — beszélt vele. A szemei azonban furcsán néztek s egymágában ülve, oldalt, maga mellé beszélt, mialatt babrált egy óra szerkezetében.

— Hát így van ez Áron — mondta a levegőbe — az ember dolgozik... Az ember egész életében dolgozik, Áron, így van ez... Egy kicsit öreg vagyok már, bizony, egy kicsit beteg is, hm. De te itt vagy Áron, legalább te itt vagy... Nem igaz?

Mélyet sóhajtott.

— Sokat szenvedtem miattad, Isten a tanum. Úgy éljek, Áron. Nevetsz? Hehehe, csakhogy nevetsz, csakhogy hallhatom a nevetésedet... Nevess ki, Áronkám, neved ki engemet...

Felkelt, hogy megölelje s ekkor ájultan dőlt előre s élettelenül terült végig a padlózaton.

Orvosokat hívtak, ajjaj, két orvost egyszerre, szent Isten. Na és az orvosok? Az orvosok tehetetlenül ráncolták össze a homlokukat. Kérdően néztek egymásra, latin szavakkal beszéltek egymáshoz. Ez éppen elég, több, ennél több nem kell! Receptet nem írtak, erre nincs recept, mondták, nincs, nincs... Talán, ha a fiú hazajönne... persze, persze... Mindenesetre foglalkozzanak vele — mondták az orvosok — magára hagyni semmi szín alatt! Kevés séta — mondták — és étvágy! Kevés munka is, ha lehet, ha tud...

Ajjaj, mit állt ki az a szegény asszony, jó Isten! A duklaiak sokáig csóválták sötét fejüket.

Egyszer aztán híre jött — folytatták tovább —

hogy ellátogat hozzánk a csodarabbi. Ismertük régen, bámulatos volt az ő rengeteg tudása. Valakire ránézett: már tudott mindent. Előre megmondta a bekövetkező eseményeket, mindent!

Az oroszokat ki fogják verni, — mondta — s az oroszokat kiverték...

A Friedmannének fia fog születni, mondta — s Friedmannének fia született... Mit mondjak? Megmondta és abban a percben, hogy az Eliás fia foglyul esik... Így mondta: most... most elfogják... most hátraviszik... adj hálát Istennek, semmi baja...

Joszeft felesége felkereste a csodarabbi. Elmondta neki az ő nagy bánatát. Hogy Joszeft mind csak a fiát látja s leveleknek, kézenfekvő bizonyítékoknak nem hisz, hiába. Hogy sír és jajgat reggel, ha felébred, körülnéz a szobában és szól: Hol van Áron?... Áron elment?...

— Küldd őt hozzám — szölt a csodarabbi, miután végighallgatta a szegény asszony kesergését.

Es? Joszeft elment. A felesége kísérte, kéznél fogva, mint a gyereket. Az ember ne érje meg ezt, jaj bizony, hm, hm.

P. Harland Fischer: A próféta halála. I. királyok 13—24.
P. Harland Fischer: Der Tod des Propheten

Hogy ezután mi történt?

A csodarabbi megállt Jozsef előtt s szólt:

— Senki nem látta Istent s mond, mégis, Jozsef, van-e Isten?

És Jozsef szólt:

— Van.

A csodarabbi pedig folytatta:

— Aki azt várja, hogy valaha is megjelenik neki Isten alakja, annak számára Ő nem fog létezni soha...

Kis szünet után kezét vállára tette Jozsefnek s így szólt:

— Vannak emberek, akik örökösen mellettünk élnek s mégis: mintha messze-messze, óceánon túl élnének tőlünk... S vannak emberek, kik messze-messze óceánon túl léteznek tőlünk — s mégis itt érezzük őket, magunk körül... A lélek szeme messzire ellát, Jozsef — higgy neki. A szemek néznek csak, de a lélek az, ami lát... Menj s öleld szeretettel magadhoz Áront. Menj.

Hm?

Jeruzsálem az Olajfák hegyéről nézve
Jerusalem vom Ölberg gesehen

A duklaiak tanácstalanul meresztették szemeiket egymásra.

Ajjaj, nagyon szép volt ez, hogy is volt csak? Különösen az volt szép, azokról a szemekről... amik néznek csak, hát nincsen igaza?

Az elbeszélő azonban folytatta a történetet.

Jozsef mind ijesztőbbé vált, utcán jártában hangozva diskurált egymagában s ismerőst pillantva meg, komoly diskurzusba kezdett:

— Épp most váltam el a fiamtól... Egy kicsit fáj a feje szegénykének... Na, na, a baj nem olyan komoly. Egy kis fejfájás mindössze, hehe, egy egész kicsike fejfájás az egész...

Egy gömbölyű nénike biztatólag intett a mutatóujjával az orra elé:

— De ami most következik!... Most, most!

Igen, bólintott az elbeszélő, most következik a legszomorúbb az egészben. Jóságos Isten... Áron hazajött. Egyik karja fel volt kötve szegénynek s botra támaszkodva bicegett... Ám a szemei boldog tűzben ragyogtak s ép karjával ölelő mozdulattal közeledett szerencsétlen atyjához...

Az mereven nézett rá, idegenül.

— Megyek — mondta — sietek... a fiam vár... Be kell látnia, kedves úr, hogy ez a legfontosabb... Sürgős, halaszthatatlan!...

Sietve kibontakozott s loholva igyekezett előre az utcákon. A szemei tágra meredtek s roggyant lábai bukdácsolva kalimpáltak a kavicsos úton...

Egyik karját előre nyújtotta, szegény, szegény pólisi, mint aki magához akar vonni valakit... valakit, aki oly közel van s mégis oly elérhetetlen távol...

Óceánon túl, vagy még annál is messzebb.

Még annál is messzebb, bizony.

*

Duklán, ájtatos gyertyafényben, így beszéltek ezt el öreg, szomorú zsidók, a szombat ünnepi csendjében.

LÓRÁNT MIHÁLY: ELÉGIA

A fájdalom bevészte a homlokomba képét,
mely ezredeknél titkát e szívbe vitte át
és így, testvér, te kedves, a lelkem hitte hát,
a csendes elmerülést, a megváltást, a békét...

és érzem, testvér, érzem, ó kétszeresen érzem
Ábel halálát s Káin vezeklő életét,
e néma játszma súlyát, amelyen ver a tét
s amelynek ősi vesztét az ezredekkel vérzem.

Lelkem borús magányát a rabság összetörte
és megszenvedte éltem az ember bűneit
és érzem, testvér, érzem: erőm veszi e hit
és érzem, Isten, érzem, hogy éltem milyen törpe!

New-York három legnagyobb zsidó színházának napi plakátjai. A Kessler-színházban Shakespeare Hamletjét hirdetik, a főszerepben Morris Morrisonnal; a Tomaschewsky-színházban Gerhardt Hauptmann „Die Weber” című híres drámáját adják; az Adler-színházban Josef Edelstein [jutalomjátékául Zalatorevsky „Die lebendige Jesumim” (Az élő árvák”) című színművét
Plakate der drei größten jüdischen Theater in New-York

BETTELHEIM SÁMUEL: ZSIDÓ SZÍNHÁZI ÉLET NEW-YORKBAN

ew-Yorknak több zsidó lakosa van, mint amennyi Budapest lakosainak a száma összesen, és ehhez képest a new-yorki zsidó színházak száma is nagyobb, mint a budapesti összes színházaké. Ma nem kevesebb mint nyolc állandó nagy zsidó színház van New-Yorkban és tulajdonosaik igazán nem panaszkodhatnak a művészpálya töviseiről. Amerikában minden művészet kenyér után jár, a zsidó színészet is ezt teszi, még pedig olyan eredményel, amely teljesen alkalmas, hogy felkeltse a hazai színigazgatók irigységét. Mint az egész közélet, a színház is a tömegek kegyét hajhássza. És bármily nagyrabecsüléssel gondolunk a demokraciára, az a drasztikus mód, amellyel a tömegakarát a művészetre befolyását érvényesíti, nem igen keltheti fel szimpátiánkat. Amerikában a „múzsá-templom” elnevezést teljes joggal lehetne a „múzsá-üzlet”-tel helyettesíteni.

Már külsőleg is elárulja az amerikai színház a nagy különbséget, amely az ó- és újvilág művészeti felfogását egymástól elválasztja. Míg nálunk az építő-művészet a legszebb templomokat alkotja Thália számára, amelyek előkelő elszigeteltségben állanak a bérházak tömegében, az amerikai színházat a többi sablonos épülettől csak óriási reklámtáblái különböztetik meg. Még Amerika legjelentékenyebb színháza a „Metropolitan Opera-House” is, amely büszkén a világ legnagyobb színházának hirdeti magát, semmiben sem különbözik egy egyszerű bérkaszárnától, sőt földszintjén üzlethelyiségek sorakoznak, míg a „múzsák üzlete” a ház belsejében húzódik meg.

Így a zsidó színházak is csupán bérházakba vannak beépítve, amelyek még egyéb üzleteket is tartalmaznak.

De mikor az est homálya eltakarja a színház otromba homlokzatát, felsugároznak a szívárvány színeiben a villanyos fényreklámok és tarka tűzijátékuk messzire hárítja az éi művészi eseményt.

Nemsokára élénk sürgés-forgás támad a zsidó színházak bejárata előtt. A tulajdonképeni zsidó színház-negyed a második Avenue déli végén van. Itt küzd a két hatalmas színigazgató és művész: Boris Thomaschewsky és David Kessler a zsidó publikum kegyéért. Befogadóképesség, kiállítás és színpadtechnikai eszközök dolgában mindkettőnek színháza nem marad a mi budapesti színházaink mögött, ami pedig a látogatottságot illeti, még túl is szárnyalja ezeket.

Előadás előtt érdemes benézni a Cafe Cosmopoliten-be, amely e két legnagyobb zsidó színház között fekszik. Ez egyike a ritkán található, fellette primitív, de mégis európai színezetű kávéházaknak New-Yorkban. Ebben az időben a zsidó művészet egének minden csillagát megtalálhatjuk itt. A tulajdonos természetesen magyar, mint ahogy New-Yorkban is van bizonyos gondolat-asszociáció Magyarország és a kávéház között. A második Avenue különben is úgyszólván magyar gyarmatnak számít és északi részében az 50-ik és 100-ik utca között olyan otthonos a magyar nyelv, akár a Király-utcában. De dacára annak, hogy a magyar és zsidó szellemi élet térben oly közel került egymáshoz, lényegben élesen elválasztódnak, akárcsak olaj és víz. A híres Monopol-kávéházban, ahol magyar és zsidó újságírók ütötték fel tanyájukat, csodálatosképen semmiféle közeledés nem jön létre, bár egyetlen sajtó sem fogta oly szenvedélyesen a központi hatalmak pártját, mint a zsidó. És szinte lehetetlenségek közé tartozik egy magyar-zsidó gentlemant valamely zsidó színházba elcípelni, bár ez a színpad is óriási tribünné változott, amelyről zsidó temperamentummal hirdették az Ausztria-Magyarország és Németország iránt érzett szimpátiát. Legjobban a háborús darabok vonzották a publikumot és mindegyik színház minden szezonban el kellett hogy lássa magát új háborús drámával, hogy a versenyképesség magaslatán maradhasson.

Számomra feledhetetlen marad az a jóleső be-

I. Epstein: Im jüdischen Theater

J. Epstein: A zsidó színházban

nyomás, amelyet new-yorki tartózkodásom első hetében friss fogékonysággal a Thomaschewsky-féle színházban nyertem. A sárga sajtó kíméletlen hajszája, a politikai élet barátságtalan gesztusa mint hideg páncél ülte meg a lelkemet. Ekkor barangoltam először az alsó városban és vele sodródtam az embertömeggel, amely, mint a lepkék a fény felé, úgy nyüzsögött a kápráztató villanyos színekben úszó színházbejáratok felé. A Thomaschewsky-színház előtt élénk színekben tartott reklámkép a legújabb háborús dráma a „Das Thajrele“ (A tóra) egyik jelenetét mutatta. Osztrák-magyar katonák csoportját ábrázolja kissé merev, de félreismerhetetlen szimpatiaival megrajzolt heroikus tartásban. Ez olyan jótékonyan, melegítően hat. Az ember belép a vesztibülbe és némiképen csodálkozik a nők kifogástalan eleganciáján. A fiziognomiákat vizsgálva, majdnem kizárólag orosz zsidó típust látunk némi amerikai mázzal bevonva. A színház belseje kellemesen lep meg az angol színházakkal való teljes egyenrangúságával. A páholyok, az emeletek és a földszint zsúfolva. Szinte a jövő zsidó állam álma tart fogva. *Semarja Levin*-nel és *Morris Rosenfeld*-del ülök olyan vendégpáholy felében. Benső, családi kötelék fűz bennünket ehhez az idegenszerű és mégis oly meghitt miljökhöz. Szemben hosszúhajú zseniálisan fésült kritikus profilok hajolnak a korlátra oly művészi neveletlenséggel, akárcsak a Vígsházban.

A függöny felgördül. A szín egy jómódú, gondtalan boldogságban élő galíciai zsidó hajlékot mutat Szimchat Tóra ünnepén. A zenekar jó, tüzes temperamentummal játszik egy vidám, újjongó chászid dalt. A jólét, szeretet és vidám ajtatosság atmoszférája árad a színpadról. A háború lehetőségéről beszélnek. Ekkor az apa megragadja a falon lógó kardot, a császár képe elé áll és lelkesülten kiáltja: „ha a haza kívánja, ismét kardot ragadok szeretett császáromért Ferenc Józsefért“. Zúgó tapsvihár hullámszik a teremben. Még egyszer csodálkozva nézek végig a publikumon. Valóban

orosz zsidók ezek, csak kis részben galíciaiak. És ezek tapsoltak ilyen zúgó lelkesedéssel! És a szerző és főszereplő az orosz Boris Thomaschewsky.

A következő jelenet a vidám áhítatoskodókat mutatja, amint a torát körülhordozzák. Ekkor éles trombitahang hallatszik. Mozgósítás van. Zsidó katonák rohannak a templomba, hogy utolsó istenhozzádot mondjanak szeretteiknek. Egyik közülök, a hősnek fia, megragadja a torát és megesküszik, hogy vitézségével becsületet akar szerezni a zsidóságnak és hősiesen fog küzdeni elnyomott testvérei felszabadításáért.

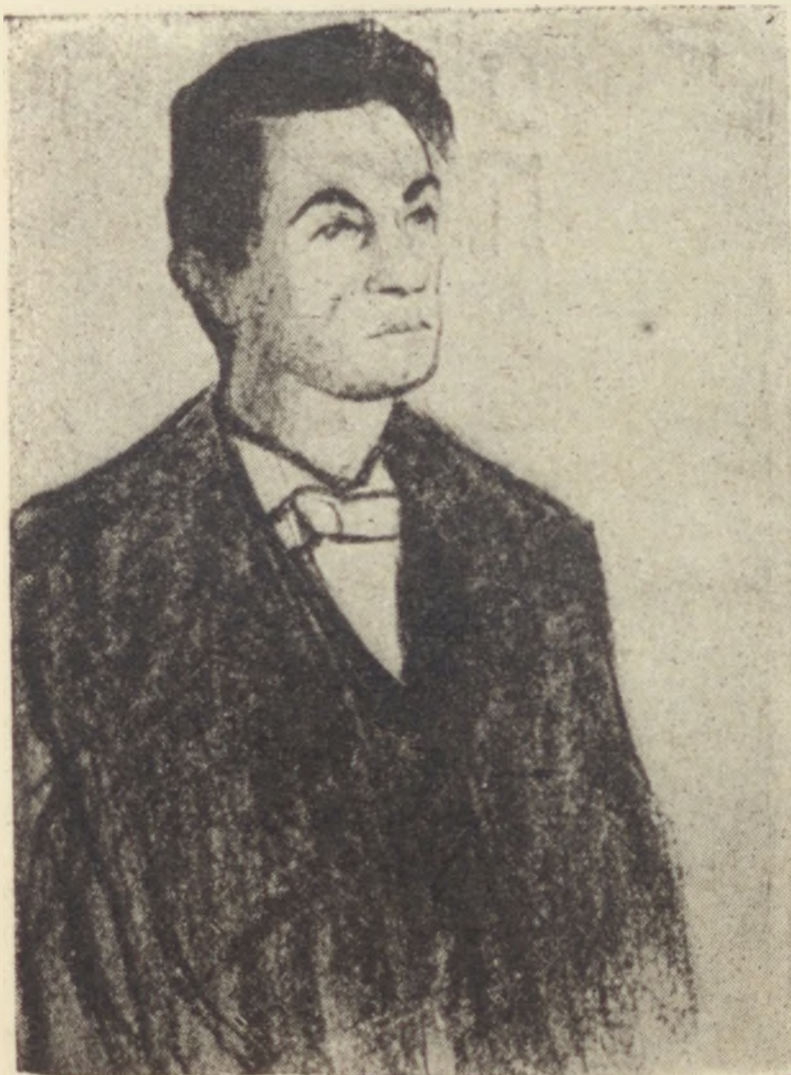
De az oroszok betörnek az országba és az életvidám kis város fenéktelen nyomorúság színhelye lesz. Kivégzések, kínzások, fosztogatások, megbecstelenítések híre egymást éri. Végre a zsidókat egy pincebörtönbe zárják. Imádkozás és sírás hangja hallatszik. Ekkor berohan a pincébe a hősnek ezelőtt bájos, vidám leánya, zilált hajjal, sápadtan, eltorzult arccal. Megrendítő monológja, amelyben borzalmas sorsát beszéli el, igazi pszichológiai mestermű, amely mélységes hatást ért el. A szerencsétlen apa fájdalmának paroxizmusában letépi a falról a cár arcképét és lábbal tapodja. Ebben a pillanatban megjelenik az ajtóban az őrtálló orosz. A rémület egyetlen fájdalmas hörgeése hallatszik a zsidók soraiból, mind az öreg köré csoportosulnak, aki magasan felegyenesedve a torával kezében várja az elkerülhetetlen sorsot.

Ekkor ágyúdörgés remegteti meg a házat. Mindenki dermedten figyel. És mint mennyei zene hangzik fel a „Gott erhalte“. Az oroszok menekülnek. A zsidók csoportja áhítattal éneklí az osztrák himnuszt.

A végső felvonás a felszabadult Galiciát mutatja. A béke áldást hoz az országra. I. Ferenc József

Adler zsidó színháza New-Yorkban
Adlers jüdisches Theater in New-York

Mr. Moskovits, a híres new-yorki zsidó színész

David Kessler, a híres new-yorki zsidó színész egyik szerepében (J. Epstein rajza)

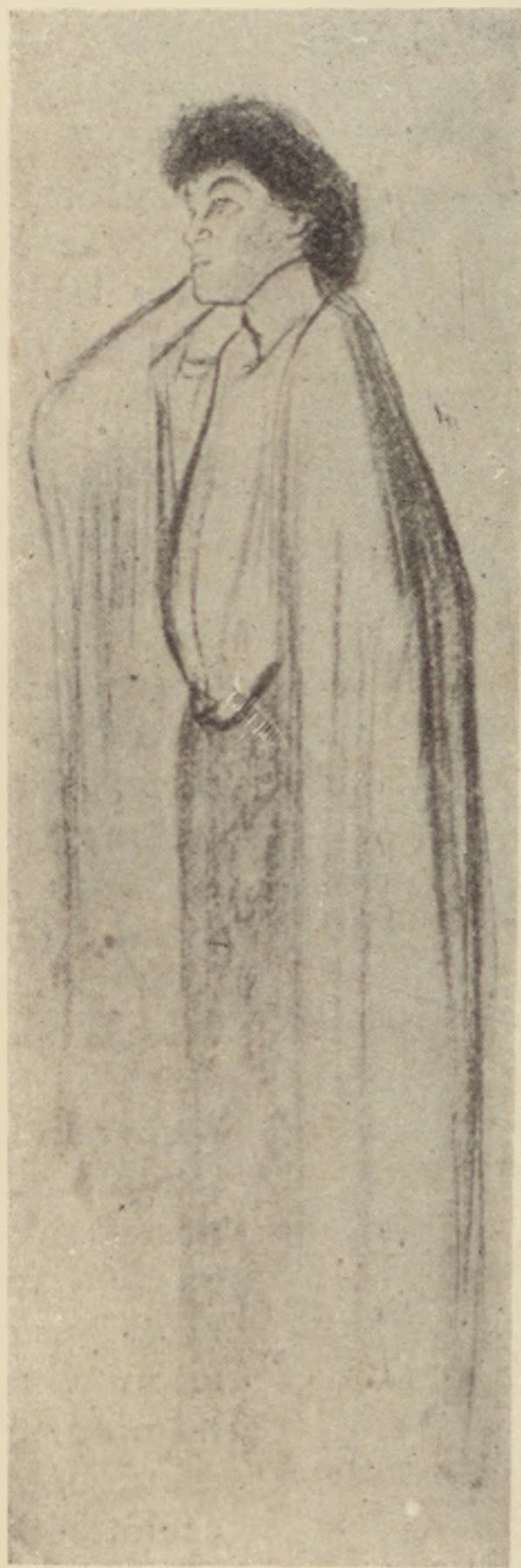
J. Adler, a leghíresebb new-yorki zsidó színész

beutazza a megújított Galiciát és a városkát és a zsinagógát is meglátogatja. Az ősz uralkodónak jól ismert, méltóságteli alakja a tömeg tomboló lelkesedése közben megjelenik a színen. Szeretetteljesen meghallgatja a hitközség vezetőinek beszédét és megcsókolja a feléje nyújtott tórát.

A függöny számtalanszor fel- és legördül. Mi magunk is mélyen megindulva nézzük a végső képet, amelyből a nagy uralkodónak kitűnően sikerült maszkja a közismert jóságos mosollyal int felénk.

Ez a cselekmény számtalan háborús darabnak szolgált alapul, amelyek többé-kevésbé sikerült variációkban a zsidó színházak tulajdonképeni műsorát alkották.

Ezek mellett a hálás szenzációdrámák mellett a komoly műzsa is szóhoz jutott és a zsidó sajtó egy része élénk oppozíciót indított a színházak elposványosodása ellen. Jelentékeny zsidó drámaírók, mint Dávid Pinski nehezen bár, de érvényesültek. A „New-York Times“-sel folytatott intervjúban Pinski elismerésreméltó bátorsággal hangoztatja, hogy Amerika nem nyújt tápot az igazi művészetnek és hogy Berlinben, sőt még Oroszországban is több inspirációt szerzett. Ezzel szemben Salom Aschnak több szerencséje volt. Régi darabja „Gott der Rache“ mellett „Mottke der Dieb“ és „Unser Glauben“ című darabjai is nagy sikert értek el.

Liptzen asszony, a zsidó színház híres tragikája. (J. Epstein rajza)
Frau Liptzen. (Zeichnung von J. Epstein)

Libin, Kobrin, Richter, Hirschbein társadalmi drámákat írtak. Abraham Schomer „Grüner Millionär“ című drámájával apja nyomdokain halad.

Nagy sikert ért el *Zolotarewski* „Die lebenden Waisen“ és „Preis der Liebe“ darabjaival. A zsidó színpad Shakespearejének, Jakob Gordinnak művei túléltek mesterüket. „Der wilde Mensch“, „Gott, Mensch und Teufel“, amely rokonságot tart a mi Madách-tragédiánkkal, „Die Schechite“ még most is sok előadásban vonzzák a publikumot. Épp így nem halványodott el még *Goldfaden* dicsősége sem.

Ezek mellett a klasszikus irányt sem hanyagolják el teljesen. „Die Räuber“, „Hamlet“, „Kaufmann von Venedig“, „Die Weber“, Ibsen drámái gyakran vissza-visszatérnek.

A zsidó színpad Leharja *Rum-schinszki*, aki a régi zsidó melódiák kincseit dolgozza fel.

Az előadó művészek közül első sorban a zsidó színészet nesztora Jakob Adler említendő, aki három generációt fakasztott könnyre és mosolyra. Nem kevesebb mint 60 éves, változó sorsú, romantikával telehíntett művészpálya fekszik mögötte. Felesége és leánya *Francis*, a *Kessler* színház első hösnője, méltók hozzá. Adler mellett Dávid Kessler és Morris *Morrissohn* említhetjük. Jelentékeny művésznő miss *Gersten*, a *Thomaschewsky*-színház tragikája, *Dora Weismann* pedig különösen, mint maire vált híressé. A legjelentéke-

פאלקס תרבות פאר דאס זידע מלחמה קרבנות אלע וואלונטירער

יום נחמץ אנטהיל אין דאס וואלונטירער הויז צו הויז אפגעשטאם
זיינען געשטען צו טוישן

וואנטאג, דעם 14-טען מאי

אין דאס אפיסעס פון דער סאלעס-הילף קאמטעטע
בראנקס: 1258 באסטאן ראוד.
הארלעם: 143 אויסם סטריט
סאנטהעסען: 196 אויסם בראדוויי.
וואלונטירער: 76 סטריט עוועניו.
בראנקס: אין אויסם ניו יארק: 1778 פייסטן עוועניו.
בארא פארק:
דאס וואלונטירער הויז, זיך אויך בעראטשען ווענען דעם קינטיגען

ברומעז טאג

וואנטאג דעם 25-טען יוני, 1916.

פאלקס הילפס-קאמטעטע

פאר דאס אידישע מלחמה-קרבנות אין דאס מלחמה-קרבנות

Jelenet a „Bar-Kochba“ című darabból
Eine Szene aus „Bar-Kochba“
Jobbra háborús jótékony előadás hirdetése a
Kessler zsidó színházban. A felvonások között
New-York polgármestere, Mitchel beszél,
a publikumhoz
Balra háborús jótékonyági előadás és virág-
ünnep plakátja

העלפט די מלחמה קרבנות

דאנערשטאג מאטינע
20טע יאנואר

— אין —

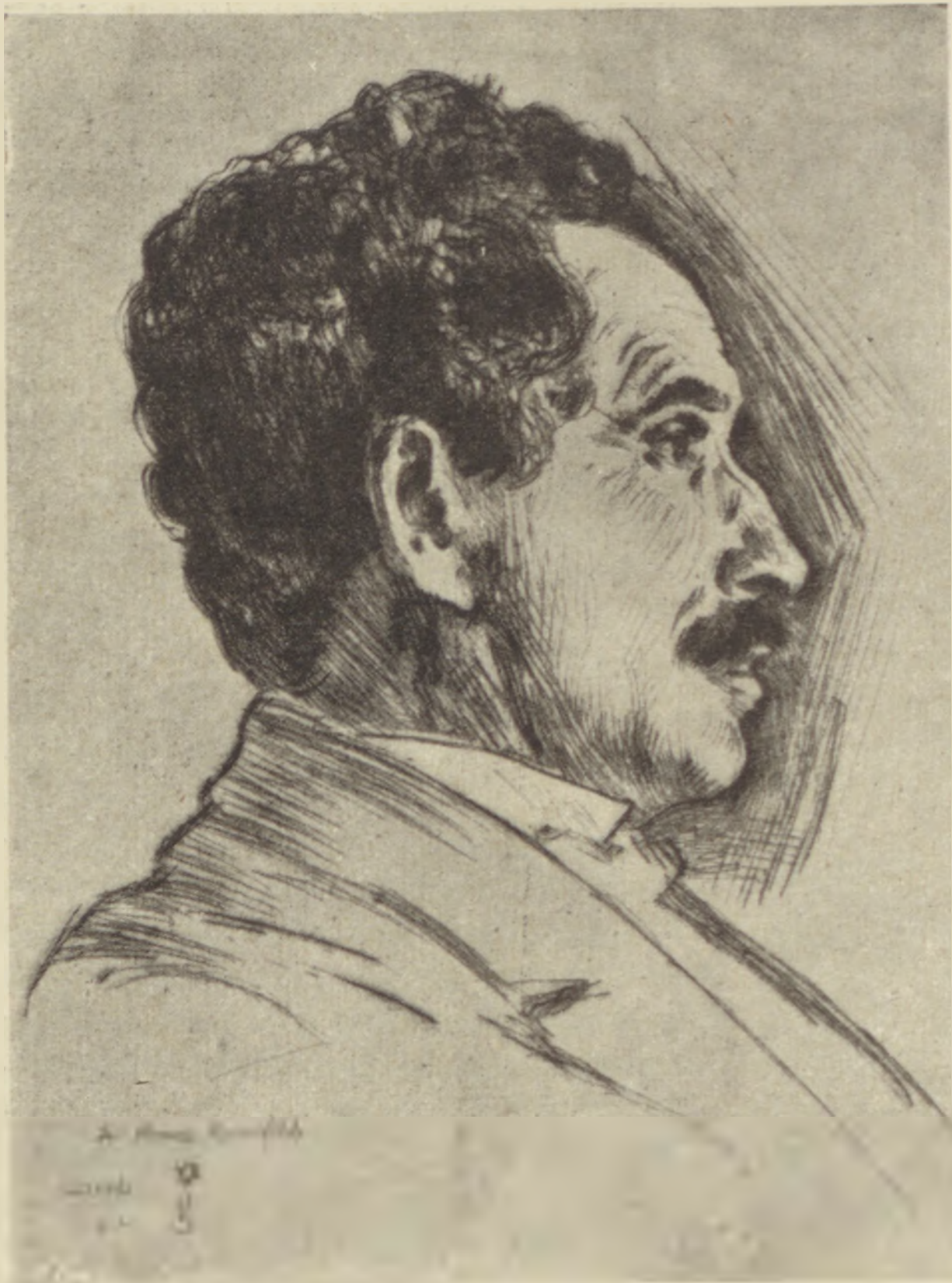
קעסלער'ס סעקאנד עווע.
טהעאטער

די גרעסטע סטאר קינסטלער סאבנישאר-פארשטעלונג
פאר דעם בענעפיט פון די אידישע מלחמה קרבנות

מעזאר מיטשעל

וועט זיין דער ערשטער און ער וועט רעדען צווישען די אקטען.

nyebb zsidó színész azonban *Schildkraut*, aki itt néhány évig a starja volt a zsidó színháznak és egy magasabb színvonalú zsidó színház tervével foglalkozott. Boris Thomaschewsky, aki költő, igazgató és színész egy személyben, különösen megnyerő színpadi megjelenése által hat. Jelenleg a nemrég Oroszországból kivándorolt ifjú *Goldenberg* arat nagy sikereket.

Morris Rosenfeld

Morris Rosenfeld. (Struck metszete)

A zsidó vaudeville, amely még néhány év előtt virágkorát élte, sokat veszített a mozik miatt. Ma körülbelül egy fél tucatra megy ennek a genre-nak a száma.

Hogy milyen jelentősége van a zsidó színháznak a nyilvánosság számára, bizonyítja az a tény, hogy a vezető amerikai politikusok többször beszéltek a zsidó színpadról. *Roosevelt* és Mayor *Mitchell* ismételtelen megjelentek a zsidó színpad reflektorainak fényében.

De az angol színpadon is túlnyomórészen a zsidó fajnak gyermekei szerepelnek és valószínűleg a rövidebb út volna felsorolni, hogy tulajdonképpen ki nem zsidó a new-yorki színházi világban. *Kohen*, *Loew*, *Fot*, *Mass Brill*, *Belasco* urak egész sorát bírják a színházaknak. A művészek, táncosok, artisták óriási tömege többnyire a kiválasztott népből rekrutálódik. *Nazmiova*, *Bertha Kalisch* tragikák, *Nau Halpern*, *Bella Baker*, *Grace Laroux* énekesnők, a magyar zsidó *Dolly sisters*, a költő és színész *Louis Mann*, *Sam* és *Benni Bernard*, *David Saphirstein* említendők.

Amerika leghíresebb moziszínésze *Charlie Chaplin*, helyesen *Kaplan* komikus, aki a lefolyt évben a mesébe illő 670,000 dollár honoráriumot kapott. Lehetnek sokan Amerikában, akik mítsem tudnak *Woodrow Wilson*-ról, de aligha van valaki, aki *Charlie Chaplin*-t ne ismerné. A sok százezer mozgószínház egyike sem nélkülözheti az ő filmjét. Komikus alakja a szűk, rövid kabátban, bő, hosszú nadrágban, túlkis kalapban és nagy cipőkben valóságos bálvánnyá lett. Millió és millió nippfigurában örökítették meg és minden üzletben kapni *Charlie Chaplin* cigaretta-szípkát, párnát, hamutartót, babát stb. *Chaplin* Anglián át Oroszországból jött Amerikába, ahol még néhány évvel ezelőtt 40 dollár heti fizetésért lépett fel a vaudevilleben, — ma elérte a fizetések fizetését, amelyet aligha szárnyal túl valaki.

Végül a színház legfontosabb személyzete és

J. Epstein: Morris Rosenfeld

J. Epstein: Morris Rosenfeld

hallgatósága is nagyjából zsidó. Ez a körülmény eredményezi a színpadon a gyakori zsidó célzásokat, amelyek élénk visszhangra és megértésre találhatnak a publikumnál.

Amerikában a színház, jobban mint bárhol másutt, össze van forrva a zsidósággal. És ez oly érthető a népnél, amely évezredek óta kénytelen, volt meghamisítani énjét, amelynek egész élete látszat volt, amely oly gyakran zokogó lélekkel mosolyt erőltetett ajkára és komoly udvariassággal takarta a keserű gúny kacagását. A kettős lélek az ő tragikus öröksége és senki sem ringatja magát olyan szívesen és könnyen a látszat és a valóság derengő világában, mint ő.

KERTÉSZ LAJOS: KRIPTÁMNÁL A TEMETŐBEN

Ó, be jó volna most is úgy aludni,
Miként boldog gyermek-álmok korszakán:
Csendben fejemet kís párnára hajtva
Ágyba térni mindjárt vacsora után.

És imádkozni összekulcsolt kézzel
Az Istenkéhez érthetetlen szóval
Álmodni jóval, vessző-paripával,
Kerek karikával, színes golyóval.

Nem érezni bút, nem tudni a harcot,
Nem színi mérgét nikotinnak, szesznek;
Nem irigyelni mások lakomáját,
Nem nézni zordan, mások ha szeretnek.

Ó, drága sírbolt! Ó, ti elmult ősök!
Ó, furcsa hajnal, melyen majd temetnek!
Álmodni szállnék: szőkefürtű gyermek
S eltűnni végleg emberi szemeknek.

DR. FÜRST ALADÁR: R. WERTHEIMER SÁMSON

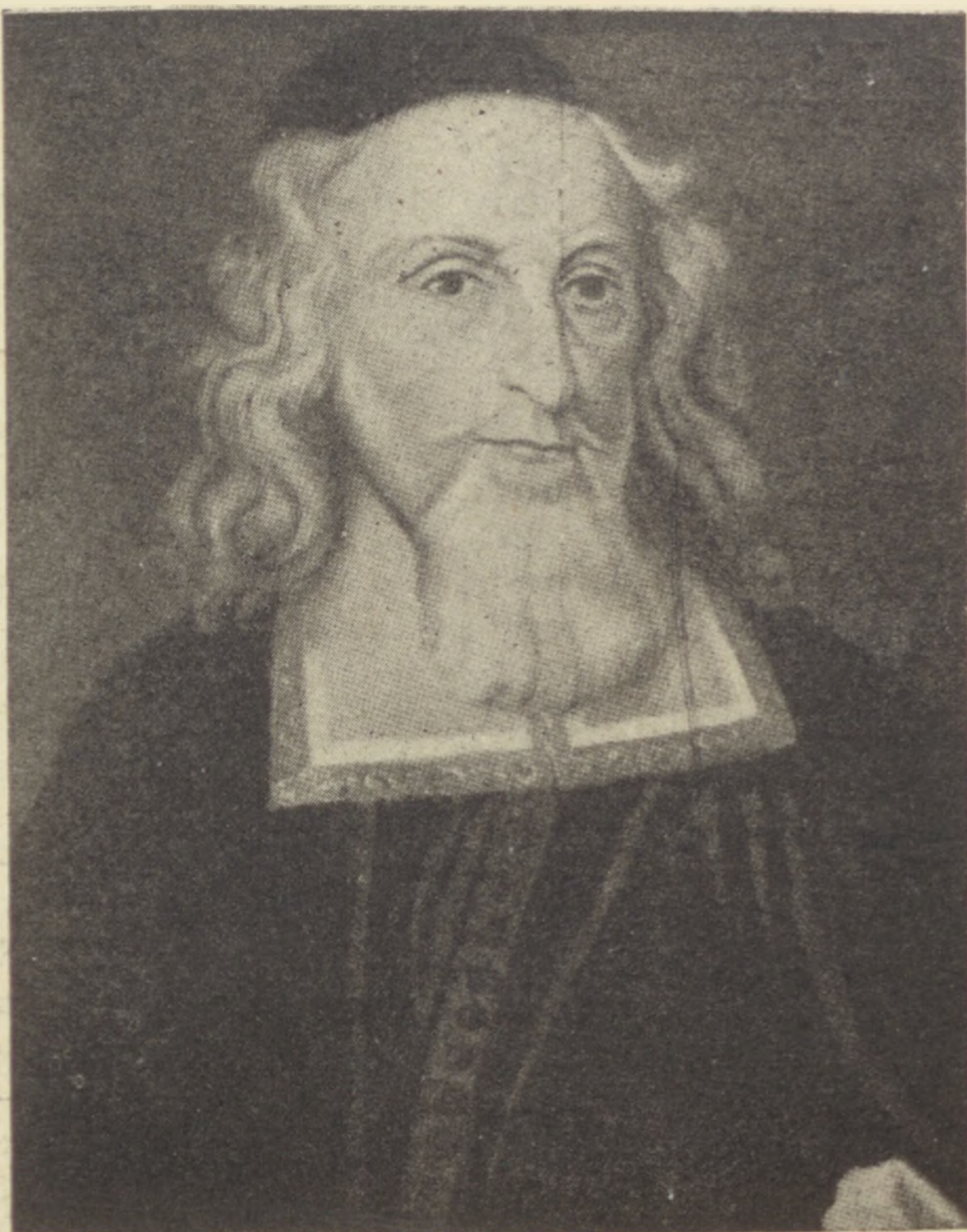

sendes észrevétlenségben mult el augusztus 26-án kétszáz éve, hogy nevezett férfiút hazánk első országos rabbijává kinevezte a — császár. Wertheimer maga országos, sőt világhírű talmudi tekintély, de még nagyobb jelentőségű, mint — hadseregszállító. És ami ezt az érdekes személyiséget, kiben a végleteknek látszó ellentétek találkoztak, aktuálissá is teszi, az a Gomperz-féle legújabb milliós alapítvány a zsidó tanítónőképző céljaira. Szellemi arisztokráciánk kiváló képviselőinek eme fejedelmi önmegadóztatása, a szenvedélyes kultúrszeretet és zsidó eszménység ilyen nagylelkű megnyilatkozása egyenesen a Wertheimer-féle szellemből fakadt; vér az ő véréből, csont az ő csontjából.

Nem kisebb ember, mint Kaufmann Dávid professzor, a Gomperzek nemzetségének nemes oltványa, majd mesteri monográfusa, emelt e testi-lelki rokonságnak először képzeletes irodalmi emléket. Saját családja történetét kutatva sokszor akadt rá a barokkor eme sokoldalú alakjára, ösére, megismerte, megszerette és tanulmányai eredményét éppen most 30 éve bocsátotta közre: „Samson Wertheimer, der Oberhoffaktor und Landesrabbiner (1658—1724) und seine Kinder“ címmel apósának, Gomperz Zsigmond úrnak, Budapest, 70. születésnapjára ajánlva. Néhány évvel később okmányokat közöl Wertheimernek főleg németországi életéből (Urkundliches aus dem Leben S. W., 1892), ugyanakkor ki akarja adni a régi bécsi temető sírköfeliratait, melyben W. és kortársai nyugsznak. A bécsi hitközség rá is bízta ezt a feladatot, a mi nagy tudósunkra, azonban a halál korai pontot tesz minden terve és vállalkozása után. Munkáját folytatja a bécsi zsidók fáradhatatlan kutatója, a hitközség főkönyvtárosa, Wachstein Bernát dr. monumentális művének: „Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien“ éppen e napokban jelent meg a II. befejező kötete.¹ Benne eleven és tanulságos miljöben életre kel Wertheimer egész köre és kora.

Nagy kora volt az monarchiáknak, nagy kora zsidóságnak is. Avval kezdődött, hogy a Kollonics érsekre hallgató I. Lipót 1670-ben vérbe fojtotta a Wesselényi-féle összeesküvést és ugyanez esztendőben „örök időkre“ kiűzte Bécsből és környékéről a zsidókat: a magyarság és zsidóság ügye ismét együtt járt. Csakhamar azonban az egyre hatalmasodó császár mégis Canossát kénytelen jární: az 1683-iki soproni országgyűlés elismeri hazánk alkotmányát, Bécsben meg 1684-ben már letelepednek az első zsidók. És nem is titkon,

¹ Az első kötetét Mandl B. mutatta be a Mult és Jövő 1913. évfolyamában, a második kötet magyar vonatkozásairól mi fogunk szólni egyik következő számban.

R. Samuel Oppenheim

Oppenheim Sámuel (1631—1703)
(Egykorú metszet után)

avagy kegyelemből! A Habsburgok trónját köröskörül nyaldosta a pusztulással fenyegető háborús tűzvész, akár ma. Keleten a magyar „rebellisek” egyre nyugtalankodtak, a porta hadai sem voltak még megtörve és nyugaton már felemelte félelmetes fejét a spanyol örökösödési harc. Ausztria sorsdöntő órája érkezett: ám államkasszája üres volt, pénzügyei ziláltak, hitele semmi.

Ilyen viszonyok között csak egy valóban nagystílú pénzügyi lángész és tekintély segíthetett. Szerencsére az is akadt Oppenheim Sámuel személyében — az első jégtörő zsidó, aki a kiűzetés után ismét betette lábát Bécs városába, azt is úgy hívta be a császár Némethonból, csalogatta, csábította és elárasztotta a kitüntetések, kiváltságok egész halmazával. És „amire az állam minden ígérvényei — mondja róla Kaufmann — nem voltak képesek, azt megcselekedte az ő aláírása; Európa minden kereskedelmi gócpontja és tőzsdéje nyitva állott az ő váltóinak, Ausztria hitele és így hadisorsa is nem csekély mértékben azon a hitelen nyugodott, melyet Oppenheim élvezett.”

Ebben az iskolában szerezte meg nagy tapasztalatait a kevésbé zseniális, de vállalkozásaiban annál higgadtabb megfontolású, szerényebb felépítésű és szerencsésebb kezű Wertheimer. Szintén Délnémetországból származott, mint kar- és versenytársainak legtöbbje, kik nem Magyarországból vándoroltak be vagy vissza a császárvárosba. W. apja már otthon Wormsban, a tudósok városában, nagy vezérszerepet vitt; úgylátszik aszkéta

életet élt, mert epitáfiuma szerint: megvetette az élet gyönyöreit és az ősapához hasonlatosan a követ választotta feje aljára. Viszont azért „sírja búcsújáróhelyévé lett az utódoknak, kik ott könyörögtek mindenféle veszély elhárításáért”. Hogy fia, Sámson, mikor került Bécsbe, annak dátumát maga W. sírfelírata tartotta érdemesnek a feljegyzésre; érzi, hogy az 5445. (1684.) évi chanukka első napja elsőrendű sorsnapja neki is, új környezetének is.

Bizonyos, hogy Oppenheim alkalmazottja, majd helyetteseként kezdte, de csakhamar, „mint üzletember és mint diplomata a császár személyes bizalmasává küzdötte fel magát”. Nagy körültekintéssel és hatalmas szaktudással rendezte a császári ház és a birodalom kisebb fejedelmeinek pénzügyeit, alkudozott és közvetített, közben egyes kényesebb családi és politikai jellegű udvari megbízatásokban is eljárta. (Ezért egy ízben 1000 aranyat kap a császártól, hogy asztala fejedelmi díszítésére ezüst- és arany-edényeket szerezzen be magának.) Főfeladata és főérdeme mégis Ausztria hadrakelt seregeinek ellátása és élelmezése volt, amiben éppen akkoriban, mikor egyszerre három és négy fronton kellett küzdeniök, óriási hiányok és nehézségek mutatkoztak. W. úgyszólván a saját erejéből egész szervezetet teremtett magának ügynökökből, bevásárlókból, alvállalkozókból, melyek behálózták Magyarországot épp úgy, mint a német birodalmat. És noha főleg a magyar hatóságok nem egyszer akadályokat gördítettek a zsidónak útjába, maguk a hadvezérek és a legjelesebbek közöttük, mint Szavoyai Jenő és Badeni Lajos, kénytelenek elismerni, hogy a döntő csapásra felémelt karjukat azok a kis poggyászkocsik és ügyes kezelőik segítették diadalra.

Hogy ilyen kiterjedt és a mai viszonyokhoz képest is nagyarányú vállalatok közben nagy ingó — nagyon is ingó! — vagyonok gyűltek össze, nagyon is természetes, irigyei, rosszakarói sem hiányoztak. Méreteiről kis fogalmat ad W. legidősebb fiának és utódának végrendelete, melyben arra hivatkozik, hogy a török háborúk után, 1720-ban, a künnlévő 25 milliónyi kötelezvények közül hat millió volt az ő és apja kezében. A más alkalommal kibocsátott kényszer-hadikölcsönöknél Wertheimerék majd két millióval, az egész összeg jelentékeny részével szerepeltek. Mindazonáltal éppen a leghitelesebb adatok, a zsidók hagyatékában feltalált értékekről és tárgyakról szóló hivatalos feljegyzések¹ igazolják, hogy eme „hadimilliomosok életmódja, életstandardja éppenséggel nem mondható pazarnak, avagy szemetszúron parvenünek. Fényesebb háztartásuk inkább kifelé demonstrált, ahol a hitelt kellett megőrizniök, befelé a hasonszőrűeknek csak a nagy tudás és

¹ Wachstein könyvével egyidőben jelent meg dr. J. Taglicht, bécsi rabbtól: „Nachlässe der Wiener Juden im XVII. und XVIII. Jahrhundert“ Wien u. Leipzig 1917. Braumüer.

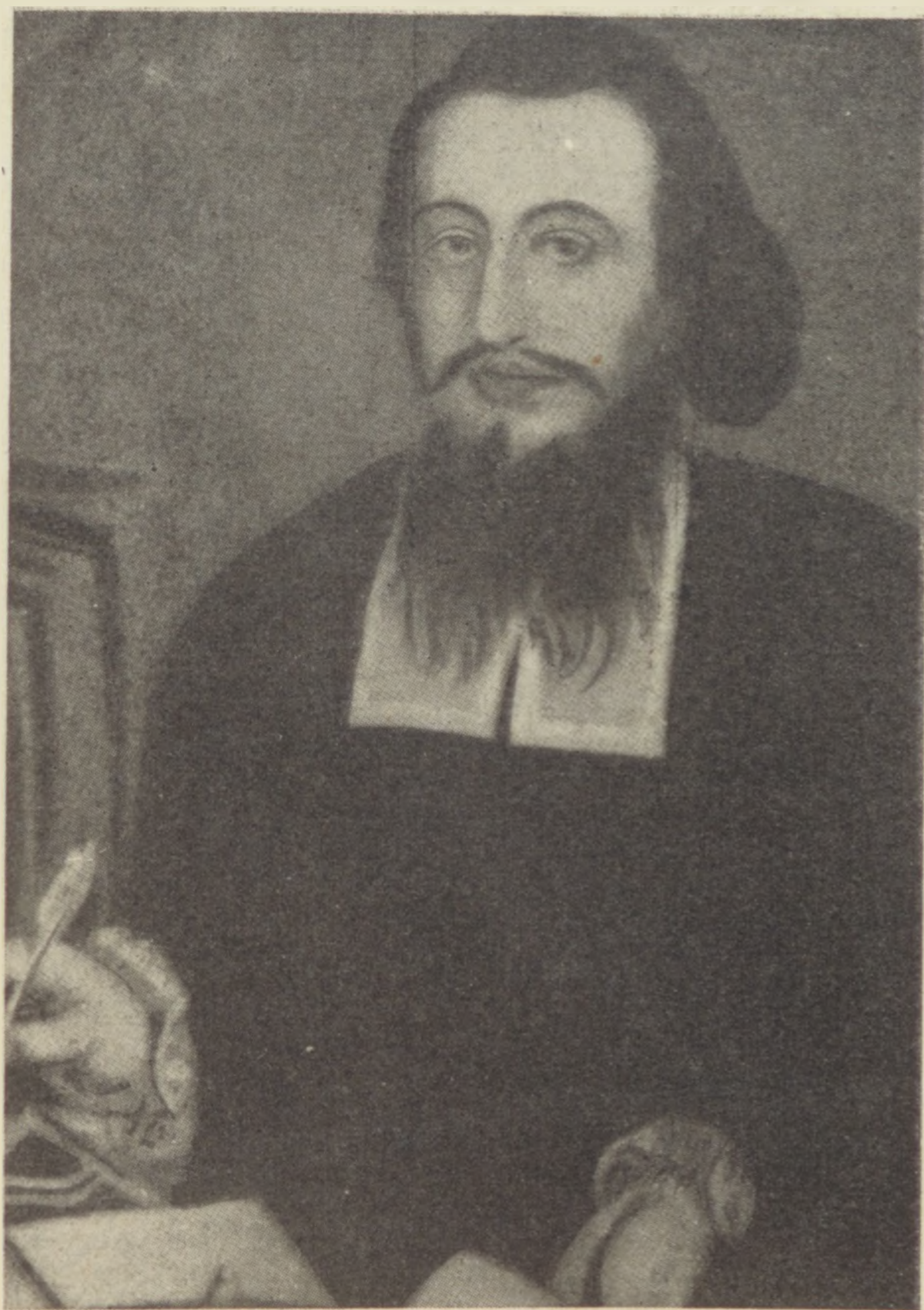
a nagyszabású jótékonyág imponált — ebben akartak, ebben kellett kitűnniök.

Wertheimer e tekintetben is vezetett. Őt a királyi kegy nimbusza mellett a töratudomány koronája is ékesítette. Korabeli nagy tudósok, kik mint Mecénásnak, neki ajánlják műveiket, elhalmozzák a legkitűnőbb címzésekkel, szentföldi zarándokok, országjáró utasok, kik megfordulnak asztalánál, templomában, nem fogynak ki halachikus előadásainak dicséretéből és nem érdekes tünet e, hogy eme világlátott és sokat tapasztalt államférfiúnak egyedüli emlékiratai — egy kötet prédikáció! — írja Kaufmann. A tőle megszokott, szellemesen színes módon folytatja azután: „Megragadó egy kép, elképzelni a sokmunkájú férfiút, kinek fejében az államhitei gondjai és talmudi problémák, mint dolgozó méhek kergetőznek, merész pénzügyi tervezetek homiletikai gondolatokat ébresztenek, aki császára valamelyik megbízatását teljesítve most isteni parancsot kutatásához fog, ki Starhemberg-től eltalálja az átmenetet Maimunához és Simon ben Jochaitól örökké eleven lélekkel Szavoyai Jenőhöz fordul“. Valóban páratlan egy elme és annál elismerésreméltóbb, mert e sokféle ismereteit hasznosan érvényesítette is.

Már az 1696 december 24-én kelt rendelet, mely neki és övéinek a szabad tartózkodást és a zsidó szertartások szabad gyakorlását biztosítja, kinevezi őt az örökös tartományok „szabadalmazott“ fő-rabbijává. A bel- és külföld nagy hitközségei ugyancsak sietnek őt díszoklevéllel magukhoz kapcsolni,¹ viseli a „Szentföld fejedelmének“ címét és a magyarországi zsidók szintén megadják neki az engedélyt, hogy országos rabbijuknak írhasse és nevezhesse magát — III. Károly, W. különös jóakarója, az üres cím mellé azután megadta neki a teljes jelleget és jogkört is, midőn 1717 augusztus 26-án kinevezte Magyarország legfelsőbb fórumává minden vitás zsidó ügyben. Evvel olyan új, állami-lag is elismert közjogi méltóság létesült, milyennel mai napig sem dicsekedhetik a magyar zsidóság; W. meg nem is tekintette nobile officiumnak, hanem kötelességekkel terhes frigynek, mely elszakíthatatlanul fűzte éppen a hazánkbeli hit-testvéreikhez.

A részükről előlegezett tiszteletbeli cím mutatja, hogy ők azelőtt is sokat köszöntek már neki, hisz egyes-bajos dolgaikban sokszor fordultak hozzá okos tanácsért, bírói ítéletért. Ismerjük például azokat a tárgyalásokat, melyek az ő „bészdin“-jében a kurucoktól szétdőlt és lakosaitól elhagyott kismartoni község újjáalakítása körül folytak. W. egyrészt odarendeli egyik meghitt emberét, a nagy-névű R. Meir As-t (= Eisenstadt abbreviaturája), hogy az ősi szellemet szítsa az újjáéledő szervezetben, másrészt kötelezi a Bécsbe szakadt régi ház-

¹ Közöltük annak idején (Mult és Jövő 1912.) a kismartoni díszes okmányt, melyről ezidén a bécsi Schwarzféle Festschrift-ben értekezik Brann tanár Breslauból.

R. Samson Wertheimer

R. Wertheimer Sámson (1658—1724)
(Egykorú metszet után.)

tulajdonosokat, hogy a község terheihez tovább is hozzájáruljanak. Ez az eset tipikus példája annak, miképen gondoskodott anyagilag-szellemileg a bajba jutott magyar hitközségekről. Am előrelátó szeme fényesebb, gondviselészerű szerepet is szánt nekik.

Mióta letelepedett Bécsben, mindenkor izzónak, ingónak érezte maga alatt a talajt: bármennyi előjogot élveztek ő és társai, jogaik még sem voltak, hisz Oppenheimék palotáját sem menthette meg a hatóság a csöcselék romboló dühétől. Idejekorán védelmi várról kellett hát gondoskodni, jogilag biztosított otthonról, hová veszély idején elvonulhasson a bécsi zsidóság. A magyar határszéli megyékben és községekben gondolta ezeket a biztos helyeket feltalálhatónak és valóban azt látjuk, hogy egész sor hitközség alakul és virágzik fel a Dunán és a Lajtán túl, úgyszólván W. szavára. Elsősorban az ősi Pozsonynak, az új koronázóvárosnak jut nagy szerep, Eszterházy nádor birtokán a „hét község“ indul fejlődésnek, Battyány gróf Vas megyében és más mánások szintén a zsidók kegyes patronusainak mutatkoztak. Máig fennmaradtak W. eme szervező és fejlesztő tevékenységének egyes emlékei. Az érdekes rohonci templomot a W.-t dicsőítő falfeliratokkal Bernstein Béla dr. mutatta be a Mult és Jövő

hasábjain (1914. febr.), Kismartonban meg W. nemesi kuriájának jelenlegi tulajdonosai, a vele rokonságot tartó Wolf-család emlékkövel jelölte meg ezt a házat, melyben külön zsinagóga és rituális fürdő szolgált egykor a bécsi háziurat.

Wertheimer mindvégig megmaradt bécsi lakosnak — zsidó körökben úgy is nevezték: R. Samse Wiener — és a kärthnerstrassei palotájában hunyta le a szemét 1724 augusztus 6-án. Családja akkor már gazdag elterjedtségnek és patriciusi tekintélynek örvendett birodalomszerte. Fiai összeházasodtak a kor legelőkelőbb családjaival, elsősorban Oppenheimmal, a lengyel „rezidens” Lehman-nal, a frankfurti tudósokkal, a fürthi és nymwegeni Gomperzek-vel, további leszármazottjaik a Wertheimstein, Rothschild és Königswarter bárók is. Belőlük kerültek ki a bécsi hitközség vezetői (egy sor fényképüket a Mult és Jövő bécsi számában láthattuk), kik házukban híven megőrizték az igaz zsidó tudást és erkölcsöt. Nagy gondja volt az öregnek a megfelelő vő kikeresése, mert mint mondá: „a fiúk Isten ajándékai, ellenben a vők saját választásunk s így felelősségünk alá esnek”. Bernhard (Berus) Eskelesz, egy tüne-ményes fiatal talmudista, híres rabbinemzetségek sarja, a prágai rabbi Löb leszármazottja lett az első választottja; esküvője oly fejedelmi pompával történt Bécsben, hogy a hamelni Glückel memoirjai szerint ilyent még Izraelben nem láttak. És a tudós ifjú nemcsak a magyar és morva országos rabbiméltóságokban követte apósát, hanem mint pénzügyi, zseni megvetette az Eskelesz bárók tekintélyének és vagyonának alapját is.

Akadtt a fiatalok közt persze — különösen a szenvedélyes felvilágosodás izzó korszakában — hitehagyott is, de túlnyomórészt olyan öntudatos zsidó arisztokrácia fejlődött a Wertheimertől, melynek hagyományaihoz tartozott az ősi hírnév és vagyon megbecsülése, a szellem és szív jelessége és ama törekvés, hogy nevét halála után is megörökítse nemes közművelődési és közjótékonyági alkotásokkal. Maguk a Wertheimergyerekek mutatták a példát az ú. n. „Wertheimber-félé családi alapítványokkal” Bécsben, melyeknek áldásait sok község és magánember élvezi mai napig — felekezeti különbség nélkül —, legújabb hajtása pedig éppen a budapesti Gomperzhagyaték: paritásos bizonyítékai annak, hogy a zsidóság kiváló gazdagjai mindenkor átértézték a közmondás igazságát: noblesse oblige.

Küldesse a Mult és Jövőt a harctéren levő hozzátartozójának. Tudassa velünk tábori postai címét és pontosan küldjük neki.

432

SEBES ÁRPÁD: EGYÜTT APÁMMAL

Volt egy zsidó, félszázad már a vállán,
Arca redős, a szeme tétova.
Sokat küzdött, hitt, tévedett, csalódott.
De Isten még mindig Jehova.

S volt egy fiú. Konok zsidó fiú.
Álmodó volt ő, rajongó, dacos.
Szívét már új kor, új szellem járta,
— S mi tagadás, mért tagadnám hiába —
Jehova ellen sokszor lázadott.

És jött egy nyár. Tikkadt, szomjas a vérre.
A rothadó föld megrázta magát.
Azt hitte, hogy a csaták morájába
Megújhodás lesz hullott vérnek bére.

A fiú elment. Örülten, rajongva
Feltűnt előtte Bábeleknek tornya.
Elment harcolni vérbe, ködbe, fagyba,
Ha visszatér, legyen néki is honja.

S azt' jött egy nap. Komor, nyomasztó, gyászos.
— A vihar jött megdöntni a világot
S hogy megkezdte, később már meg nem állott:
Hogy mindenkinek menni kellett,
A fia után elment az öreg.

Volhyniában, hol Luck vára áll,
A szél különös nótát fujdogál.
Orosz földön volt a találkozó.
Fegyverben ott látták egymást először,
Könnytelen ott nézték egymást először,
Két ellentét: öreg s ifjú zsidó.

Volhyniában, hol Luck vára áll,
A szél különös nótát fujdogál:
A golyó zúg, nyög, sirva sírdogál,
Döbben a gránát, halál trombitál,
— Lábak, fejek úgy röpködnek az égbe —
Szép zene ez: az ítélet zenéje.

Az öreg zsidó könnyben hallgatá.
Ez ottan hull, hol az ő fia áll.
A fiú pedig, ki száműzte rég
Az Izraelnek ősi Istenét,
Megtörve most úgy kérte Jehovát:
Uram, csak hulljon, bőgjön a gránát
Mind, mind ide! Óh, csak a jó apám...
Öt hagyd meg, Uramisten: Jehovám.

Meghallgatá; De árát szabta néki.
S egy golyót küldött — jött az szilajon —
S a fiú lábát — mint megírva van —
Letépte töből, letépte bizony.

S a vén zsidó? Alábbgörnyedt egy kissé,
A homlokán mélyebbre szállt a ránc
S úgy járta tovább, untalan tovább
A véröntözte vad csaták honát.

DR. MAX GRUNWALD (WIEN): A NEW-YORKI ZSIDÓ SZÍNHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ

new-yorki zsidó hitközség 1655-ben keletkezett, amikor 27 portugál-zsidó itt menedékhelyre talált. Ma a new-yorki zsidó hitközség több mint egy millió lelket számlál, tehát minden idők legnagyobb zsidó gyülekezetének mondható. Jeruzsálem virágzása legszebb idejében ennek a számnak a hatodrészt sem érte el. Burton J. Hendrik szerint New-York zsidótöbbségű várossá fejlődik. A 80-as évek elején még 50,000 zsidó lakosa sem volt. Az orosz zsidóüldözések és az ezekből támadt orosz zsidó népvándorlás csakhamar százezrekkkel növelte az óriási gettó tömegét. Ezek az elemek az Egyesült-Államok leghasznosabb polgáraivá váltak, csak elenyésző kis részük vetette magát pénzüzletekre és szatócskodásra; a legtöbb beállott munkásnak a különböző iparvállalatoknál, amelyeket felvirágzáshoz segítettek. Mint vas- és fémmunkások, üveg- és lámpacsiszolók, bútór-, bőr-, kocsí- és szerzőkészítők, orvosi és technikai műszerészek valóban nagyot produkálnak. New-York legnagyobb iparát, a szabóipart, szinte monopolizálják. Több mint 200,000 zsidó munkás foglalkozik vele és milliárdokra menő értékeket termelnek. Számosan jólétre vergődnek, meggazdagodnak, Oroszország páriái itt gyárakat, vagyont, telkeket, házakat szereznek, de nagy centrumokat alkotnak a zsidó tudomány a zsidó szellem számára is, teológiai intézeteket, zsidó könyvtárakat, jóléti alapokat teremtenek. A filadelfiai A. Dropsie nemrég 800,000 dollárt hagyott zsidó egyetem létesítésére.

A new-yorki hatalmas zsidó napilapokról legutóbb emlékezett meg a Múlt és Jövő. Az orosz

zsidó proletáriátus kultúréletének és szellemi fogékonyságának legérdekesebb tanubizonyságai a virágzó zsidó színházak. Karl Lamprecht, a leipzigiegyetem nagy historikusa elragadtatva ír amerikai útleírásában a zsidó színházról, drámái előadásának magas színvonaláról, a hallgatóság ünnepléses lelkesedéséről. „Hier ist Schauspiel noch Gottesdienst. Hier ist mir klar geworden, was auch hellenisches Schauspiel gewesen sein muss, so lange es Gottesdienst war und dieser Eindruck steht mir ebenbürtig neben so ausserordentlichen religiösen Eindrücken wie dem des Kölner Doms oder dem erhabenen Ruinen Pästums“.¹

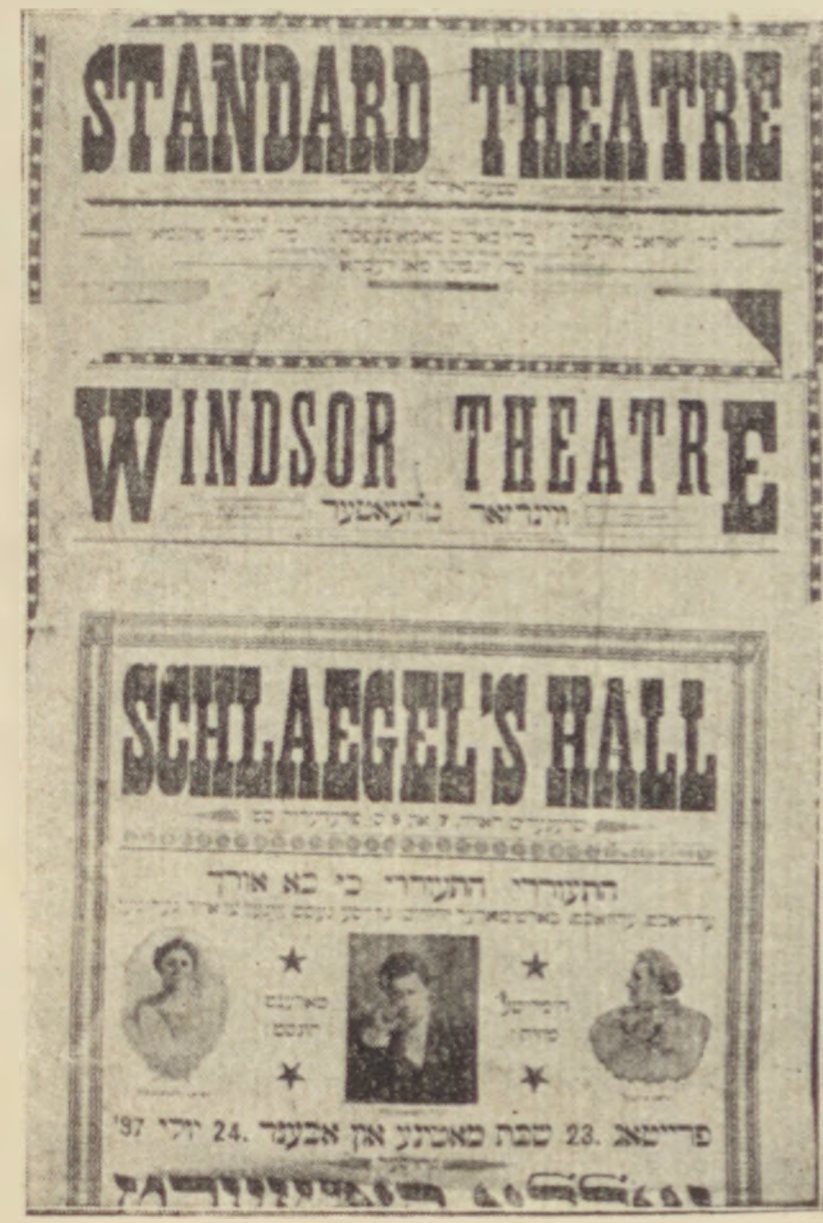
Mint a görög színház, a zsidó is vallási ünnepből, a purimjátékokból fejlődött, különösen Hollandiában, Lengyelországban és Bécsben. 1838-ban előadták Varsóban, az akkor alakult zsidó színházban egy bécsi zsidónak „Mózes“ című zsargon-drámáját, 1864-ben egy odesszai zsidó-színházról olvasunk. Aksensfeld, Gottlober, Ettinger, Abramovitsch, Eljakim Zenser több zsidó drámát írtak.

Az állandó zsidó színház azonban Abraham Goldfaden-nel, a „Sulamit“ szerzőjével kezdődik 1876-ban. A költői és zenei tehetséggel megáldott Goldfaden, miután üzlete Oroszországban tönkrement, Bukarestbe költözött, ahol egy népies dalszarnokban saját dalait adta elő. Ez a foglalkozás nem elégítette ki és elhatározta, hogy zsidó színházat alapít. A bukaresti főkántor, Kupfer, akivel tanácskozott, Mogolescot, aki ma a new-yorki gettó legjelentékenyebb komikusa, ajánlotta neki munkatársául. Mogolescot, aki mint zenei csodagyermek tűnt fel, Kupfer főkántor hozta Bukarestbe. Tizennégy éves korában egy húsz énekesből álló kórust dirigált. Egész fiatalon az operai

¹ Érdekes, hogy míg Bettelheim az amerikai zsidó színházak elüzletiesedését konstatálja, a keresztény professzort a zsidó színház templomi áhítata ragadtatja el.

Zsidó színházak plakátjai. A Grand Theaterben Shylockot, Uriel Acostát és néhány érdekes zsidó darabot hirdetnek. A Polnisch-jüdisches Theater Athaliát hirdeti. A Schlaegel's Hall két vendégcsillagot hirdet az ismert héber idézettel: „Ébredj, ébredj, mert eljött a te világhozságod“

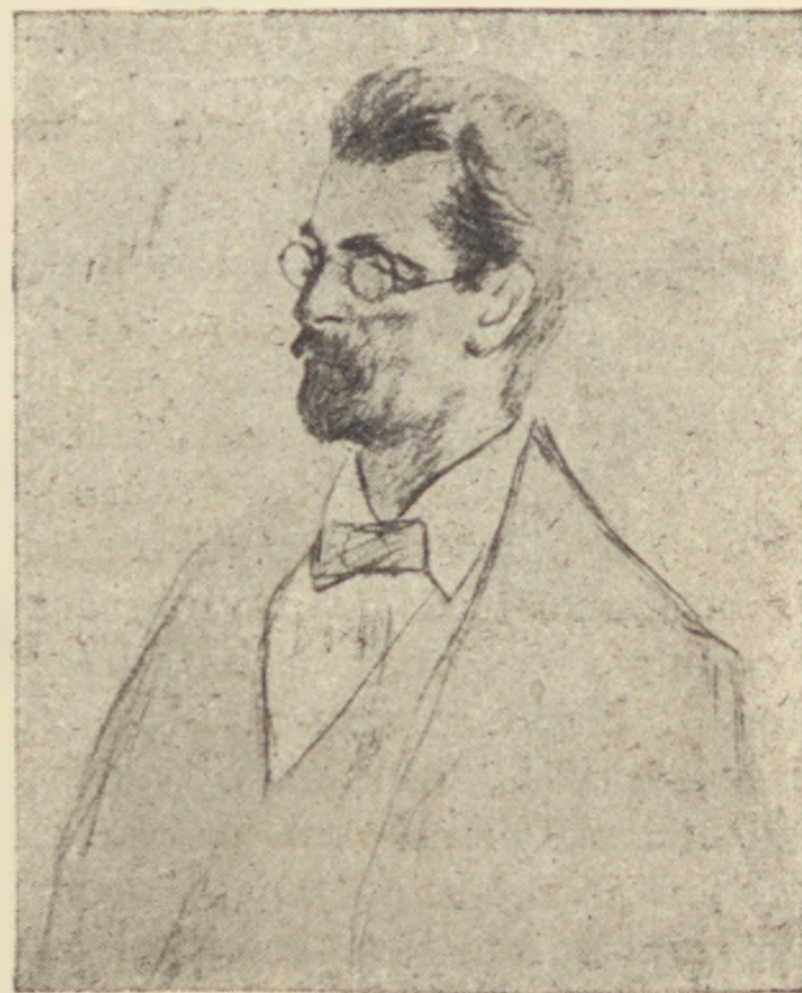

Eliakim Zúner
zsidó drámaíró. (J. Epstein rajza)

Goldfaden a népszerű zsidó színmű- és operettíró

Menachem Dolitzky new-yorki
héber költő. (J. Epstein rajza)

kórus karmestere lett és itt erős vágy támadt benne a színház után. De a színház kapuja nem nyílt meg a zsidó ifjú előtt. Mikor Goldfaden az új eszmével hozzájött, Mogolesco még telve volt régi vágyaival és csak nehezen, miután Goldfaden felajánlotta neki, hogy adoptálja és idegen nyelvekre taníttattja, — határozta el magát, hogy a zsidó színpadra lép. Az ő példáját követve, a bukaresti templomi kórus még néhány énekese csatlakozott Goldfaden társulatához.

Az első előadásokat Bukarestben tartották az orosz-török háború idejében, amikor a várost elözönlötték az orosz-zsidó szállítók, akik lelkesedtek a színházért és különösen Mogolescoért. A kezdet sikerétől felbuzdulva Goldfaden igyekezett Oroszországban is tért nyerni. Odesszában telepedett meg. Ekkor hozta be azt az újítást, hogy a női szerepeket nők játszották, holott eddig Goldfaden színházában, akárcsak Erzsébet idejében Angliában, az összes szerepeket férfiak alakították. 1877-ben az orosz kormány állítólagosan politikai szempontokból, ténylegesen azonban az irigy konkurrencia mesterkedéseire, betiltotta a zsargon-színházat. Ekkor a híres Ignatiev volt Oroszország belügy-minisztere és egymást érték a legborzalmasabb zsidóüldözések. Hogy hogy jutott az orosz minisztérium eszébe, hogy az ártatlan zsargon-színházat betiltsa, ennek a titka csak néhány év múlva derült ki: a tilalomnak tulajdonképeni okozója és mozgatója egy londoni misszionárius dr. Benzion volt. Egyik misszió körútján Odesszában járt és végighallgatta a zsargon-színház előadását. Az a gondolat fogamzott meg benne, hogy ezt a színházat felhasználja térítő céljaira. Dr. Benzion ugyanis maga is több darabot írt zsargon nyelven a missziótársaság számára és ezeket szerette volna Goldfaden színházában előadatni. Midőn Gold-

faden erre nem volt hajlandó, hirtelen a belügy-minisztériumban több feljelentés és panasz érkezett a színház ellen, amire azt „ideiglenesen“ bezárták. A színészek kenyér nélkül maradtak. Legtöbben közülök New-Yorkba vándoroltak ki, ahol ekkor már három zsidó színház virágzott, a többiek pedig vándortársulatot alakítottak és városról-városra járva hirdették „német nyelvű“, de valójában zsargon-előadásukat. Rendszeresen a harmadik előadás után a rendőrség észrevette, hogy a színészek németiségéhez némi kétség fér és kiutasította a társulatot a városból. Egy ilyen vándortrupp igazgatója, Fischsohn azzal a kéréssel fordult a pétérvári szenátushoz, adja meg neki az engedélyt, hogy németnyelvű előadásokat tarthasson Oroszország nagyobb zsidó városaiban. Az engedélyt megkapta, de nem sok hasznát vette, mert mindenütt észrevették, hogy színészeinek nyelve nem igen emlékeztet a német klasszikusokra. Amint-hogy a kievi zsidó-színház is hiába nevezte el magát Platt-Deutsch-Theaternek; az ottani filológiai professzor csodálkozva hallgatta azt a különös Neu-plattdeutschot. Csak a cárizmusnak az orosz-japán háborúban ért súlyos veresége után sikerült Fischsohn-nak egy a cárhoz intézett kimerítő sürgönnyel, amelyben a zsargon-színpad nevelő és erkölcsjavító hatását hangsúlyozza, — elérni, hogy cári ukázzal megszüntették Ignatiev tilalmát és a zsargon-színház ismét megnyithatta kapuit.

*

Amerikában sokkal gyorsabb karriért futott be a zsidó színészet. New-York első zsargon-szín-pada az Oriental-Theater volt. Ennek dramaturgia Josef Lateiner, egy évre rá Mogolesco, aki az ismert szindarabíróval, Prof. Horowitzcal külön társulatot szervezett, megnyitotta New-Yorkban „Das Rumänische Theater“-t. És ezután gyors egymás-

utánban nő a zsidó színházak száma, amelyek a főszezonban naponta, nyáron háromszor hetenként játszanak, a játékszünetek idején pedig istentiszteleti célokra szolgálnak.

E színházak mind a gettóban épültek és majdnem kivétel nélkül nagy látogatottságnak örvendenek. Itt a gettó minden gyermeke otthon van. A munkásasszony gyermekével, a napszámos, a Hester Street kis árúsa, az orosz anarchista, a gettórabbi, a költő, az újságíró, a szociálista, az egyetemi hallgató — olyan vegyes hallgatóságot alkotnak, amely természetesen nem egységes ízlésnek hódol. Némelyek a vaudevillel részesítik előnyben, mások az operettet, vagy a melodramát, vagy a modern realiztikus irányt.

A hét első négy estéjén rendszeren a zsidó klubok bérelik a színházat, amelyek a mi jótékony előadásaink mintájára, jövedelmük feleslegét az egyesület pénztárába fizetik be. Péntek, szombat és vasárnap este nincs bérbeadva a színház. Ezek a gettózsidó ünnepi estéi. A felvonásközők nagy mozgalmassága, eltekintve a gyermekek lármájától — akik az ülések között akadálytalanul folytatják vidám játékaikat —, a különböző frissítő-árúsok hangos kínálgatásaiból ered. Itt mindenki ismeri egymást; barátok és rokonok kedélyes találkozója folyik le a felvonások között. És mindenütt, a külső és belső falakon, a függönyön és azokon a kis cédulákon, amelyeket a publikumnak osztogatnak — az illető színház stárjának felülmúlhatatlan superlativusokban tartott dicséretével találkozunk. Ha például Adler egy rövid gyengélkedés után ismét fellép, ezt így regisztrálják: „Der fliegende Adler hat wieder seine Schwingen entfaltet“. És a gettó színészei majdnem kivétel nélkül hangzatos neveket vesznek fel. Így van pl. „zsidó Sarah Bernard“,

„galíciai Rachel“, „amerikai Sonnenthal“ és „zsidó Irving“.

A gettóban mindenki jár színházba. Ez a gettózsidó egyetlen szórakozása. A férfi vagy a nő, aki a Sweat shop-ban 10 dollárt keres hetenként, ebből körülbelül ötöt a színházra költ. És amit a színpadról hall, úgy behízelgi magát a gettózsidó szívébe, hogy egy speciális könyvkereskedés foglalkozik a gettóban ezeknek a zsargondaraboknak és kupléknak eladásával, fényes üzleti eredménnyel. A színháznak ez a nagy híre és népszerűsége természetesen a színészek jövedelmét is kedvezően befolyásolja. Így például az elsőrangú színészek, mint Adler és Tomashevsky feleségeikkel együtt fogalmainkat túlhaladó összegeket keresnek és könnyen érthető, hogy ezek a színpadi csillagok gyakran éreztetik szeszélyeiket az igazgatóval és a publikummal. Csak egy esetben válik a közönség kritikája még leginkább kényeztetett kedvenceivel szemben is érezhetővé, és ez, ha egy színész szerepének megfelelően esetleg péntek este szívarozva jelenik meg: ekkor hangos tiltakozás hallatszik a szombat ilyen nyilvános megsértése ellen.

A zsidó színpad műsora változatosság tekintetében semmi kívánnivalót nem hagy. Gorkij „Nachtsyl“-ja mellett a „Jeschiwabochar“ Shylock mellett Schiller „Räuber“-je. Uriel Acosta mellett Nóra és der Soton in Gan Eden mellett Hauptmann Rose Berndtje. Egyik este a „Sedernacht“, a másikon Wagner Parsifalja, 16 tagból álló női és férfikarral — zsargonban.

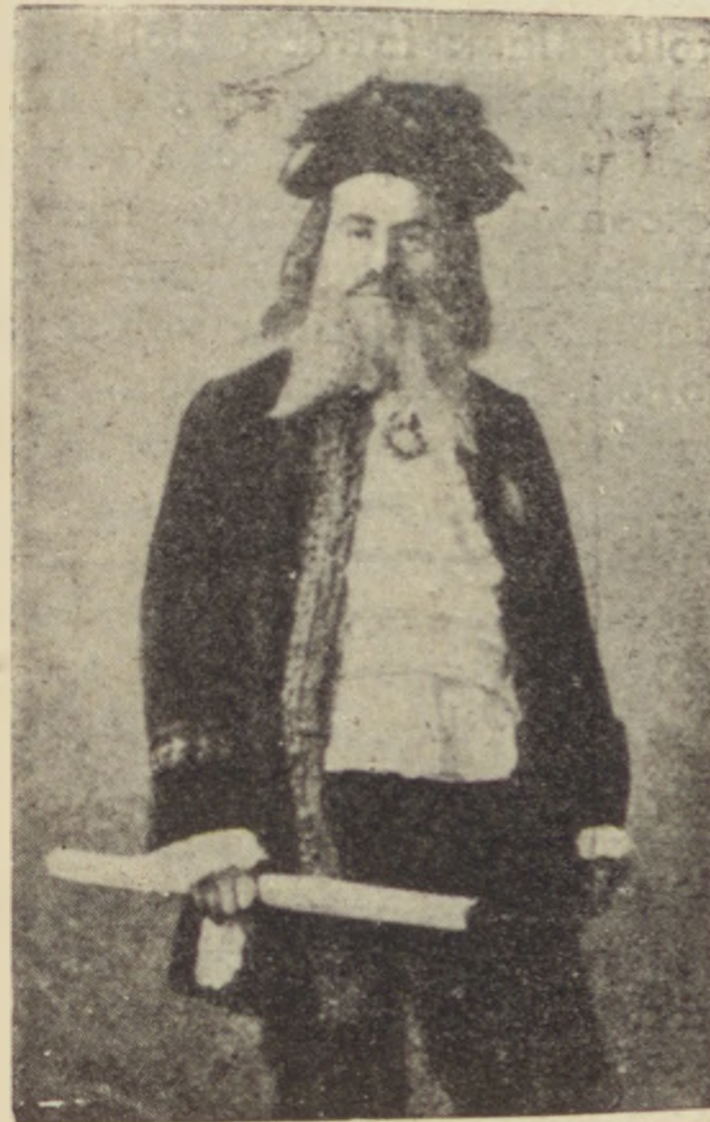
A nagy színházak közül legmodernebb a Peoples Theater, amely az amerikai tingli-tangliból a legkevesebbet vesz át és ehelyett a komoly drámákat, Hauptmann „Versunkene Glocke“-ját, Sapphot, Quo vadist mutatja be a gettó publi-

Drámai jelenet egy new-yorki zsidó színházból
Bild vom jüdischen Theater in New-York

Adler egyik kedvenc szerepében
Adler in seiner Lieblings-Rolle

Josef Weinstock egyik szerepében
Josef Weinstock in einer Rolle

Typen aus dem jüdischen Theater

Tipusok a zsidó színházból

kumának. A Thalia Theater is kiválik, ahol Bertha Kalisch, David Kessler és az ifjú Moschkovitsch játszik a főszerepeket. A „Windsor Theater“-ben Prof. Horowitz a dramaturg, aki maga több mint 170 darabnak a szerzője.

A Jacob Adler által alapított és igazgatott Grand Theater tetszetős modern épület a Grand Streeten, a gettó forgalmának közepén. Adler a zsidó színházak legnagyobb stárja, nagy és tragikumokkal teljes utat tett meg, amíg pályájának zenitjéhez ért. 1855-ben, Odesszában született. Hányt-vetett ifjúság után 23 éves korában a színi pályára lépett és midőn 1879-ben Goldfaden társulatával Odesszába jött, Adler is Goldfadenhez szegődött, de első fellépéseivel nagy kudarcot vallott. Ennek dacára is hű maradt belső sugallatához és nemsokára külön társulatot alapított. Mikor 1883-ban Oroszországban a kormány bezáratta a zsargonszínházakat, ő is német színháznak nevezte el vállalkozását. Később Londonba költözött, ahol színháza leégett és feleségét és gyermekét is elvesztette. Az éhenhalással kellett küzdenie és végső kétségbeesésében kivándorolt Amerikába. 1887-ben érkezett New-Yorkba, ahol Mogolesco és Kessler szívesen fogadták, de többi kollégáinak intrikái elől mégis Londonba menekült vissza. A new-yorki színházdirektorok azonban utána mentek és a versenyzők között Mogolesconak sikerült őt szerződtetnie a Germania Theaterhez, amely nemsokára az ő vezetése alá került. Ezóta Adler valóságos harcosa és reformátora a zsidó színháznak, amelybe ő vitte bele a realizmust. Színházi költője, Jacob Gordin, a „zsidó Tolsztoj“ lett, aki 1891-ben került Oroszországból Amerikába és New-Yorkban orosz lapot alapított. Vagy 50 darabot írt Adler számára, többek között a zsidó Lear királyt.

Gordin darabjainak női főszerepeit Liptzen asszony játssza, akit a gettó a „zsidó Duse“-nak nevez. Csak elsőrangú szerepeket vállal és többnyire csak a Gordin-darabok első előadásában lép fel. Ő is Oroszországból, Sitomírból származik. A színházhoz vonzódva, megszökött jómódú szüleitől és Berlinben éhezett, amikor Adler meghívta Londonba, ahol 3 évig működött Adler társulatában, majd vele együtt Amerikába költözött, és ma minden fellépésért 300 dollárt kap.

Adlerben és Gordinban érte el a zsidó színház fejlődésének tetőpontját és valóban ők, valamint Mogolesco, Kessler, Liptzen asszony és a gettó többi bálványa, ha európai nyelven szólalnának meg, mindnyájan világhírnek örvidenének.

*

Érdekes megismerkedni néhány zsidó szindarab tartalmával is, hogy lássuk, mik azok a problémák, amelyek a zsidó színpadot és közönségét foglalkoztatják.

Gordin egyik népszerű darabjában, a „Wilder Mann“-ban Samuel Leiblich, egy gazdag gabonakereskedő, akinek első házasságából négy felnőtt gyermeke van, második feleségül egy fiatal asszonyt vesz el s kinek fő törekvése a gyermekeket atyjuktól elidegeníteni, hogy így a vagyon nagy részét megszerezze. A gyermekek: Lemach, egy gyöngelméjű fiú, a semmirekelő Alexander, Simon, gimnázista és Lisa, akit apjának második házassága a legsúlyosabban sujt. A mostohaanya házi-barátja és az öreg házvezetőnő, Schifre, egészítik ki a személyeket. A második asszony első pillantásra helyesen itéli meg a helyzetet. Lemacht, az idiotát nyalánkságokkal és kedveskedésekkel nyeri meg, a haszontalan Alexandert a házi barát világfiává neveli és ez olyan közömbösen nézi a házban történőket, akárcsak Nana Zola L'assomoir-jában, Lisát és Simont az asszony rögtön feladja és folytonos panaszával eléri férjénél, hogy távozniook kell a házból. Simon munkával megkeresi kenyerét, de Lisa, akit abban a tradicionális hitben neveltek, hogy a lány csak arravaló, hogy férjhez menjen, minden becsületes munkára képtelen és erkölcsileg elzüllik. A darabnak különösen végső tragikus fejleménye megrendítő. A mostohaanya kedveskedései a szegény félkegyelmű fiúban szenvedélyt keltenek. Keresi az asszony közelségét és keblében őrzi és áhitatosan csókolja szalagjait vagy egyéb apróságait. Végül epileptikus rohamában, a féltékenységtől hajtva arra az elhatározásra jut, hogy leszúrja mostohaanyját és önmagát.

Anglia kitiltja az orosz zsidókat. Amerikai rajz az angol „idegen törvény“ ellen
Amerikanische Zeichnung gegen das „Fremdengesetz“ Englands

J. Epstein: New-yorki zsidó házaló
J. Epstein: Jüdischer Hausierer in New-York

J. Epstein: New-Yorker Schneider J. Epstein: New-yorki szabómunkás

J. Epstein: New-yorki zsidó munkásnők
J. Epstein: Jüdische Arbeiterinnen in New-York

Sok előadást ért el Lateiner „Blimele“-je is, amelyben a főhős, Dániel, egy lengyel kisvárosi metsző fia, udvari orvosa és tanácsadója lesz a lengyel királynak. Ebben a magas állásban sem feledkezik meg az ő szeretett Blimelejéről. De épp miközben lakodalmukat ünneplik, az orvost sürgösen elhívják. Midőn az udvarba visszatér, ott egyik gróf, hogy a zsidó orvost megszegyenítse, azt a vádat emeli, hogy a zsidó asszonyok mind jellemtelenek és könnyelműek. Bizonyítéku fogadást ajánl, hogy két hónapon belül birni fogja Blimelét. Csak a király határozott óhajára megy bele az orvos a fogadásba, amelynek főfeltétele, hogy két hónapig sem Blimelének, sem családjának nem fog írni. A gróf felkeresi Blimele hazáját, de ez olyan visszavonultan él, hogy egyetlen találkozást sem sikerül elérnie. De segítőtársa akad egy kitért zsidóban, aki szintén szereti Blimelét és ez nővére útján ellopja azt a medáliont, amelyet hűsége jeléül visel Blimele. A gróf a medáliont felmutatja az udvarnál, mire Dániel legyőzve és megszegyenítve távozik. Közben Dániel apja, aki fiának keresésére indul, rituális gyilkosság gyanújába keveredik, de sok viszontagság után kiderül ártatlansága, épp úgy mint a Blimelejé, mire a király elrendeli, hogy ezentúl, aki rituális vádat emel, szigorú büntetésben részesüljön.

Hauptmann „Fuhrmann Henschel“-ére emlékeztet Gordinnek Liptzen asszony számára írt darabja „Der Schwur“. A haldokló itt nem asszony, mint Hauptmannál, hanem egy apa, aki arra kéri fiát, hogy halála után pontosan mondjon kadist. Feleségének pedig meg kell esküdnie, hogy nem megy többé férjhez. Egy évre rá, az első halotti évfordulón az asszony boldog menyasszony. A gyermek elfujja a halotti mécses és az anyja rémült

kérdésére azt feleli: „Apa ne lássa, hogy ismét férjhez megy“. Az asszony nagy kétségbeesésében felgyújtja házat és ő maga is odaég. Nagyon népszerű tárgy az amerikaiak tánca az aranyborjú körül, amit különböző darabokban gúnyolnak ki.

A „Beauté von Krakau“, vagy „Reb Sabsens Tochter“ című darabban egy zsidó leány teljesen elidegenedik népétől, a végén azonban mégis ellentáll minden csábításnak és visszatér a zsidósághoz.

Goldfaden „Bar Kochba“ című darabja az ókori zsidók nagy szabadságharcát veszi tárgyául. A multból merít más szerző is, de bőven találkozunk szociális problémákkal is, Sudermann-féle rajzokkal, amelyek a munkásoknak rabszolga helyzetét ábrázolják. Anna, egy munkáslány, magára vonja az ifjú főnök figyelmét, amiből nagy drámai bonyodalom keletkezik. Sok szó van gazdag és szegény zsidókról, szerelemről és plutokráciáról. A fiatalok végre összeházasodnak a publikum nagy örömeire.

*

A zsargon fejlődésének hatalmas perspektíváit adják a zsidó színházak, hiszen a gettó-latinság, amelyet szintén mint a klasszikus latin zsargonját sokáig lenéztek, nagyszerű virágokat hajtott és a francia és a spanyol nyelvet fejlesztette ki magából. A jiddis nyelvnek is ma már klasszikus termése van, csak Percet, Morris Rosenfeldet, Salom Asch, Solem Aléchemet kell említenünk, akiknek a műveit európai nyelven is élvezik. A zsargon legfőbb kultúrhivatását azonban a szindarabban, a színpadon teljesíti. Amellett igazi zsidó hivatás ez. Mert amit ott a zsidó színpadon kigúnyolnak és ostromoznak, az a zsidóság belső ellensége, a „még — zsidó“ és a „zsidó is“, és amit a színpadon dicsőítenek, az az igazi, kiirt-hatatlan, ősi zsidóságnak nemes, szép szelleme.

PEISNER IGNÁC: A REFORMÁCIÓ NÉGYSZÁZADOS JUBILEUMA

Columbus Kristóf és Luther Márton betetőzték a reneszánsz büszke épületét. A reneszánsz visszaadta az embert önmagának, kivezette a skolasztika és céhszisztéma sötét odujából a szabad természet és az örök művészet verőfényes csarnokaiba, megteremtette az egyéniséget, az egyéniség jogait. Columbus vállalkozása új világokat, új emberfajokat tárt fel, új perspektivákat nyitott, az európai emberiség látókörét tágította, a világfelfogást gyökeresen átalakította. Luther felszabadította a világot a római egyeduradalom alól és útját egyengette a vallások egyenlőségének, a vallásszabadságnak.

Valamint Columbusnak, amikor rozoga három hajóján kalandormódra nekivágott a rengeteg óceánnak, hogy rövidebb utat keressen Indiába, sejtelve sem volt arról, hogy a régiéknél sokkal nagyobb világrészt fog felfedezni, — úgy Luther sem gyanította, hogy milyen felfordulást fog okozni vallási és kulturális tekintetben, amikor 1517 október 31-én a wittenbergi vártemplom ajtajára az ő híres 95 tételét kifüggesztette. Neki nem volt más célja, mint hogy a bűnbocsátólevelekkel űzött kereskedelmet ostorozza és megszüntesse. Csakis Tetzl Jánosnak a vallásból gúnyt űző, szemérmetlen üzelvei ellen foglalt Luther állást; esze ágában sem volt a pápa tekintélyét csorbitani, a katolikus vallást megtagadni. Maga a pápa nem vette nagyon komolyan a német szerzetes lázadását; ő, aki letiporta a Wiclif- és Hus-féle eretnekmozgalmat, egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy Lutherrel is el fog tudni bánni. De ebben az esetben keserű csalódás érte. Mások voltak most a viszonyok, mások az emberek; Luther mögött a német nép állott és minél inkább üldözték a népszerű reformátort, annál jobban terjedt az új vallás. Mert új vallásról volt szó. Az a lavina, amelyet Luther megindított, feltartóztathatlanul gördült tovább és magával ragadta Luthert is.

A reformáció fejlődését, a protestáns (evangelikus és reformált) vallás kialakulását, a katolikus vallástól való különbségeit vázolni nem lehet e soroknak, nem e folyóiratnak a feladata. Annyit megállapíthatunk, hogy a reformáció visszatért a vallás ősforrásához, a szentíráshoz és elvetette annak a sok sallangnak és salaknak nagy részét, amely az évszázadok folyamán a keresztény hítchez tapadt volt. De jótékony hatással volt a reformáció a katolicizmusra és, különösen a pápaságra is, amely magára eszmélt és ezentúl kerülte azokat az éppen nem vallásos, botránkoztató üzelmeket, amelyek a hívőket tőle elidegeníteni alkalmasak voltak.

A vallások természetével jár, hogy mihelyt bizonyos fokig fejlődtek, egyszerre csak megállapodnak, megcsontosodnak. Falakkal, sáncokkal kerítik, hogy a hitelvekkel meg nem egyező tanok beléjük ne hatolhassanak. Ehhez járul azután a türelmetlenség kisebb vagy nagyobb foka a más vallásúakkal szemben. Ott, ahol a protestánsok a XVI. században hatalomra vergődtek, a vallási türelmetlenségnek ugyanolyan jelenségeivel találkozunk, mint ahol a katolikusok voltak túlsúlyban. Gondoljunk csak vissza a reformáció és ellenreformáció küzdelmeire Magyarországon. Azokat az üldözéseket és vérengzéseket, amelyeknek színhelye hazánk volt, felváltva rendezték katolikusok és protestánsok. Luther Márton sem ismerte a toleranciát. Reformátori pályafutása elején mintha rokonszenvezett volna a zsidókkal, részben mert közös ellenségük volt a katolikus egyház, amely a mózes-hitűeket sanyargatta, üldözte, máglyára vetette, részben mert hitvallását közelebbnek tudta a zsidóhoz, mint amilyen a katolikus volt és részben talán veleszületett emberszereteténél fogva. 1523-ban, arra való utalással, hogy Jézus született zsidó volt, erélyesen elítélte a zsidógyűlöletet. „Ők — úgy mondja — Urunknak vérei, unokaöccsei és testvérei; azért, hogyha a rokonsággal való dicsekvésről van szó, a zsidók inkább tartoznak Krisztushoz, mint mi. Azért azt tanácsolom, hogy csinján kell velük bánni. . . Ha segíteni akarunk rajtuk, ne a pápának, hanem a keresztény szeretetnek a törvényét kell rájuk alkalmaznunk és őket barátságosan fogadnunk, hogy velünk együtt kereshessenek és dolgozhassanak és hogy okuk és terük legyen velünk és körülöttünk lenni.“ A zsidóknak ez a meleg pártfogása a protestánsok és zsidók közötti közeledést eredményezte, mely abban nyilvánult, hogy a keresztények az ó-szövetséggel foglalkoztak, héberül tanultak, gyermekeiknek bibliai keresztneveket adtak. Egy ideig Luther azzal is kecsegtette magát, hogy a zsidókat tanáihoz fogja csábíthatni. De amikor a zsidók erre hajlandók nem voltak és a protestánsok által rendezett hitvitákon szilárdul megmaradtak a tóra mellett, akkor Luther is ellenük fordult, ha nem is inkvizícióval és máglyával, de beszédeinek és írásainak nyerseségével.

Heves temperamentuma az ellenkező végletbe ragadta és egy „Von den Juden und ihren Lügen“ című röpiratban hevesen és szenvedélyesen fakadt ki a zsidók ellen. Egyszerűen arra serkentette a keresztényeket, hogy irtsák ki a zsidókat, mint a kereszténység legnagyobb ellenségeit, az emberiség rákfénjét. Fájdalom, Luthernek ez a pálfordulása nem maradt végzetes következmények nélkül a zsidókra nézve.

A protestánsizmus mindazonáltal áldás volt valamint az egész emberiségre, úgy a zsidóságra is. Megtörte a katolikus egyház, a pápaság egyeduradalmát, pleni- és praepotenciáját; köze-

A Luther-féle bibliafordítás első kiadásának (1534) címlapja

lebb hozta a kereszténységet a szentíráshoz, amelyet Luther remek fordítása elsőnek adott a német nép kezébe; megmutatta, hogy az emberiségnek nem kell egy és ugyanazon valláson lennie; a katolikusok és protestánsok közötti verseny és gyűlölködés elvonta mindkét fél figyelmét a zsidóktól, akik, ha azok üldözték, fenyegették, ezekhez menekülhettek és viszont; végül lehetségessé tette egy Nagy Frigyesnek azt a mondatát, hogy: In meinem Reiche kann Jeder nach seiner Façon selig werden. Őszinte szimpátiával, a legjobb kívánságokkal köszöntjük a reformáció négyszázados jubileumát, mint zsidók is, de különösen mint magyarok, mert hiszen nincs az a tér a közéletben, amelyen az evangélikusok úgy, mint a reformátusok, nem szereztek volna bokros érdemeket hazánk körül.

Művészi kivitelű bekötési táblák a Mult és Jövő minden évfolyamához kaphatók a kiadóhivatalban. Ára portóval együtt 2 korona 60 fillér.

MARGITKA S. GYULA: MERT ELKISÉR A MULT...

Egykori tanítómnak: Biedermann Adolfnak ajánlom

A férfikornak gyászos kapujában
Most visszanéző szemekkel megállok,
S gyerekházamnak andalgó falára
Szikrázó, emlékszikrákat dobálok.
Emlékezés fátylaja messze lobbanj,
S hozd vissza nékem azt a szép világot,
Amit az én két bús gyerekszemem
Egykor rakétatűzben égni látott.

Miként a vándor, aki visszanézve
Rozzant kalpagját fennen lengeti,
Úgy lengetem feléd te kicsi város
Fáradt karom, mely bánattal teli.
És híva hívlak, gyere újra vissza,
Legyek a régi, álmodó gyerek,
Kinek szavát a messzeség beíssa
És életében sokszor sirja vissza
A dajkadalt, s a bölcsőéneket.

Már látom, jön a sok-sok régi kép...

A templomudvar. Istenem de szép,
Kis mennyországa földi angyaloknak
Felette gyémántcsillagok ragyognak
S olyannak tűnik, mint egy drága kép.

Az iskola. Mint egy kis parlament
Visszhangozója gyermekek szavának.
Itt mondunk búcsút tegnapnak, a mának
És sirunk, hogy a nap korán lement.

A tanító úr. Aldott, drága férfi,
Gyerekimádat tárgya: földi bálvány,
A szeme, mint az égen a szívárvány
És oly jól esik néha belenézni.

A lelke mindig csak köröttünk repdes,
Legyen közöttünk vagy sétáljon bárhol,
Őt nem választja el tőlünk a távol,
Nekünk olyan, mint árvának a Kedves.
Kezébe' könyv, szívében méla bánat,
S mesét mesélő mindenik szavával
— A fuvolázó hangja szinte rávall —
Múló sóhajra készíti néma szánkat.

Én, ezt a nagy mélységes bánatot
Az életembe elviszem magammal
És úgy kószálok majd kies tavasszal,
Mint a hazátlan, s árván elhagyott.
S ha majd lesujt a szörnyű fájdalom
S betelt az élet feneketlen kútja:
Előveszem az emlékeket újra,
S magam a múltba visszaálmodom.

... Mert elkísér a mult az életútra.

Miként a vándor, aki visszanézve
Rozzant kalpagját fennen lengeti,
Úgy lengetem feléd te kicsi város
Fáradt karom, mely bánattal teli.

Mert fáj az idő rohamos futása,

Fáj, hogy az élet gyorsan elmegyen

Sajogj szívem, te mindig-mindig sajgó,

S te hullasd könnyed, könnyező szemem.

PATAI JÓZSEF: MESE A MESÉRŐL

Két esztendeig hevertem a „világhírű“ reb Sájé mester lábainál, aki a Tóra térdein nevelte apró tanítványait. És a boldog szülők, akik a világ minden tájáról hozzáküldték gyermekeiket, jól tudták, hogy két év reb Sájénál többet ér, mint más mesternél tizenkettő. Még tizenegyéves se voltam, amikor hozzá kerültem és néhány rövid hét után már tudtam sok olyan dolgot is, amibe másutt csak a felnőtteket avatják be, sőt olykor csak azokat, kik már túlhaladták a negyvenedik esztendőt... Mert reb Sájé bizony nem volt fukar sem a kosztadásban, sem a tanításban, de különösen az utóbiban nem. Tanultunk hajnalban, tanultunk dél előtt, tanultunk délután, tanultunk este és tanultunk éjjel. Mert hát ki tudja, melyik percben van a kegyelem ideje, amikor egyetlenegy szent szó többet nyom, mint máskor tíz egész traktátus...

És tudtuk azt is a Talmudból, hogy „a szentírásokkal foglalatoskodó gyermekek lehellete tartja fenn a világot“. És ki ne hozta volna szívesen ezt a kis áldozatot, hogy tanuljon, tanuljon mindig, amikor a világ sorsa függ minden lehelettől! Nem is fáradtunk mi el a sok munkától soha és amikor hét-nyolcórás tanulás után kijöttünk a szabad levegőre és Kisvárdra főutcáján megláttuk azt a palotát, melyet két, kőből faragott, hatalmas izmú emberóriás támasztott alá, megfeszültek vézna karjaink és úgy éreztük, hogy mi is ilyen óriások vagyunk, akik a mindenséget támasztják alá... és mi egy palota a mindenséghez képest!

Ismertük azt a szombati imádságot is, melyet vigyázva, óvatosan kell tagolni, mert ha az ember összefűz ott két elválasztott mondatot, olyan értelem jön ki belőle, hogy elpusztíthatjuk vele az egész világot. És mi vigyáztunk. És tudtuk, hogy a lelki elmélyedéssel mondott imának minden szava egy-egy veszendő lelket segíthet a mennybejutáshoz, egy-egy veszendő lelket, mely éppen ennél a szónál vétkezett gondolatával és új földi bolyongásra lett kárhoztatva. És irigyeltük a felnőtteket, kik már tefilinnel imádkozhatnak és örök üdvösséghez és nyugalomhoz juttathatják azokat a kárhozott lelkeket is, kiket arra ítélték, hogy állatok testébe költözzenek és csak akkor nyerjenek feloldást, ha annak az állatnak a bőréből imaszíjakat készítenek és egy tiszta lélek imádkozik bennök...

Csak egyszer vett erőt rajtunk a világfájdalom, mikor reb Sájé megtagadta tőlünk egy kabballisztikus „titok“ magyarázatát és mi sértett önérettel és elkeseredten határoztuk el, hogy véget vetünk mindennek. Szombaton összegyűltünk korán a templomba, felmentünk a szent frigyláda elé és egymásba fogózkodva, behúnyt szemekkel, reszkelve, remegve mondtuk el azt a végzetes imát,

úgy fűzve a mondatokat, hogy egész biztosra vetjük, hogy ránk dől a templom és minden összeomlik és lángba borul, mint Szodoma... Csak akkor ocsudtunk fel, mikor bejött a templomszolga és dühösen reánk kiáltott:

— Mit csináltok ott fenn, betyárok?

És mi fájdalmasan néztünk egymásra. Nem tudunk semmit, még csak a világot sem tudjuk elpusztítani...

Alig bírtunk megvigasztalódni. Borús arccal jártunk egész nap, csak este, mikor a Szombatkirálynő búcsúlakomáján szép énekek között költöttük el az ünnepi maradékokat, derültünk fel kissé. Az egyes énekek között reb Sájé mester gyönyörű meséket mondott. Mi pedig levontuk a mesékből a tanulságot, hogy még nagyon kicsinyek, nagyon gyengék vagyunk. Hiszen egész életünkön át egyebet se tettünk, csak tanultunk... Be kell tehát várni a tettek idejét...

*

Minden szombat este mesélt nekünk reb Sájé mester valamelyik cáddik csodatetteiről és mi mohó áhitattal lestük a szavát. Meséi kifogyhatatlanok voltak, minden ének után egy mese következett és mi sajnáltuk, hogy szombat estére olyan kevés éneket írtak...

Egyszer azonban, mintha kiapadt volna a forrás, reb Sájének nem jutott eszébe egyetlen mese sem. Mi daloltunk hévvel, sóvárgással, ének ének után zendült el, és reb Sájének nem volt semmi mesélnivalója. Szomorúan kezdtük dalolni az utolsó éneket és hangunkkal szinte sírattuk a kárba vesztett estét, a meg nem született meséket.

Ekkor hirtelen télbeszakított reb Sájé:

— Megvan, fiúk! — Mese arról a reb Avrumeleről, akinek egyszer sehogy sem jutott az eszébe egy mese.

És elbeszélte a következőket:

Mielőtt a Bal-Sem meghalt, szétszította mindenét tanítványai között, hű kísérijének, reb Avrumelenek pedig meghagyta, hogy utazzon városról városra és mesélje el azokat a csodatetteket, melyeknek ő maga szemtanuja volt és ebből a mesemondásból fogja nagy családját fenntartani. A cáddik meghalt és reb Avrumele teljesítette parancsát, járt világszerte és ontotta magából a meséket és ahova jött, szívesen látták, mert mindenki szeretett hallani a Bal-Sem csodatetteiről. Egyszer azt hallotta reb Avrumele, hogy Kaszovban van egy gazdag öreg zsidó, reb Zise, aki egy aranyat ad minden meséért, amit a Bal-Semről valaki tud. Odament tehát ő is, a mesék mestere és fáradságos hosszú út után beköszönthetett a gazdag reb Zise házában, ahol nagy örömmel és ujjongással fogadták. Péntek délután volt, szombati ételek fűszeres illatai töltötték meg a levegőt és reb Zise kiadta a rendeletet, a legjobb falatokat készítsék a drága vendég számára, aki a Bal-Sem meséinek illatával fogja fűszerezni a Szombat királynő lakomáit... Nagy izgalommal várták a

ház népei a csodás történeteket és reb Zise maga kipiruló arccal nézett a gyönyörűséges pillanatok elé. Este a házigazda maga mellé ültette a vendéget az asztalfőhöz, kiddus- és kalácsbontás után finom töltött hal került a fehér asztalra, de némelyiknek alig volt türelme enni, nem is nyúlt hozzá a finom ételhez és reb Zise is sietett az első szombati dallal, aztán szinte türelmetlenül szólt:

— És most halljunk egy mesét, reb Avrumule.

Minden fül figyelésre hegyeződött, minden szem reb Avrumelen csüngött, aki szinte áhítatos nekilendüléssel mozgatta a fejét, de ajka néma maradt. A csend már kinossá nyúlt, reb Avrumele türelmetlenül dörzsölte tenyerével a homlokát, majd szomorúan megszólalt:

— Most nem jut eszembe semmi sem. Talán a leves után.

Meglepetés morajlott végig az asztal körül, bosszúsan kanalazták a forró levest, amely után ismét szombati ének következett, aztán várták a mesét.

Reb Avrumele újra nekilendült, de hiába.

— Talán a hús után — mondotta lehangoltan.

Az asztal körül ülők azt hitték, hogy az idegen nem is a mesemondó. Hanem valami szélhámos, aki felültette őket. Étél étel után fogyott, ének ének után hangzott el és reb Avrumelenek nem jutott az eszébe semmi sem.

A házigazda bosszúsan kelt fel az asztaltól, de reb Avrumele biztatta, hogy majd csak holnapig eszébe jut valami, hiszen ő annyit tud mesélni, hogy egész életén át sem fogy ki belőle.

Másnap azonban ugyanígy járt. Elmult a szombat második, sőt harmadik lakomája és a mese egyre késett. Beesteledett. Reb Zise még egy kísérletet tett, asztala mellé ültette a vendéget a Királynő búcsúlakomájához is, de reb Avrumelenek ekkor sem jutott eszébe semmi és végre nagy szomorúságában elhatározta, hogy másnap reggel elutazik. Vasárnap reggel a háziúr elé állott megtörten, bocsánatot kért tőle, hogy ilyen bosszúságot szerzett neki és szomorúan búcsút véve az ajtó felé indult.

Az ajtónál azonban hirtelen a homlokára ütött, megállt és visszafordult:

— Végre van valami!

Reb Zise felujjongott és elébe sietett reb Avrumelenek, aki ott az ajtónál állva beszélte el a következő történetet:

— Egyszer egy pénteken délután a Bal-Sem parancsot adott, hogy fogjanak be gyorsan, mert rögtön el

kell utaznia. Én csodálkoztam, hogy hová utazhat ily későn, amikor egy óra múlva itt a szombat. De a Bal-Sem reámkiáltott:

— Menjünk!

És gyorsan felültünk a kocsira és a lovak elkezdtek száguldani, mintha a levegőben repülnének. A kocsis elaludt, a lovak pedig repültek erdőkön, hegyeken és vizeken keresztül. Én remegtem egész testemben, de nem mertem megkérdezni, hogy hová megyünk. Végre behajtottunk egy városba és az egyik utcában megállottunk és le szálltunk a kocsiról. De ekkor egy ablakból felénk kiáltott egy siránczó öreg:

— Fussatok innen, fussatok ebből a városból, a nép le akarja mészárolni a zsidókat, a tömeg most a főtérén van, ahol a püspök izgatja és bujtogatja a zsidók ellen.

A Bal-Sem mereven nézett az öregre és tovább ment, és én mellette mentem szótlanul. Nemsokára a főtérré értünk. Óriási tömeg állott egy emelvény körül, ahonnan egy fekete arcú, véres szemű pap hadonászva szónokolt, a nép pedig rivalgva kiáltozott:

— Halál a zsidókra! Induljunk!

A Bal-Sem egyenesen a tömeg felé tartott és amikor odaért, az emberek meglepetve megfordultak, mintha megijedtek volna, némán utat nyitottak. A Bal-Sem felment az emelvényre, csak ránézett a püspökre, mire az elhallgatott. A Bal-Sem megfogta a püspök kezét, halkán súgva mondott neki valamit, a pap szinte kővé meredten hallgatta a szavait, majd hirtelen a Bal-Sem vállaira borult és hangosan zokogni kezdett... Az összegyűlt tömeg csodálkozva nézte a történeteket, amikből semmit sem értett. És én se értettem semmit. A Bal-Sem lejött hozzám, megfogott a

Magyar zsidó katonák a jeruzsálemi szent falnál Tisebeovkor
Ungarisch-jüdische Soldaten bei der Klagemauer am Tischebeow

kezemnél és odavezetett a kocsíhoz és felültünk és ugyanazon az úton visszarepültünk Medzibuzba. Már mindenki a templomban volt, csak a caddikot várták. És a Bal-Sem felment a szent láda elé és imádkozni kezdett és arca úgy ragyogott, mint a nap Tammuz havában. Sohasem láttam még így ragyogni. Az ima után odaléptem hozzá, hogy megkérdezzem tőle, hol voltunk és mi történt, de a caddik intett, még mielőtt megszólaltam.

— Ne kérdezz semmit. Majd egykor meg fogsz tudni mindent!...

Reb Avrumele reánézett a ház urára és látta, hogy arca egészen lángbaborult és szemeiből mint két selyemzsinór húzódik alá a könny...

— Reb Zise! vége a mesének, tovább nem tudom...

Es reb Zise felrezzent, megfogta a mesemester kezét és úgy látszott, mintha e néhány perc alatt hangja és egész lénye átváltozott volna.

— En tudom tovább is a mesét, reb Avrumele. A püspököt, aki akkor a zsidók ellen izgatta a népet, megtérítette a Bal-Sem megjelenése. Tőle tudta meg, hogy szülei zsidók voltak, akiktől gyermekkorában elrabolták őt és a zsidók gyűlölésére nevelték... A püspök lecsillapította a felbujtogatott népet és szétosztotta közöttük nagy birtokait; ő maga pedig vándorútra kelt és városról városra bolyongott, kenyéren és vizen élt és az utcán hált, mint ismeretlen koldus. Így töltötte vezeklésének tíz esztendejét, azután letelepedett itt Kaszovban, ahol senki sem tudta, hogy kicsoda és micsoda. A sok aranyat, amit vétkével szerzett és melyet vezeklő útján is magával cipelt, szegény testvéreinek adta. Sok jót tett és várta-várta, hogy jön valaki, aki elbeszéli neki az ő meséjét... Mert a caddik megmondotta, hogy ha hallani fogom mástól az én történetemet, jele lesz annak, hogy bűnöm meg van bocsájtva...

Természetes, hogy reb Avrumele el sem ment többé reb Zisetől, sőt odahozatta feleségét és gyermekeit is és mikor mindnyájan együtt voltak, még sokszor mondotta el a csodálatos történetet és reb Zise szemeiből mindannyiszor örömkönyvek omlottak alá megíjuló arcára...

*

Tovább a mi reb Saje mesterünk sem tudta a mesét. Mi pedig úgy éreztük, mintha reb Saje-ban a mese-mester reb Avrumele lelke élne és mi annak a reb Zisenek az unokái volnánk, és azért kellett ezt a mesét az utolsó percben hallanunk, hogy mi is elősegítsük a nagyapánk lelkének menyéi megtisztulását...

FLEYNER JÁNOS: DALOLÓ ÁRKOK

Déltirol 1917.

PROLÓGUS

Ki nem hallgatta hosszú, hosszú éjen
Golyók süvöltő légi kórusát
A nedves földben meghúzódva mélyen,
Ki nem figyelte vészen és veszélyen

Szívének zagyva, bomlott ritmusát;
Ki sohsem várta ájult bénulással
Jövendő percét, — míg a légben fent
Gránát süvölt vésztjósuló vijjogással,
Versenyre kelve szárnyaló Halállal,
— Az nem tudja, hogy élni mit jelent.

Ki messze, benn a végtelen Világban
Nyugodtan éli boldog életét,
Tobzódva fényben, kéjben, ifjúságban
Halmozza vágyát nyughatatlan vágyban
S azt tudja csak, hogy élni, élni szép;
Ki sohsem látott túl a ragyogáson
És titkos, távol útra sohse száll,
— Lázás, magányos éji borzadáson
Csak egyszer kellene, hogy idelásson,
Megtudni azt, hogy mi az a Halál.

ESŐ

Esőnek súlyos, szürke cseppje hull
egyhangúan és szakadatlanul;
Kopog a deszkafödőzékten
elálmosítón, elpihentetön,
— mint bús napoknak végtelen sora.
Ó, vágyak, vágyak vérbefult tora:
bús árokélet, gátló Életárok;
mit várhatok még és még mire várok,
mínek, miért, a napok árja fut,
fut végtelen s végére sose jut.

Esőnek súlyos, szürke cseppje hull
egyhangúan és szakadatlanul;
felhő terül a nedves völgy felett,
ködöt lehelnek álmodó hegyek
— s ködön, hegyen túl él a Végtelen.
Valahol messze alszik életem,
alszik szegény: alszik szép drága holtam:
ki lettem volna és ki sose voltam,
ki nem lehetek soha, soha már;
halott, halott — s az ébredésre vár.

Esőnek súlyos, szürke cseppje hull
egyhangúan és szakadatlanul,
de megszűn végre minden áradat;
mi lesz az, ami mélyén megmarad?
— Iszapbafúlt, ármosta Szürkesség.
Ha nap ragyog majd s újra kék az ég,
lehet, lehet, hogy én is visszatérek,
de hova vágytam, többé el nem érek,
mint tévedt vándor, kire éj borult
s útját keresvén, — ingoványba hullt.

Esőnek súlyos, szürke cseppje hull
egyhangúan és szakadatlanul;
kopog a deszkafödőzékten
elálmosítón, elpihentetön,
— évek, napok egyhangú fonala.
Oly mindegy minden, — zengi bús dala,
oly mindegy minden és minden hiába,
nyakadra hág sorsodnak durva lába
s te átkarolván, csókkal illeted,
csak pusztá Léted hagyja meg neked.

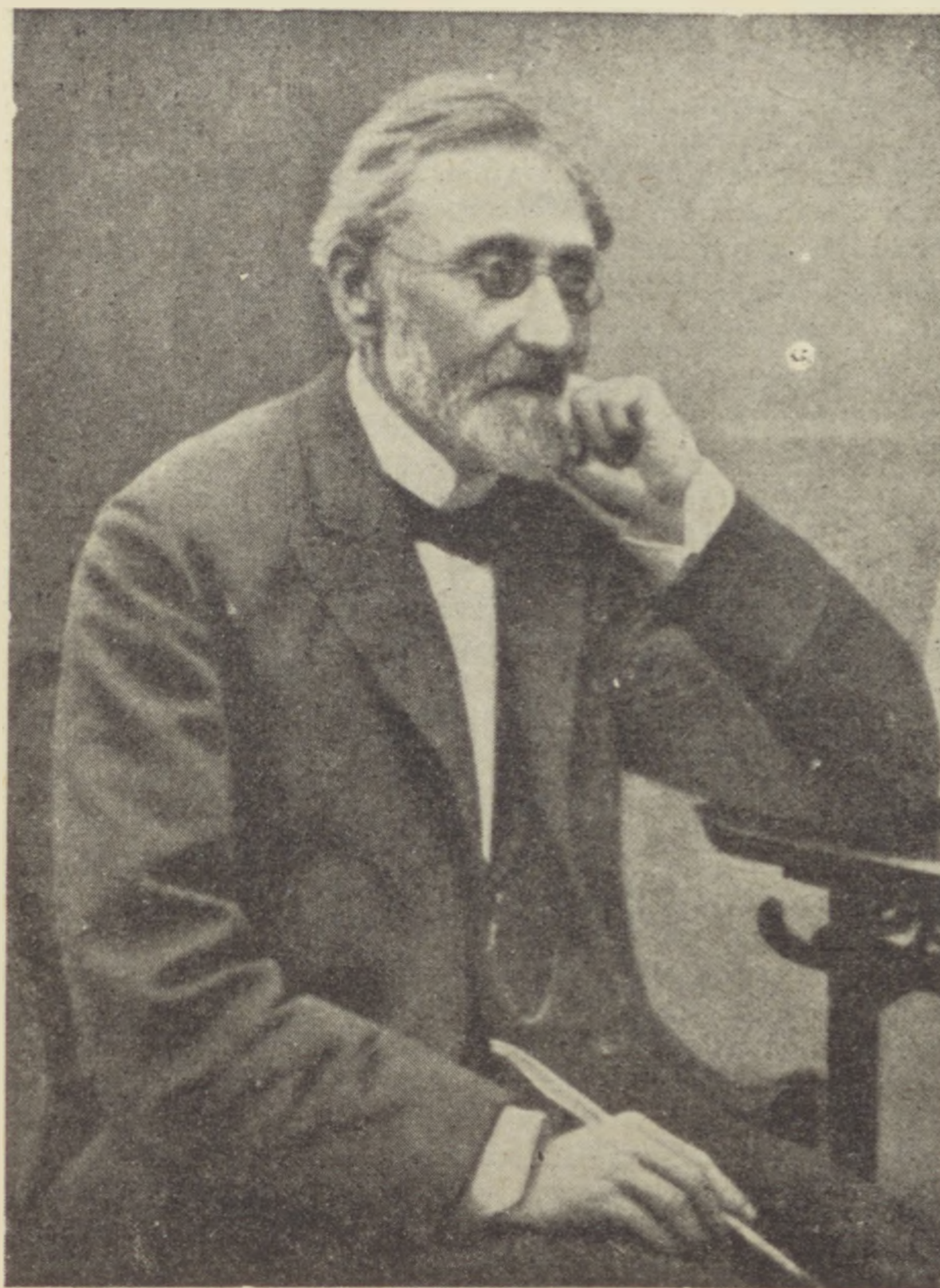
DR. WEISZ MIKSA: GRAETZ

— Századik születésnapjához 1917 október 31-én —

eve fogalommá lett a modern zsidóságban. Mindenüvé, ahol zsidók élnek és dolgoznak, elhatolt *standard work*-ja. Nincs hozzáfogható alkotása az újkeletű zsidó tudománynak, melyet hatásra nézve Graetz történeti műve mellé lehetne állítani. Felrázta e tizenegy kötet a letargikus álomba merült nyugati zsidóságot, de helyes irányokba terelte a régi kultúrájú keleti zsidóságot is. És ha volna internacionális akadémiánk, akkor Graetz nevének kellene fölötte ragyognia, mert az ő munkássága mozgatta meg a széles tömegeket. Keleten a *Házkálá*, a felvilágosodottság folyamát, munkájának héber átdolgozása terelte a helyes mederbe, nyugaton pedig megteremtette a *zsidó öntudatot*.

1853-ban jelent meg munkájának *negyedik* kötete, tervbe vett nagyterjedelmű történeti műve *első* kötete gyanánt. Már az is novum volt a történetírásban, hogy valaki mindjárt a *negyedik* kötettel kezd meg *több* kötetre tervezett publikációját. De bölcs és megfontolt tervszerűség nyilatkozik meg benne. A megjelent első kötet tárgyalja a zsidók történetét a zsidó állam pusztulásától a Talmud befejezéséig. Nem a bibliai történettel kezd tehát. Azt sokan dolgozták fel, főleg a keresztény teológia foglalta le magának és tendenciózusan irányította a templom pusztulásáig, illetve a kereszténység megalakulásáig. Ott aztán megszűnt számára a zsidó nép. És a művelt német zsidókörök is, kik a mult század közepéig a leglanyhább vallási és zsidó faji öntudatot tanusítottak, többé-kevésbbé ennek a felfogásnak hódoltak. El a Talmudtól! ez volt a jelszó. A talmudizmus szellemi barbárság, ezt vallották és egy szerencsétlen asszimiláns politika könyörtelenül szedte áldozatait mindenfelé. Epidémia gyanánt terjedt a hitehagyás, a gettókba kiszabadult zsidóság úgy akarta háláját leróni a felszabadító iránt, hogy cserbenhagyta az ősi vallást. És szkepszissel lépett be új vallásába. A kitűnő Zunz legjobb barátai is ezt a nézetet vallották és siettek megkeresztelkedni. *Börne* és *Gans*, kik Zunzzal együtt kezdetben fáradoztak a zsidó tömegek nevelése és felvilágosítása körül, sietve hagyták ott az ősi zászlót és a névtelenek légioja követte példájukat. Akkor jelent meg *Graetz* első kötete, mely megmutatja, hogy a Talmud, melyről annyi rosszat beszéltek, az igazi erkölcsnek bástyája. Akkor vonultatja fel a bámuló zsidó előtt, hogy a régi tanítók, *tannák* és *amorák* mindannyian apostolai az etikának. Felébreszti a zsidó öntudatot, a történelmi érzést. Megmutatja biztos kézzel az összefüggést a multtal és új lelkesedést visz be a kételkedő tömegekbe. Joggal mondhatta a kételkedő Zunznak, ki aggodalmasan mondta az ismeretlen szerzőnek, „megint új zsidó történet készül”, —

Graetz

hogy ez a történeti munka *zsidó* történet lesz, telve izzó lelkesedéssel, lángoló szeretettel faja iránt. És e lelkesedés csodát művelt. Egymásután jelentek meg a kötetek, melyekhez legtöbbször teljesen hiányoztak az előmunkálatok. Az egyes mozaikdarabok Graetz mesteri keze által grandiózus festménnyé alakultak, melynek színpompája bámulatba ejtette a csodálót. És midőn 1854-ben megjelent a történeti mű *harmadik* kötete, mely a makkabeusok történetét tartalmazza. A többi kötet fokozta a munka hatását és a hamu alatt pislogó zsidó önérzet tüze új lángra lobogott. Alig volt munka, mely annyi olvasóra tett volna szert, mint Graetz történeti munkája, mely tartalmával, színes előadásával termékenyítőleg hatott a zsidó közszellemre. Megint divatossá vált általa a zsidóság. Az idők homályából előbukkanó nagy elődök, kik dacoltak üldözéssel, szenvedéssel, új életet lehettek az utódokba. Büszkéek lettek multjukra, irodalmukra, őseikre. Megtalálták végre a zsidóságban a biztos talaját, melyre tovább építhettek. Ez marad *Graetz* örök és elévületlen érdeme. Ő az a tudós, ki munkásságával a nagy tömegeket megmozgatta, lelket lehelt a kiszáradt csontokba. Elenyésző evvel szemben az a tény, hogy működése megszólaltatta a tudósok egész nagy gárdáját, kik eredményeit javítgatják, bírálják és kiegészítik. Graetz él és hat, és lefordítva a világ minden kultúrnyelvén szól a zsidó néphez. Ez Graetz igazi történeti jelentősége.

A NAGYKÁLLÓI RABBI NÓTÁJA

Egyik legutóbbi számunkban közöltük a nagykállói rabbinak, a „Szól a kakas már...” misztikus szerzőjének egy másik szimbólikus nótáját, amelyben a messiásvárás érzése van kifejezve. Most megkaptuk a nóta szövegének melódiáját is Csillag Lipóttól, aki ezt a következő levél kíséretében küldötte be:

Mélyen tisztelt Főszerkesztő úr!

A Mult és Jövőben megjelent „A nagykállói rabbi másik nótája” című közleménnyel kapcsolatban bátorodom e nótának dallamát, amint én azt édesatyámtól hallottam, lekottázva beküldeni. A dal két részből áll, melynek első felére az első három, míg a másik felére az utolsó versszak éneklendő. Eredetéről csak annyit tud apám, hogy még a hatvanas években hallotta és énekelték többen Bihar-margitán a jesivában, ahol ők akkoriban mint talmudisták ugyan, de magyar ruhában: zsinóros magyar nadrágban, sarkantyús csizmában, vállravetett ujjnélküli mentében (ők „boda”-nak mondták) jártak mind. Ismeri természetesen a „Szól a kakas már...” nótáját is a kállai rabbinak, más nótákat is említ, de azokra már nem emlékszik. Édes atyám most 78 éves, és nagy rajongással beszél a nagykállói caddikról, kit az ő környezete, úgylátszik, a csodarabbik legnagyobbjának tett meg. Sok szép, de misztikus mesét is tud, miket már akkor is beszéltek róla. Ilyen misztikus mese fűződik vidékünk egyik előkelő és közszeretettben álló családja történetéhez is, mely család ősenek a „Fisch” nevet állítólag a nagykállai rabbi adta áldásképen. Büszke rá, hogy boldogult Fisch Mózes, annak unokája, jesivabeli jó barátja volt. Mély tisztelettel:

Munkács, 1917 szeptember.

Csillag Lipót.

A NAGYKÁLLÓI RABBI NÓTÁJA. LEIRTA: CSILLAG LIPÓT

VADÁSZ EDE: MISKOLCI EMLÉKEK A SZABADSÁGHARC IDEJÉBŐL

Az 1848/49-iki szabadságharchoz és szülővárosomhoz, Miskolchoz (1842 szept. 5) fűződő gyermekkori remniszcenciáimat egy véletlen elevenítette fel. A folyó évi szeptember 22-ikére esett szombaton, a megtérés szombatjának délesti imáját megelőző „drose”-ben egy egyleti imaház rabbija arra figyelmeztette hallgatóságát, hogy a szárnyasoknak megfizethetetlen drágasága folytán eleven halat is lehet lengetni az engesztelés napja előtt „kepőre” gyanánt. És eszembe jutott, hogy anyai öregapám, *Fischmann Mór* (1795 febr. 20—1874 dec. 16), Miskolc és Borsod megye 38 évig volt főrab-bija¹ a kepőre kiírthatatlan szokását a maga egészében perhorreszkálta, családjában nem tűrte, intímabb bócherjeit ellene hangolta, de különben patí possének tartotta, nehogy, ha ellene ex katedra agitálna, községe fanatikusait maga ellen lázítván, ő váljék a kepőrék kepőréjévé. (Kalt-schmidt Fremdenwörterbuchjának 7-ik kiadása megfelelő helyén „capores gehen” = zugrunde gehen, verderben.) Egyik tanítványának azonban szomorú tragikumuk fűződik a kepőréhez. És ezt akarom alábbiakban más két hasonló miskolci emlékemmel együtt elmesélni. Három meghibbantnak történetét, kik a nagy időknek lettek áldozatai és kíknek alakjai majdnem hét évtized távolságából lépnek elélem.

*

„Chajem Narr.” Még olyan hacsak valamelyes zsidó községben nem fordultam meg, amelyiknek nem lett volna legalább is egy meghibbant talmudistája. Miskolcnak két ilyen kontemporeánusát ismertem. Az egyikről, Hóndl Singer chéder tanítóról, írtam már (A Jövő II. 2. 1898 január 14). Télvíz idején egy éjjel valahogy bejutott az Avas egyik magas lejtőjén fekvő zsidó temetőbe, ahol pár nappal azelőtt elföldelték a hitközség egyik aszkéta sakterjét, reb Szról Volfot, és ásót ragadván, a hótakarta sírhant feldúlásához fogott, hogy az alája eltemetett szent férfiúval saktoltasson le egy pár magával hozott tyúkot, mert hát „biz ő másnak a s’chitája iránt nincs bizalommal, csakis az övét tartja kósernek, csak az övéből eszik”. Hóndl esze elborulásának oka gyanánt a kabbalába való idétlen bemerészkedését emlegették. Chajem megbolondulása egy halálos ijedelemnek a következménye, az ahhoz fűződött idegsokknak (bakanyelven: hidegcsck-nak) és — antikepóristaságának. Történt pedig végzetes balesete 1849 július 20-as napjainak egyikén. Görgei a második váci csata után a Tisza-Maros szöge felé a Sajó völgyén is három had-

¹ Bővebben írtam róla a Magyar Zsidó Szemle XXIV. évfolyamának 344—345, 354—356. lapjain.

testével vonulva Miskolc vidékén egymás után folynak a csatározások, július 23-án Harsánynál, 24-én Görömbölynél, 25-én a város határában a zsolcai sajtóhidnál. Honvédeit, élükön Pöltenberg Ernő (VII. hadtest) huszárait a nép lelkes örömrivalgással fogadja. Ezrek szájából felhangzik a folytonos „éljen, éljen“, mit a mi elcsigázott vitézeink „éhen — éhen“-nel viszhangoztatnak; a balkönokról és ablakokból rájuk hullajtott koszorúkat, virágokat e szavakkal „inkább zabot a lovainknak“ köszönik meg, ami tipikus erénye a magyar huszárnak: előbb gondoskodik a lováról, mint magáról. A katonaság egy része a „Gordon“ és a „Vörösrák“ között elterülő földéken táborba száll. A lakosságtól csakhamar oda szállítanak mindenféle élelmet, embernek, állatnak valót. Kellő igazolvánnyal ellátogathat oda atyafit, rokont, sógort, barátot látogatni bárki más civil is. De mit keres ott két „slemil“, két bócher? Mert jártak ott ketten, Chajem és egy kollégája. Katonai felvonulások, parádék, hadgyakorlatok nézegetése, azokhoz való tódulás és furakodás bócheréknél tipikus, minthogy színházak látogatásától fegyelmileg eltiltvák, tehát antól mohóbban tódulnak egyéb főképp ingyenes látványosságokhoz. A két bócher órákhosszáig ott ácsorog a tábor körül, minden tünet iránt érdeklődik, egyre-másra mutogatva suttog egymással és viselkedésével magára vonja a táborőrség figyelmét és gyanakodását. Csatavesztes, folyton visszavonuló csapatok pszichéjének egyik tipikus tünete a kémizimológia (Spionriechei). Görgei táborában ekkor már az I. hadtest vezére, Nagysándor József is célozgatott a Sass, Chruleff, Rüdiger orosz tisztekkel parlamentírozgató és velük pisztolyajándékokat cserélgető fővezérre, fenhangon fenyegetődzvén, hogy nem fog tűrni hazánkban Dumorier-eket, Monkokat. Chajemet és társát elfogták, bevitték és hadbíróság elé állították, mely őt is, társát is felakasztásra ítélte. Chajem — az egész eljárást ijesztgetésnek, kettőjükkel üzött úri tréfának tartván — folyton vigyorgott, röhögött; szerencséjére akkor is még, amidőn társát már fel is kötötték. A végrehajtást ellenőrző tisztnek mégis csak feltűnt Chajem viselkedése, mely, ha nem szimulált komédia, félkegyelmű bolondé, szíve megesett a vig delinquensen és az eset újabb megfontolása céljából félóraig felfüggesztette Chajemnek — felfüggesztését. Qui habet tempus, habet vitam! Ezalatt Friedmann Bernát, likőr- és rozsoligyáros, kít a „Setét kapu“ melletti boltja után reb Berl Setét kapunak (gonosz nyelvek „reb Berl Sajtekap“-nak) nevezték, hazafias szeretetadományokat, szeszes italokat, mézeskalácsot hozott a táborba, ahol megdöbbenő hírét veszi két zsidó „kispap“ kémkedésért történt elítéltetésének és annak, hogy az egyiket már fel is akasztották. Maga mellől kísérőjét, „Valvele Vörösrákot“ (a Bródy Farkas alapította színvámelléki „Nemzeti Iskola“ azutáni

héber tanítóját) küldi, arra serkentve őt, hogy a táborban körülnézve, könyörögjön az ott járókelő városi és megyei uraknak, papoknak, segítsenek neki elhárítani legalább a második „jusz-ticmordot“ és tréfáik oly gyakori céltáblájának az együgyű Chajemnek aggálytalansága mellett tanúságot téve, mentsék meg az ártatlant a csúfos haláltól; ő maga Friedmann pedig lelkendezve csakhamar ott terem a hadbíróság előtt, ahol esküdözve, becsületszavát, vagyonát felajánlva, odaérkezett urak jóátállásától is támogatva, sikerül neki Chajem részére kikönyörögni a megkegyelmezést, a „pardont“, arra is kötelezve magát, hogy a béke helyreálltaig házában foglalkoztatja, őrzi Chajemet, teljes szavatosságot vállal érte.

Behozva magával Chajemet a házába, Friedmann még útközben a következő sermót intézte hozzá: Hogy majdnem k'poró lettél, ezt a veszélyt és halálos ijedelmedet annak tulajdonítsd, hogy reformrebbéd k'poróellenes tanait követted, imitt-amott, sőt előttem is terjesztetted. Hogy „Semborchü“ különös kegyelméből nem lettél k'poró, azt csakis jámbor őseidnek köszönheted, akik, bizonyosnak veszem, sohasem mulasztották el ezen szép zsidó „minhag“ obzerválását. Szállj magadba, legközelebbi sabseszkor majd aufrüfoltatlak, hogy gajmlt bencselj, erev-jamkiporkor pedig egy tölem ajándékba kapott fejer kakast fogsz k'poréd gyanánt erümslógolni. 1849 = 5610 erev jamkipurkor Chajem buzgó áhitattal lengette feje körül Friedmann fejer kakasát, de az erre következő tizenkettedik napon, Sájnerábekor, ismételte ezt a cerimoniát, de most már egy maga szerezte kakassal, ezt még valamelyes talán choszidcsizió „vécidkoszchó“-jának (túlbuzgóságának) imputálták. Csakhamar azonban kiütötte magát a szeg a zsákból. Chajem többé nemcsak egyszer évente lengetett kepórét, hanem annyiszor, ahányszor keresett, összekuporgatott, snorolt egy kakaskára való pénzt, vagy ha akár lopva is szert tehetett egy kakaskára, melyet rite és lege artis lesaktolt, megevett. Megtörtént, hogy napokig koplalt, míg hozzájutott valamely k'poróléhez. Beszélgetés közben folyton körültagogatta a nyakát, tükörbe, kirakatok ablakaiba nézve is. Az utcákon gyors léptekkel, a kepóre-formulát, a bne ódam-ot mormolva ment el, kísérve a mob és a gyerekek folytonos kukurikulásától, erre is, ahogyan egykor halálos ítéletének hallatára is, vigyorogva kacagott.

*

A szabadságharc másik két áldozata két nő volt, a meghibbant Libele és a Bolond Eszter. Hadd mondok el előbb a „Mösüge Libele“ (Tarka Libuska) szomorú históriáját.

1848 április: Miskolc illuminál, Borsod megye illusztris szülöttje, Szemere Bertalan, az első független magyar minisztériumban belügyér. Győri Gyuri cigányzenebandája a város utcáin imitt-

amott térzenét produkál. A legtöbb ház tetején, ablakaiban tavaszi szellő lengeti a nemzeti trikolort. Kincstári épületek kapuáról a „svarcgelb“ mázolatot levakarják és veres-fejér-zöld sávokat festenek rájuk, valamint a faköpenyegeknek nevezett katonai őrházikókra. A lakosság aprajának-nagyjának kalapján, gomblyukában ott díszleg a nemzeti színű kisebb-nagyobb kokárda. Libele két kokárdája, melyek egyikét az ő bieder-mayerkalapjának baloldalára, a másikat balmellére tűzött, vetekedik a legóriásibb napraforgó tányérjával. Ezért Libelét, a balsaci kort már meghaladó művelt asszonyt, csakis exaltált lelkes honleánynak tartották. Tempora azonban mutantur et Libele in illis. 1849 január 19-e, péntek: Schulzig császári altábornagy bevonul Miskolcra, a nemzeti szín mindenünnen eltűnik, Libele kalapjáról, ruhájáról is, de ahogy az épületek kapuin, úgy itt is helyébe lépnek a császári színek, csakhamar „svarcgelb“ kokárdák ordítanak le Libeléről. Ezentúl L. nem szabadul többé a hol lassabb, hol gyorsabb trmpóban váltakozó színváltozások gondjaitól. A hadak legjártabb útjainak egyikén, Miskolcon Klapkának Tarcánál, január 22-én Schlick gróf császári lovassági tábornok felett arott győzelme után és a Branyíszkónak február 5-én Guyon általi forszíroztatása után magyar huszárok bevágatnak az avasaljai városba, a svarcgelb zászlókat mindenünnen, ahol csak elérik, éles kardjaik csapásaival levagdossák nyeleikről. Csakhamar híre kél Dembinszki Henrik gróf seregeinek lengyel főparancsnoka bevonulásának; az iskolákból elbocsájtott gyerekek kicsijét-nagyját a lelkesült boltosok ellátják ajándékbicskákka-lal, a célból, hogy a svarcgelb színeket mindenünnen vakargassák le, férfiak, asszonyok a Rákóczi-, Hunyady-, Kossuth-indulók, a Polska nyezginela zenéjétől és más hazafias daloktól felbuzdulva, vedrekben hígított engelfróttal, oltottmésszel és sveinfurti zölddel nemzeti színűre festik az eltüntetett császári színek nyoma-it, Libele újból feltűzi a nemzeti kokárdáit, de a svarcgelbek mellé „ő nem politizál, akár Ferenc József, akár Kossuth, neki mindegy, ő nem bánt senkit, őt se bántsák stb. stb.“. Libele megbolondult. Fokozta örületét a muszka hadak bevonulása. Ekkor Szróle Fixl (A miskolci zsidóknak örökvidám Józsa Gyurija, az ötvenes évek valamelyik pürimjekor maskurájában halt meg. Valamint Eliás Gyulának, az október 8-án az V. kerületi népház színpadján játék közben meghalt színésznek esetében, itt is azt hitték, hogy szerepéhez tartozik, Fixl összeroskadását tréfái egyikének tartották.) azt hitte el vele, hogy most már az oroszok miatt fejér, kék, veres színű pántlikákat is kell viselnie, minek Libele serényen megfelelően, növelte tarka cicomáit és örületét. Mindezek után most már a mob és az utca gyerekei csúfolgatva izgatták „Tarka Libuskát“, aki mikor a császáriak egyik bevonulásakor minden templomnak és lakháznak

meghódolása jeléül ki kellett tűznie egy-egy fejér zászlót (olyik házé rúd végén fityegő fehér harisnya volt az), mindenféle szárnyas fehér tollat tűzte pántlikái közé. Meddig élt még, nem tudom.

„Mösügo Eszter.“ I. Miklós orosz cár Zmygrod-ban, a duklai hágónál, 1849 június 14-én szemlét tart a hazánkba küldött seregeinek zöme felett, megáldja katonáit, elkiséri őket Grabig és elutazik Varsóba. Paskievics tábornagy (a nagyváradi 37-ik gyalogezred tulajdonosa) egyik hadteste (Cseodajeff kozákjai) az első, mely Miskolcon terem. Július 7-én már a generalisszimus főhadiszállása is ott van és nagy parádékkal ünneplik a cár születése napját. (Julianí 1796 június 25, akkor — július 6.) Külö-nféle ezredek-ből összevont zsidó katonák százada-i, az orosz katonái kincstártól kapott és annak hátbélyegével ellátott saját széfer tajróikkal bevonulnak a Kádas-, ma Palócy-utca sarkán levő zsinagógába. Délután a Cíkó-utcában lovasjátékokat rendeznek: kendőkbe kötött vagy papirba csavart arany vagy platina imperiálokat, ezüst rubeleket, egyéb kisebb ajándéktárgyakat lefektetnek a versenypályán, megmutatják helyüket a különféle — többnyire kozák — lovasoknak, bekötik a versenyzők szemeit és ezek oszt' egyenként végigvágatnak az utcán azon feladattal, hogy helyemlékük szerint hajoljanak le a gyors iramban nyargalt lóról és akinek sikerült felkapni a neki mutatott tárgyat, ez azé legyen is.

Eleinte, és pedig amíg a cárnak akkor 22 éves fia, Konstantin is Miskolcon volt, az oroszok humánusan viselkedtek, mihelyt azonban a nagyherceg tovább vonult, fosztogatni kezdtek. Mesém hősnője neszét vette a kozákok garázdálkodásának és összes ingóságait — csak bútorait, cserépedényeit hagyta otthon — összeszedve, zsákban, batyuban felcipelte a zsinagóga emeletére, a „veiberschülbe“, mely rejtekhelyből a fosztogatás megszűntekor hiánytalanul vitte haza holmiját. Ez volt az ő tragikum-a. A szabadságharc-i idők utáni számos évekig még, aki szombatokon, ünnepeken, az istentisztelet bevé-gzésekor megfigyelte a „sülgángot“, a zsinagógát elhagyó híveket, lehetetlen, hogy nem tűnt fel nékie egy szegényes ünneplőjét viselő, még nem is öreg asszony, aki hátán és hónaalatt két exorbitánsan nagy és súlyos batyut cipelt, bennük majdnem minden értékes holmijával, fehérneművel, vánkossal, paplannal, melyek közül a batyu nyílásain imitt sárgaré-z gyertyatartó, amott mozsártörő ütötte ki magát. Ez az öreg asszony Eszter volt, aki buzgó „sülgéerin“ volt, de sohasem hagyta otthon holmiját, csak magánál tudta biztonságban. Senkinek sem sikerült soha megmérni, megtudni batyu-i súlyát, melyet csak az örülteket jellemző akaratenergia és abnormális izomerő birt el. Mösügo Esztert sem a mob, sem az utcai gyerekek sohasem bántották, mindenki csak sajnálta szegény fejét.

DR. FABÓ BERTALAN: A RÉGI PESTRŐL ÉS ZSIDAIRÓL

ert a régi Pest zenei életében a zsidók vagy zsidó származásúak más-kép is szerepet kezdtek játszani; Rózsavölgyi Márk, a nagy hegedűművész és zeneszerző 1847-ben meghalt ugyan, de egyik fia négy évre rá már átveszi Wagner zeneműkiadó üzletét és cége, a most is fennálló, ontja magából a magyar kiadványokat és a legtöbbnek igyekszik művészi

címlapot is adatni. Meg is jegyzi katalógusaiban az akkori pesti közszükség és szokás szerint magyarul és németül: „a * jeggyel megjelelt darabok színes címképpel ékesítve vannak“ (a szórend rettenetes!) = „Mit * bezeichnete Piecen sind mit eleganten Titel-Vignetten versehen“ (a német szórend ime kifogástalan, idők jele akkor!). Ki rajzolta vagy litografálta ezeket a címképeket? A zsidó Winter Sándor: mert bár mások is litografáltak Pest-Budán, kótát is (pl. Tatzelt, Schnekenberger és mások), de Winternek kedves tetszetősségét, kis népies alakjainak báját el nem

Henry Hugh Armstead: Josua bei Gibeon

Henry Hugh Armstead: Józua megállítja a napot Gibeonnál

érték. Csak némelyikét soroljuk fel. Mikor a fiatal Székely Imrének arcképét Barabás meg-rajzolta (1852), azt Winter rajzolta köré, úgyszin- tén a Mária Henrietta belga királynőnek ajánlott kótán (lévén ő József nádor leánya, József főher- ceg nővére) a szerelmes parasztjával, meg a furu- lyázó juhással, közepén a budai királyi várral szintén; ezután Viola betyár alakja (Szigeti Jó- zsef népszínművében); 1861-ben Dzak Ferenc alle- gorikus ünneplése (a Svastits darabján); 1852-ben Rachel hírneves tragika arcképe, majd a táncos jelenet (a Bartay művén), sőt Beethoven művei- nek meginduló magyar sorozatán a szép, allego- rikus hódoló csoportozat. Az ötvenes évek elején már feltűnt a már előbb említett Grün Edmund fiatal hegedűművész; mikor Bülow János 1853-ban itt járt, nemcsak Volkmann Róbertet fedezte fel (ittthon kevesek is alig tudtak róla), hanem a fiatal zsidógyereket, Grünt is; meg is írtak együt- tesen egy hegedű- és zongoraábrándot „Ilka“ (Doppler operája) fölött és a Bülow arcképe után megjelent litografiában a Grüné is. Csak- hamar mind Grün, mind Singer kiszármaztak Németországba, ismert, neves művészek lettek, udvari színházak koncertmestereivé, haza is jár- tak koncertezni, épp úgy, mint Joachim, de itt- hon — az akkori zenei élet anyagi meg más sze- gényisége, meg talán más okok miatt is — művé- szetüket megillető helyet, állandó állást nem kap- hattak. Hiszen nem kaphatott ilyet a szintén zsidó származású Reményi (Hoffmann) Ede se, sőt még a világnagy Joachim se, pedig e kettő már akkor átlépett a Rubikonon.

Itthon is működött egy pár jeles muzsikus, aki felekezetünkben került ki. Ellenbogent, a Nemzeti Színház karmesterét, Erkel Ferenc barát- ját, már említettük; ugyanannak zenekarában dolgozott Ridley-Kohne, a zenekar első hegedűse és a zenekar művésze, de csípős szavú humoris-

Hofbauer Zsófia
1860

Hofbauer Zsófia operaénekesnő

(Magyar Zsidó Múzeum)

Kottacímlap Winter metszetével. (Magyar Zsidó Múzeum)
Titelblatt mit Zeichnung von S. Winter

tája, Spiegel is. A színpadi művészek között kevés volt a zsidó, legtöbbször külföldre szár- maztak el, mint Csillag Amália, a kiváló éne- kesnő; Jókai később azt állítja, hogy zsidó volta miatt, de Jókai öreg korában nem mindig meg- bízható emlékezetű. A Nemzeti Színháznál akkor is ilyenektől mentes magyar szellem uralkodott és Ellinger, a tenorista, ott öregedett meg, pedig elpusztíthatatlan tenorhangja mellett mind kül- seje, mind beszéde meglehetősen jellegzetes volt. De fenomenális hőstenorhangja évtizedekig nél-külözhetetlenné tette. Ő volt az, aki mint Hu- nyady László így énekel Gara Máriának: „Szép vagy, édesem; Erem pempum pam (örömben, búmban) Bájvonásidn az istn képe van, az istn képe van“. De mégis nagyszerű tenorista volt! Ő kreálta Bánk bánt 1861-ben és még a nyolcvanas években a Bolond Istók utolsó dia- dalmas felléptén úgy verselt róla: „En vagyok az Ellingerl, ki publikumot ingerl“.

Vele együtt fényeskedett Gertrud királynőnek operai kreálója, Hofbauer Zsófia; most egy éve halt meg már magas korban, mint egy főtiszt- viselő özvegye. Hangban is, játékban is impo- náló királynő volt, de hangja hamar meggyön- gylván, visszavonult a színpadtól és férjhez ment.

Később a hetvenes és nyolcvanas években a dohány-utcai remek templomi kórusnak jól jövén a biztos kettős alkalmazás és az esti kereset: az operai kórus erősen jellegzetessé lett.

TOLL- HEGYRŐL

MEGINT AZ UNIFIKÁCIÓ. Az ellentétek hullámai, amelyeket a múltban oly fölöslegesen felkavartak, már-már kezdtek elsimulni. Az ortodox és neolog párt és iroda vezetői együtt vettek részt több akcióban, sőt amit ezelőtt elképzelni is lehetetlen volt, miniszternél is voltak már együtt egy küldöttségben. És ha így haladnak tovább, lassacskán és észrevétlenül eljutottunk volna odáig, hogy a két párt megteremthetett volna egy állandó fórumot, amelyen, amint annak idején dr. Hevesi Simon a Mult és Jövőben megpendítette és az ortodox iroda elnökénél is helyeslésre talált, külön-külön kiépített szervezet mellett delegációs alapon szép közös működést lehetne kifejteni. Már rendbe jött volna minden és íme újra kezdődik az unifikációs harc, amely újra ki fogja élesíteni az ellentéteket és újra arra kényszeríti az ortodoxokat, hogy taktikából minden érintkezést a neológokkal megszakítsanak. S megismétlődik a február 20-iki bluff. Taborozni fognak néhány önmagát képviselő ortodox atyafit, aztán felírnak a kormányhoz, hogy íme velünk van az egész magyar Izrael, „néhány csökönyös“ ortodox maradira pedig reá kell tukmálni az unifikációt erőszakkal, mert hát az a házasság a legboldogabb, amelyet erőszakkal kovácsolnak össze. De mint-hogy olyan reakciós kormány nem létezik, amelyben ne volna annyi liberálisizmus, hogy több mint egy fél millió ortodox zsidóra lelkiismereti kényszerrel akarjon gyakorolni, a felelet ismét az lesz, hogy „igen szívesen, csak előbb egyezzenek meg az ortodox és neológ izraelita urak egymással“. Az ortodox és neológ izraelita urak pedig nemcsak hogy nem egyeznek meg egymással, hanem ellenkezőleg, megindul majd újra köztük a régi hecc, a kölcsönös befekettetés, árulkodás, sajtóharc stb., amelyből a nem izraelita urak ismét megállapítják majd az ismert adoma szerint, hogy „mindkét izraelita fél igazat mond“. És megtelik a zsidó fórum mindkét oldalon a régi politikai zsívajjal, a vaklármával, a hamis jelszavakkal és közhelyekkel, mik csak arra jók, hogy eltereljék a figyelmet a magyar zsidóság igazi benső bajaitól, az egészségtelen zsidó közélettől, a zsidótlan szellem pusztításaitól. Az emancipáció ötvenéves évfordulója mindenesetre alkalmas arra, hogy számot vessünk önmagunkkal és mint politikailag szabademberek gondolkodjunk a zsidóság fennmaradásának megingott alapjairól és a benső építés munkájáról. Építsen az ortodox zsidóság konzervatív szellemben és konzerválja a zsidó tradíciókat és építsen a neológ zsidóság a modern haladás szellemében és teremtsen talajt a modern

zsidó lélek számára. És bizony mondom, többet ér két nem egyesült *jó-zsidó* mint száz egyesült *még-zsidó* és többet ér egy igaz zsidóval több a hitközségi gyűlésteremben, mint egy még-zsidóval több a főrendiházban.

AZ ELEFÁNT IS ZSIDÓ. Ki nem emlékszik a régi anekdotára? Egy galíciai apa elviszi kis fiát a cirkuszba. „Látod fiam, az a nagy művész, aki ott bukfencet hány, — zsidó.“ Bejön a porondra a Dummer August és mókázni kezd. Az apa újra megszólal: „Látod, ez a nagy művész is zsidó.“ Végül egy elefánt jön be és kecsesen kintornázik. „Látod, fiam, ez az elefánt is zsidó.“ S bevezeti az öltözőbe, ahol az elefántbőrből kilép egy hitsorsos és a tükör előtt megigazítja zilált szakállát. Ezt a mesét juttatja eszünkbe lépten-nyomon egyrészt a gettóriporterek újjongása, hogy ez meg ez a főhadnagy zsidó, sőt örvendj Izrael, ez meg ez a fogalmazó is zsidó. De az anekdotára emlékeztet benünket másrészt folyton ellenségeink zsidószaglászása is. A „nagy Wilson“ egyszerre zsidó lett, akit azelőtt Wiltseknek hívtak, Poincaré azelőtt Pollák volt, D'Annunzio, az azelőtt ünnepelt költő, meg Danzinger. És így tovább. Ennek a zsidótenyésztésnek egyik legfrissebb szép hajtása, hogy az antiszemita lapok kisütötték, hogy Kerenszky is zsidó és azelőtt Goldfarbnak hívták. Pedig sokkal stilszerűbb lett volna, ha azelőtt legalább Kohnnak hívták volna.

HA A JOBBÁGYOK UTÓDJAI, köztük a mai magyar nemzet kulturmunkásai, írói, művészei, gyárosai, kereskedői összeülnének, nagygyűléseznének, hódoló és hálaistentiszteleteket rendeznének, amiért annak idején kegyesek voltak őket felszabadítani és embereknek elismerni, aztán elmennének alázatos kézcsókra és megveregettenék a vállukat grófokkal, miniszterekkel és fő- és köznemesekkel, akik kegyesen elismernék, hogy a jobbágyok utódjai közt vannak szép számban tisztességes, sőt értékes emberek is, — mit szólnának hozzá? Mi mindent fognak a gettólakók utódai az emancipáció ötvenéves jubileuma alkalmával elkövetni, nem tudom, de maga az emancipációs jubileum nagy hűhója legszomorúbb bizonyítéka annak, hogy valójában a magyar gettó-zsidók még most sincsenek emancipálva.

GRAETZET NEM VÁLASZTOTTÁK BE annak idején a „Deutsch Israelitischer Gemeindebund“ történeti bizottságába. Igen kevesen tudhatják széles e világon, hogy létezik-e még az a „Deutsch Israelitischer Gemeindebund“ és az ő historische Commissionja, amelyből Graetz kizárták, vagy nem. Ellenben tudjuk, hogy Graetz bevonult a zsidó história legnagyobb alakjai közé és ha netalán tán a „Deutsch Israelitische Gemeindebund“ és a historische Commission még léteznék, bizonyára kisajátítja a nagy histórikust és ma nagy-szabású Graetz-ünnepélyt rendez, amelyre meghívja a minisztert is, akinek a nyomában esetleg rózsák és kitüntetések nőnek. (Secundus.)

KRÓNKA- EÖSZEMLE

RÓSHASANO A FRONTON

cs. és kir. hadseregben alig van formáció, melyben a zsidó elem oly magas százalékban volna képviselve, mint a 85. gyalogezrednél. Máramaros és Ugocsa fiait szolgáltnak itten, tehát a magyar zsidóságnak az a rétege, melynél a vallás nem holmi ünnepi ceremónia, hanem az élet legfőbb tényezője. Itt élnek azok a — rendszerint csak a novellákban szereplő — harcosok, kiknek a hátizsákjában okvetlenül megtalálod a konzervdobozok és egyéb rezerva-porciók között — a tefilem-zacskót. Ennek az ezrednek a rajfedezékei között üti meg az ember fülét némely csendes éjszakán az a bizonyos éneklő sirám, mely a régi jó időkben a béthamidrosok ablakai előtt szokta megállítani a járókelőket: talmudot tanulnak a föld alatt.

Ezredünk nobilis parancsnoksága: gontovai Pfalz Rudolf és segédtisztje pávai Mátyás Sándor őrnagy mindenkor szem előtt tartja ezt a sajátos állapotot és adott alkalmakon azon van, hogy a zsidó katonák, a harctéri szolgálat kérésén belül, lehetőleg eleget tehessenek a vallás főbb követelményeinek. Így vált itt például valóra az a lehetetlenség, hogy az ezred zsidó katonái

peszach nyolc napján pászkát és teljesen rituális kosztot kaptak. És épp úgy elmondhatjuk, hogy a néhány száz kilométeres fronton a zsidó bajtársak talán sehol sem ünnepelték meg úgy a róshasano ünnepét, mint a mi ezredünknel.

A nagyünnep előtti napokban főtiszt. Fuchs Salamon, a hadseregparancsnoksághoz beosztott tábori rabbi, telefonon érdeklődött nálunk, hogy eljöhete az ezredhez az újévi ünnepekre istentiszteletet tartani. Azt az előzékeny választ kapta, hogy az ezredparancsnokság a tőle telhető módon támogatni fogja a kegyes szándékot. Így is történt. Az előkészítés munkáját Moskovics Nándor tiszthelyettes és Wiesel Sámuel őrmester vállalta magára. A front mögött rejtőző, kertekbe borított, hegyes-völgyes faluban hatalmas barakkot rendeztek be imaháznak. A rendelkezésükre bocsajtott élő állatokat metszővel vágatták le és rituális szigorral készítették el a két ünnepnapra való ételmezt. A lelki szükségletekről a főtisztelendő úr gondoskodott; törát, sófárt és machzórokat küldött a városból. Az előkészületekről — ugyancsak a parancsnokság jóváhagyásával — értesítették a szomszéd ezredeket: a 25-ös, 34-es és 67-es gyalogezredet és meginvitálták onnan is a zsidó bajtársakat.

Erev róshasano délután megérkezett a főtisztelendő úr és ifjú hitvese, aki követte az urát az ágyútűz zónájába, s aki néhány falubeli asszony társaságában, a régi zsidó papnék melankólikus ünnepélyességével jelent meg az elkülönített női templomban és az otthon boldog illúzióját varáz-

szolta a családi hajléktól rég elszakadt harcosok elé. Alkonyattájban gyülekezni kezdett a hívek serege; zöld, halványkék, piros és bordó hajtókás katonák szakaszai ereszkednek le a mély hegyi utakon a völgyben álló imaház felé. Különösen tekintélyesszámban jelent meg, dr. Strausz főhadnagy vezénylete alatt, a 67. gyalogezred. Egyszer csak azt vettük észre, hogy szűknek bizonyul a téres barakk és néhány száz ember (akár csak otthon, Pesten) a szabad ég alatt imádkozik.

Amikor a hevenyészett harctéri templomban meggyulladtak a villanyos körték, szerettem volna némely felmentett és nélkülözhetetlen pesti firkaszt meginvitálni egy kis „seregszemlére”. Nem

Roshasonói istentisztelet a harctéren a 85. ezrednél. (Beküldte dr. Bolgár Mózes)
Rosch-haschono im Felde beim 85. Inf. Reg.

vékonydongájú kereskedők és tétova nézésű tal-
mudisták gyülekezete ez, hanem viharvert har-
cosok zászlóalja. És a sok „gyáva“ zsidó melle-
ken csak úgy csillognak a vitézségi érdmek az
ünnepi fényben. De hát itt senki sem törődik
ma hiú világi csillogással, mind buzgón imádko-
zik és veri a mellét. És mikor a női templom
deszkahasadékain keresztül átszüremlik az asszo-
nyok csukló zokogása, mély férfisirás tölti be a
rengeteg barakkot. Épp úgy megbomlott a fegyvel-
mezett katonaszemérem a főtisztelendő úr meg-
rázó szónoklata alatt is. „Atem nicavim kulchem
hajóm lifné Adónaj elohejchem“ kezdődött a
beszéd. A lövészárók pora-sara ragad a ruhátok-
hoz, de ti mindnyájan tisztán álltok az Ur előtt.
Mások imát hoznak áldozat helyett, tefilla bim-
kom korbán, ti áldozatot hoztok ima helyett,
korbán bimkom tefilla. És ott állnak a mennyei
templom csarnokában a hősök, a ti bajtársaitok.
— Nem, *ez* nem bírja el zsidó katona sírás nél-
kül. Hisz alig van a gyülekezetben valaki, aki e
szavaknál ne gondolna testvérré, ismerősre, baj-
társra, aki oldala mellett esett el a nagy harcban.
Aztán meg: mind, mind oly régen szenved és
oly rég nem sírt.

A bajsársak anyái kedveért — kik bizvást
imájukba foglalták harcos fiaikat a szent napon
— még megemlítem: néha eldőrdült az ágyú,
elzúgott egy gránát, a gépfegyver távoli katto-
gása is hallatszott olykor, de ez nem zavarta az
ünnep csendes áhítatát.

Egy 85-ös hadapródjelölt.

A JERUZSÁLEMI KATONAI TEMETŐ KÉRDÉSÉ-
HEZ. Jeruzsálem, augusztus 23. A cs. és kir. parancs-
nokság részéről távirati felszólítás érkezett Horovicz J.
rabbihoz, a Gazában elesett és Jeruzsálembe érkező Bohmo-
iras Nissim holtteste eltemet-
tetésének megfelelő keresztül-
vitele iránt. Ezen intézke-
désre való hivatkozással a cs.
és k.... parancsnoka, elő-
zetes személyes megbeszélés
után a következő átiratot in-
tézte Horovicz rabbihoz.

„Van szerencsém Nagysá-
godat értesíteni, miszerint az
itt történt intézkedések foly-
tán Bohmoiras Nissim elő-
mester holtteste kötelesség-
szerűen a legdíszesebb helyen,
az elesett csász. német és
osztrák-magyar harcosok ré-
szére alapított katonai temető-
ben helyeztessék örök nyuga-
lomra, ami a főrabbi urat
annyival is inkább meglege-
déssel töltheti el, miután a
cs. és kir. által megerő-
sített tábori lelkeszi működé-
sében egy érdemes hitsorsosát
kísérhet kiválóan megtisztelő
módon, katonai bajtársai kö-
rében, utolsó útjára.

Tisztelettel kéretik, misze-
rint ezen ügyben mielőbb nyí-
latkozni szíveskedjék, hogy a

megfelelő utasítások itten megadathassanak.“ Horovicz
rabbi erre következőkép válaszolt:

„Tiszteletteljes hivatkozással b. átiratukra van szeren-
csém újból hangsúlyozni, hogy a vallásos érületnek inkább
megfelel, ha az ifjú hős a hagyomány és rítus által avatott
temetőben, az olajhegyen helyezettnek örök nyugalomra.
Ez az első eset, amely még a kérdést megoldatlanul találja
és a zsidó kedélyek vallásos felfogásában is félreértésre
nyújtana alkalmat. A katonai pompa és kíséret ezen eset-
ben is, a parancsnokság intenciói és utasításai szerint,
érvényre juthat. De nem mulaszthatom el ezúttal is ismét-
elni, hogy a katonai rendelkezésnek alávetem magam és
az érdemes bajtársnak az egyházi segítséget azon esetben
is megadom, ha az illetékes katonai hatóság a katonai
temetőben fogja a temetést elrendelni.

Ezen kérdés jóindulatú kezeléséért őszinte köszönetet
mondok“.

Egy küldönc azonnal áthozta a parancsnokság határo-
zatát, hogy a temetésnek a régi zsidó temetőben kell
végbemennie.

Az esetről ezen levelezés alapján jelentést tettek a fő-
parancsnoksághoz. Kress tábornok a felhozott indokok
meltánylásával úgy határozott, hogy az olajhegyen levő
rég zsidó temető közvetlen szomszédságában egy meg-
felelő terület vásároltassék a főparancsnokság által zsidó
harcosok temetőhelyéül. A körülkerítés és épületek fel-
állíttatásának költségét szintén a hadsereg fedezi. A hősi
sírok kegyeletos ápolására és karbantartására egy német
és osztrák-magyar tagokból álló tiszteletbeli bizottság fog
felügyelni.

AZ IZR. MAGYAR IROD. TÁRSULAT közgyűlése
rég nem volt olyan élénk, mint az idén. Bánóczy József
keserű rezignációval bejelentette, hogy anyagi okokból a
Társulat az idén sem adhatja ki második tagilletményét,
sőt a felolvasásokat sem tarthatja meg, mert „nincs reá
fedezet“. Erre dr. Hajdu Miklós, aki már annyiszor meg-
szólaltatta a magyar zsidóság lelkiismeretét, valóságos
háborús beszédet mondott Izrael gazdagjai ellen, akik
mindenre áldoznak, csak éppen zsidó kulturális célokra
nem. Hangoztatta, hogy az lmit-nek nem csökkenteni,
de fokozni kellene működését a háború alatt, amikor
„odaát“ oly szorgalmasan dolgoznak a klerikális szerve-
zetek és kiadványaikkal a zsidókat is elárasztják. A háború
gazdasági fellendülést okozott mindenfelé és valósággal

Gazánál elesett zsidó hős temetése Jeruzsálemben. (A gyászkocsi mögött Horovitz rabbi)
Feierliche Beisetzung des in der Schlacht bei Gaza gefallenen k. u. k. Vorheimsters Nissim
Bohmoiras in Jerusalem. (Rabb. Dr. Horovitz als Feldprediger hält die Trauerrede)

szégyene a zsidóságnak, hogy kultúrintézményei anyagi okokból csődöt mondanak. A háború egész ideje alatt a magyar zsidó kultúra csak egyetlen nevezetes és értékes produktumot hozott létre, a Mult és Jövő közreműködésével megjelenő „Remény” ifjúsági lapot, míg a német zsidóság sohasem produkált annyit kulturális téren, mint éppen most a háború alatt. A felolvasásokat és kiadásokat egyaránt szaporítania kellene az Imít-nek és nem beszűntetni. Gondoskodni kellene a zsidó katonák lelki szükségleteiről, hogy ne a Szent István-Társulat lássa el őket hadi irodalommal, a zsidó hitközségeknek pedig nagyobb áldozatokat kellene hozniok a zsidó kulturális célokra, amelyek a modern zsidóság alapjai. Dr. Barsi Dezső főorvos üdvözlí dr. Hajdu Miklóst felszólalásához, amelyet mindenben helyesel. A zsidóság szemléletmást pusztul, a zsidó önérték kivész, az ifjúság eltávolodik tőlünk. Indítványozza, hogy a felolvasásokat tartsák meg a háború ellenére és oltsák a zsidó tudást és zsidó érzést minél több lélekbe. A közgyűlés elhatározta, hogy a felolvasásokat megtartja. Dr. Patai József indítványozza, hogy az egyik felolvasóestét Ágai Adolfnak szenteljék. Dr. Szabolcsi Lajos egy emancipációs estét indítványoz. Dr. Heller Bernát Bacher-monografia kiadását és általában intenzívebb munkát sürget, dr. Radó Antal teljes Ágai-életrajz kiadását indítványozza. Goldschmidt Lipót az Évkönyv népszerűbbé tételét óhajtja. Az elnök, dr. Fischer Gyula csak helyeslőleg foglalhatta össze a felszólalásokat, míg Székely Ferenc és Mezei Mór a zsidó „mecenások” védelmére kelt. Tény azonban, hogy az Imít. csakugyan anyagi támogatás hiányában szünetelteti működését több mint három éve és tény, hogy amikor a napilapok hasábjain mindenféle adományrubrika alatt ott szerepelnek a zsidóság tehetősei, egy zsidó kultúrintézmény néhány ezer korona hiánya miatt kénytelen stagnálni és ami anyagi áldozatkészséget jelentett be az Imít. közgyűlése, az is egy tudós nejtől származik. Bacher Vilmosné 6000 koronás alapítványt tett a nagy mester emlékére, Bacher kutatásai körébe vágó tanulmányok jutalmazására. Az Imít. működésének részleteit az Évkönyvvel kapcsolatban fogjuk ismertetni.

ZSIDÓ KONGRESSZUS OROSZORSZÁGBAN. Az orosz zsidók megtették minden előkészületet az országos kongresszus összehívására. A választások december hóban lesznek és a kongresszus Pétervárt fog ülésezni az orosz alkotmányozó gyűléssel egyidejűleg. Választójoga lesz minden húsz évet mult zsidó férfinak és nőnek. A kongresszus programját a következőkben állapították meg: 1. Az orosz-zsidók nemzeti önrendelkezési joga alapelveinek meghatározása. 2. A zsidó nemzetiségi kisebbség jogi garanciáinak megállapítása. 3. Az orosz-zsidó községek átmeneti szervezetének megállapítása. 4. A zsidók polgári és nemzeti jogainak biztosítása a függetlennek nyilvánított Lengyelországban, Romániában és Palesztinában. A szervezőbizottság, melyben az összes zsidó pártok képviselve vannak, felhívást bocsátott ki az összes orosz-zsidókhoz, a következő bevezetéssel: „A zsidó nép Oroszországban olyan esemény előtt áll, amely páratlan a zsidóság történetében kétezer esztendő óta. A zsidók nemcsak mint egyes személyek részesültek polgári egyenjogúsításban — ami más országokban is megtörtént —, hanem a zsidó nemzet áll a lehetőség előtt, hogy nemzeti jogokat kapjon”. A felhívás energikus munkára szólítja fel az orosz zsidóságot a szervezet érdekében. A kongresszus költségeinek fedezetére a pétervári, moszkvai és kiewi hitközségek egy fél millió rubelt szavaztak meg.

A NÉMET SAJTÓ ÉS A CIONIZMUS. A német lapok az utóbbi időben különös figyelmet szentelnek a cionista mozgalomnak, amellyel különböző szempontokból, de mindig a komoly tárgylagosság hangján foglalkoznak. A berlini napilapok csak nemrég vitatták meg a nyilvánosság előtt a cionizmus kérdését, legutóbb pedig a „Münchener Neueste Nachrichten” közöl egy cikket Endres őrnagytól „Zionismus und deutsche Politik” címen, amelyben kifejti, hogy Palesztinát csakis zsidó kolonizáció teheti termékeny országgá, hiszen a cionista ko-

loniák eddig is csodákat műveltek és termőföldet varázsoltak a sivatagból, a német kormánynak tehát támogatnia kell a cionizmus munkáját. A „Düsseldorfer Generalanzeiger” „Der Weltkrieg und die Judenfrage” című nagy cikkben foglalkozik a keleti orosz-lengyel zsidók problémájával és ezzel kapcsolatban a cionizmussal, amelyet szerinte a központi hatalmaknak és elsősorban magának Törökországnak is támogatni kell, minthogy Palesztina zsidó telepítése és gazdasági emelése mindenképpen csak nyereség lesz. Egyben utal arra, hogy az entente-sajtó az amerikai és angol napilapok egyre sűrűbben foglalkoznak a cionizmussal, amellyel ma már komolyan kell számolni. A „Reichsbote” reámutat arra, hogy Wilson bizottságot küldött ki a cionista célok előmozdítására, a bizottságban ül Morgenthau volt konstantinápolyi nagykövet és Elkus, akik bizonyára tudni fogják a módját, hogy a zsidóság szimpatiaját maguknak biztosítsák, szükséges tehát, hogy a német kormány is megtegye a magáét és felvilágosítsa a török kormányt, hogy a palesztinai zsidó kolonizációt támogatni kell, nehogy az entente befolyása alá kerüljön. Megjegyzendő, hogy Amerikában legutóbb egy fél millió zsidó csatlakozott a cionizmushoz, köztük a milliárdos filantrop Jacob H. Schiff is, aki azelőtt a cionizmus ellen küzdött, Angliában pedig a különböző zsidó testületek vagy negyvenezer tagja egyszerre léptek be a cionista egyesületbe, köztük lord Rothschild is.

A TEMESVÁRI ZSIDÓ IFJÚSÁGI KÖR mult hó 23-án tartotta XV. alakuló gyűlését, melyen a tagok teljes számmal jelentek meg. Blum Zsigmond volt elnök megnyitója után a kör megválasztotta az új tisztikart. A kör elnöknek egyhangúlag a tavalyi elnököt, Blum Zsigmondot választotta meg. Alelnökök: Székely Alice és Weinberg István, titkár: Keller János, pénztáros: Patzs Olga, jegyző: Goldner Erzsébet, könyvtáros: Fischer Alfréd, bírálói ügyek vezetője: Glausius Tivadar, ellenőrök: Latter András és Steiner Béla, fegyelmi bizottsági tagok: Weimann Imre és Philpp Ernő. A kör megvalósította ez évben azt a reformot, hogy a helybeli leánygimnáziumok és kereskedelmik tanulóit is felvette tagjai sorába és konstatálható, hogy az akció a legszebb eredménnyel jár. Azután Blum elnök vázolta a kör gazdag programját. A gyűlésen jelen volt Vermes Ernő igazgató, akinek lelkes egyénisége közismert, öt pályadíjat tűzött ki, többek között 50 K-át annak a tagnak, aki az év folyamán a héber nyelvben a legnagyobb tudást bírja felmutatni. Lendvai, kereskedelmi kamarai titkár szintén pályázatot tűzött ki értekezésekre.

A TEMESVÁRI ZSIDÓ LEÁNYEGYESÜLET. Temesvár egyre erősödő zsidó szellemi életének egyik rokon-szenves exponense, a Temesvári Zsidó Leányegyesület, október hó 14-én tartotta tisztújító közgyűlését. Az elnöki jelentés az egyesület tavalyi működéséről számolt be, mely úgy kulturális téren, mint a jótékony-ság terén, szép reményekre jogosító. Ezután az egyesület jövő évi programját állapították meg, dr. Gábor Dezső az általános művelődés szükségességét hangoztatta, s ebben az irányba kívánja az egyesület működését megvalósítani. Ezzel szemben Székely Béla, a Mult és Jövő munkatársa, ki mint vendég volt jelen, hosszabb beszédben mutatott rá arra a speciális, nagyszerű feladatra, melyet az egyesületnek, mint a zsidó leányok együletének, kell kifejtienie. A vitában, mely mindvégig tartalmas és eredeti volt, dr. Balázs ügyvéd, dr. Tomaschow Bertalan, Löwinger Blanka, Blum Zsigmond vettek részt. Ezután a tisztikar alakult meg. Az Egyesület vezetését egyhangúlag a következőképpen alakították meg: Elnök: Löwinger Vilma; alelnökök: Gábor Ilonka, Löffler Erna; titkár: Purjusz Mariska és Baruch Erzsé; jegyző: Keppich Lenke; pénztáros: Latter Renée; könyvtáros: Eisner Mancsi; háznagy: Duschnitz Alice; ellenőr: Képes Magda, Klein Lili.

AZ ORSZ. IZR. PATRONÁZS-EGYESÜLET a napokban avatta fel első hadiárva-házát Monoron. A vendégek, akik Budapestről és a vidékről az ünnepségre összesereg-

lettek, örömmel látták a szép otthont, amelyet a monori zsidóság vezetőinek áldozatkészsége létesített. Az avató-ünnepi beszédek dr. Hevesi Simon, Székely Ferenc, dr. Schlesinger Sámuel főrabbi és Huppert Gyula hitk. elnök tartották, dr. Deutsch Ernő pedig az árvaotthon körül nagy érdemeket szerzett Gál Antal igazgató működését méltatta. A monori hadiárvaház első láncszeme annak a jótékony munkának, amelyet az országos Izr. Patronázs-Egyesület az ország különböző részeiben felállítandó hadiárvaházak megteremtésével végezni szándékozik és amiben méltán számíthat minden lelkes és áldozatkész zsidó támogatására.

SÍRKÖAVATÁS. Freund József, az óbecsei izr. hitközség és a VII. községkerület elnöke, zsidó közügyeknek egyik legértékesebb munkása síremléket állíttatott boldogult édesanyja Freund Salamonné sírjára az óbecsei izr. temetőben. Az elhunyt úrinő puritán, fennkölt lelkületéről, vallásosságáról és jótékonyágáról, lakóhelyének határain túl is, legendaszerű elbeszélések keringtek. A kegyelet az elhunyt úrinő és a tisztelet a közjóért áldásosan működő fia iránt impozáns módon nyilatkozott meg a sírköavatás alkalmával. Az avatóbeszédet Strausz Herman szigorló bölcsész, a Ferenc József Orsz. Rabbiképző-intézet hallgatója tartotta nagy hatással. Utána Eckstein Jakab rabbi-helyettes tartott imát és beszédet. (D. S.)

A NAGYVÁRADAI ZSIDÓ KULTÚREGYLET, amelyet a város lelkes zsidó ifjai alapítottak, már megkezdte zsidó szellemben való működését. Az alakuló közgyűlésen Ullmann S. Sándor üdvözölte a megjelenteket és vázolta a zsidó kultúrában levő kiapadhatatlan erőket. Freund Lajos elnök az ifjúság egyesülésének fontosságát hangoztatta, dr. Feldmann Sámuel az egyesület programját ismertette, aminek nyomán vita keletkezett, melyben dr. Breuer Oszkár, Székely János, dr. Fried János és dr. Nagy Mihály vettek részt, majd Friedmann László lelkesítette a hallgatóságot a zsidó eszmék mellett való kitartásra. Utána Leitner Zoltán valóban kultúrgondolkodásra valló beszédben vázolta az egyesület teendőit: „Az ókori zsidó nép klasszicizmusát és annak megújítását akarják populárisra tenni. Úgy gondolom, mintha az ógörög vagy latin kultúra tanulmányozására alakítanánk egyesületet, kinek volna ez ellen kifogása? Érzem, mert éreznem kell zsidó mivoltomat. Magyarországon nem vagyunk elnyomva, sőt már talán sehol, de szellemi nyomor és szegénység az van közöttünk. Ki tilthatja meg nekem, hogy ne rezegjen végig minden idegszálam, mikor az ó- és újkor klasszikusait tanulom és olvasom és ki tiltja meg nekem, hogy éppen abba a kultúrába mélyedjek bele, mely szívemhez közel áll? Oly nívósan, mint az Imit. és az OMIKE, oly nívósan, mint a „Múlt és Jövő“, gondolom működésünket. Ezt kell megcsinálni“. A kultúregylet tisztikara a következőképpen alakult: Ügyvezető tanács tagjai: dr. Feldmann Sámuel, Friedmann László, Leichtman Salamon, Schön Sámuel, Sternberg J., Ullmann Miklós, Ullmann S. Sándor; titkár: Lukács-Leitner Zoltán; könyvtáros: dr. Mandel József; jegyzők: Irom Bernát és Riff Izsák; pénztáros: Gutfried Sámuel; háznagy: Kesztenbaum Miksa; ellenőrök: Mittelman Jenő és London Lajos. Dr. Feldmann

megköszönte a bizalmat és az elnök felkéri a titkárt, Lukács Zoltánt, hogy ismertesse az egyesület meglevő ügyrendjét, illetve alapszabályát. Ennek megtörténte után még Kesztenbaum Miksa mondotta el lelkes hébernyelven előadott zárószavait, mire a jelenvoltak lelkes érzéssel távoztak az izzó hangulatban lefolyt gyűlésről.

A FERENCZ JÓZSEF RABBIKÉPZŐ JUBILEUMA intím ünnepségek között méltó keretben folyt le. Az ünnepi beszédek dr. Blau Lajos, dr. Neumann Ede, dr. Guttmann Mihály és dr. Schreiber Ignác mondták.

JÁSZAI MARI ÉS AZ OMIKE MENSA. A Petőfi Társaság Tompa-ünnepsége után sokan megostromolták Jászaí Marit autogrammokért. A nagy művésznő kijelentette, hogy csak annak ad autogrammot, aki az OMIKE-mensa javára kis adományt juttat. Az így egybegyűlt 52 koronát Prager Ferencné útján eljuttatta hozzánk a mensa részére.

ÁGAI ADOLF SÍREMLÉKÉT, Lányi Dezső szobrászművét, október 20-ikán avatták fel a nagy író tisztelőinek előkelő gyülekezete előtt. Az avató beszédek Székely Ferenc, Kozma Andor, Pakots József és dr. Weisz Mór mondták.

ADOMÁNYOK. Prager Ferencné 100 koronát küldött be hozzánk „Hasmonea“-ban kiosztandó diákösztöndíjakra. -- Elfer Dávid 5 koronát küldött be hozzánk, mint templomi adományt az OMIKE. javára. Az összeget rendeltetési helyére juttattuk.

HALÁLOZÁSOK. Weiszfeld Adolf ny. tanító, Vázsonyi Vilmos miniszter édesapja f. hó 18 án 86 éves korában elhunyt. A vallásos lelkű aggastyánnak még megadatott elérnie azt a nagy örömet, hogy a legelső méltóság polcán lássa fiát, aki csak a napokban tett 10,000 koronás alapítványt a nevére a pesti zsidó iskolánál.

Gárdonyi Neumann Frigyesné a pesti izr. nőegylet elnöke elhunyt. Az ő vezetése alatt a nagy nőegylet minden téren fejlődést mutatott, erőben és tevékenységében gyarapodott. Nagy részvét mellett kísérték utolsó útjára. Életét és működését dr. Hevesi Simon méltatta, a nőegylet nevében Stein Manóné búcsúztatta.

Sugár Ignác dr. a miskolczi kereskedelmi és iparkamara titkára, a miskolczi közéletnek egyik leglelkesebb munkása elhunyt. Életét és kulturális működését dr. Spira Salamon, Sipos Aladár és Wittich Andor méltatták.

A „REMÉNY“ szerkesztőségének és kiadóhivatalának új címe november 1-től Budapest, IV. kerület, Magyar-utca 3.

:: Telefon: 96-30 ::

Előfizetési díj az összes kedvezményekkel együtt egész évre 10 korona ::

ALAPÍTÁSI ÉV
1862

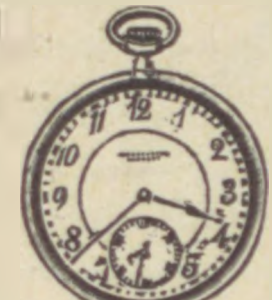
• CHRONOGRAF.
• REPETITION ÉS
ZSEBÉBRESZTŐK

CUENDET CONSTANT

Svájc és Németország zseb-, inga- és órszórágárainak lerakata.

BUDAPEST, IV., KIGYÓ-TÉR 5

KARCSATORÁK, GYÜRÜ-
ÓRAK *** JAVÍTÁSOK

INGA-ÉS ÁLLÓÓRAK RAK-
TÁRON ÉS RENDELÉSRE
KÜLÖNLEGESSÉGEK

Használt

zongorát, pianinót, cimbalmot és harmoniumot vagy bármely egyéb hangszert új hangszerré, becsérélünk vagy készpénzért megveszünk

STERNBERG hangszer-gyár, Budapest, VII., Rákóczi-út 60. szám.

SZERKEZTŐI ÜZENETEK

KEPORE. Bizony ma ezt is meg kell „magyarázni” és cseppet sem csodálkozunk, hogy legutóbbi számunk tárcájából sokan nem értették a „keporeslogolás”, vagyis „keporelengetés” jelentését. Különbben éppen jelen számunkban emlékezik meg újra róla Vadász Ede munkatársunk, érdekes gyermekkori emlékeivel kapcsolatban. Tőle kaptuk kiegészítésül a következő jegyzetet is:

A *kapóro*, vulgo *k'poró*, szó szerint engesztelés, metonymice engesztelési vétekáldozat, himnemű vezeklőnek rendszerint kakas, nőneműnek tyúk, viselősnak kakas és tyúk, lehetőleg (de nem feltétlenül) fehér tollazatú szárnyas. Az iránt, vajjon az auxiliáliter alkalmazható halnak említett esetében, arra is vigyázandó, hogy kakast tejeshal, tyúkot pedig ikrás pótoljon, nem érdeklődtem. A gerlice és galambfi nem használható, mert a találkozás satorában, majd oszt' a jeruzsálemi két besz hámikdosban, áldozat gyanánt szerepel (3. Mózes I. 14—17., V. 7—10., XII. 6. és 8., XIV. 22. és 30—31., XV. 14—15. és 29—30., mely esetekben fejök lecsípésével ölettek meg, holott XIV. 4—7. és 49—53. eseteiben csak „két eleven tiszta madár” szerepel, melyek egyikét a pap levágatta, a másikat a levágottnak vérébe mártotta és az ott körülírt tisztálkodási szertartások befejeztével „szabadon elbocsátotta a mező felé”. 1. Mózes XV. 9—10. Ábrahám őspatriarchánk szövetségi áldozatában is szerepel egy gerlice és egy galambfi, mely két madarat nem vágta ketté; ezen szárnyasok quasi profánáldozásnak perhorreszkálása hagyományyszerű. Különbben *élő növényt is lengethetni* (phanerogamot? kryptogamot?) *k'poró gyanánt* (Chájé Odam, hilchosz Jom hákipurim; Mógén A'vróhom; Rási b'sábosz, perek I. 81. b. Frankl Adolf adatai).

A rós hásónó = harsonariadás napjától a jóm kipur = engesztelés napjáig folyó vezeklési dekád hat hétköznapijának valamelyikén, leginkább a jom kipur előestéjét megelőző délután, a k'porónak szánt szárnyas lábait megmossák és azt levágatása előtt az illető, akinek szánva van, vagy maga lóbálgatja = lengeti (umschlagen) vagy más egyéntől umslágoltatja feje körül háromszor. Mind-egyik umslágolás előtt, melyet az umslágoló egyén egy tizenhét szóból álló héber formula elmondásával kísér, a másiktól, illetve a többiektől egy kilenc mondatból álló héber bevezetés recitáltatik, mely stílszerűen következő értelmű négy szóval kezdődik: „Ádám ivadékai sötétség lakói”. A többiektől? Igen is; mert egy ugyanazon szárnyas többek fejei felett körüllobálható, de egy ugyanazon együttlétükkor és nem előbb — később. Levágatván a szárnyas (a saktereknek a gabellán felül fizetni szokott díj az ő emolumentumaik egyike) szabály szerint a ház

tetejére kellene dobni zsigereit, beleit, de tessék ezt megpróbálni — Budapesten vagy akár Kutwabagason; no meg ki dobja el a javát, a máját meg a zuzáját? Mint a hajdani vétekáldozatoknak, úgy a k'porónak is az a szimbolikus jelentősége, mely szerint az áldozó ismerje el azt, hogy az áldozat halálát tulajdonképpen ő érdemelte volna. A k'porót magát a szegényeknek kell adni és csak akkor fogyaszthatja el tulajdonosa, ha legalább is piaci árával váltotta ki a szegényektől.

Szaj • és • fogápolásra • kitűnő • a
Jódormentha-Lysoform

Kitűnő gyártmányú új és használt **zongorák, pianinok** állandó raktára
Gál Imre, Budapest, VIII., Tisza Kálmán-tér 29.

FOGAK

szájpád és gyökéreltávolítás nélkül, 10 évi jótállással. Arany koronák és arany hidakat legújabb amerikai módszer szerint készít: **GROSSMANN S.** és fogorvos: **dr. KÁLI H. P.** Budapest, csak VII., Erzsébet körút 50, I. emelet. Foghúzás teljesen fájdalommentesen, tartós fogtömések. Mérsékelt árak. Vidékiek 24 óra alatt kielégíttetnek

Kézzel hímzett vagy előrajzolt

divatos női blúzok, női ruhák, gyermekruhák, ernyők, valamint függönyök, vitrageok, ágy- és asztalterítők, kerti párnák és egyéb kézimunkákat olcsón vásárolhat üzletben.

HORVÁT ÁKOS

BUDAPEST, VII., Erzsébet-körút 24. Fiókküzleteim: IV., Vámház-körút 6. Kossuth Lajos-u. 6. V., Lipót-körút 18.

Új KÖNYVEK

ROVATVEZETŐ: DR. MOLNÁR ERNŐ

JÜDISCHER NATIONAL-KALENDER 5678. A Bató Lajos és Abeles Ottó szerkesztésében megjelenő kitűnő zsidó naptár harmadik évfolyama igen értékes irodalmi tartalommal és gazdagon illusztrálva jelent meg. Bató Lajos áttekinthető alapos évi összefoglalása nyitja meg az érdekes közlemények sorozatát, amelyből kiemeljük Nachum Goldmann „Gettoromantik” című elmefuttatását Adolf Stand visszapillantását az első kongresszusra, Heinrich Löwe „Der Nationaljude H. Graetz” című méltatását, Max Brod gyönyörű elégiáját az elpártolt zsidókhoz, Abádi Imre „Azarja wartet” című megkapó palesztinai novelláját, amely a *Múlt és Jövő*-ből lett németre átültetve, Ottó Abeles jegyzeteit és rajzait, Martin Baber Bal-Sem meséit. Az illusztrációk Beran, Krestin, Struck és Wachtel művei. Az izléses és nívós kiállítású naptár ára 4 korona, megrendelhető „Jüdische Zeitung” Wien, Zirkusgasse 33. cím alatt.

Elkán Gyula

szűcs

szőrménagyárúháza

VII., Károly-körút 19.

Állandó szőrmekiállítás

Divatlapot Küld

KÖZ- GAZDASÁG

A MAGYAR ÁLTALÁNOS TAKARÉKPÉNZTÁR R.-T. október 24-én elhatározta, hogy a takarékpénztár alaptőkéjét 45 millió K-ról 60 millió K-ra emeli fel.

A BUDAPESTI TAKARÉKPÉNZTÁR ÉS ORSZÁGOS ZÁLOGKÖLCSON R.-T. rendkívüli közgyűlésén elhatározta, hogy az intézet alaptőkéjét a jelenlegi 20 millió K-ról, 50,000 darab egyenként 400 korona névértékű, az 1918. üzletévvvel kezdődő szelvénnel ellátott, új részvény kibocsátása által 40 millió K-ra felemeli.

A MAGYAR BANK ÉS KERESKEDELMI R.-T. a napokban rendkívüli közgyűlést tartott, amely az igazgatóság indítványának megfelelően elhatározta a bank alaptőkéjének a jelenlegi 80 millió K-ról 100 millió K-ra való felemelését 30.000 darab egyenként 400 K névértékű, az 1918. üzletévtől kezdődő szelvénnel ellátott új részvény kibocsátása után. A kibocsátandó összes részvények az eddigi részvényeseknek biztosítatnak hirdetményeszerű felajánlás után 4:1 arányban 740 K kibocsátási áron. Az elővételi jog 1917 október 10-től október 17-ig bezárólag a bank budapesti főpénztáránál és az intézet bécsi fiókjánál (I., Herrengasse 2.) gyakorolható.

A HUNGÁRIA ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ R.-T. m. hó 29-én tartotta meg ötödik rendes közgyűlését, amely az 1916. évre vonatkozó zárószámadásokat jóváhagyta, a felmentvényt úgy az igazgatóságnak, mint a felügyelőbizottságnak megadta és az igazgatóság javaslatához képest elhatározta, hogy a kimutatott 17,088 K 05 fillér tiszta nyereség új számlára vitessék át. A közgyűlést követőleg megtartott igazgatósági ülésen báró Fejérváry Imre az igazgatóság elnökévé választott.

MOST JELENT MEG a Zsoltárok könyvének teljes magyar verses kiadása. Ára díszes keménykötésben 6 K, portó 45 fillér. Megrendelhető a 39480. sz. postacsekk útján a szerzőnél: **Neményi Endrénél**, Budapest, III. ker., Zsigmonn-utca 68. szám, vagy a :: *Múlt és Jövő* kiadóhivatalánál ::

Gőzgépek, gőzkazánok, félstabilgépek, vasúti sínek, tartányok, csövek használt de jó állapotban kaphatók **ABELES EMILNÉL** BUDAPEST, V., VÁCI-ÚT 88. SZÁM Telefonszám: 24-41. Sürgőnycím: „Barsel“.

Telefon 15-51 **SALZER J.** Telefon 15-51 :: Papírszalvéta-gyár :: Budapest, IV., Ferenc József-rakpart 15. sz.

Ponyvakölcsönzés
mérsékelt
kölcsondíj mellett

FALUDI ÉS ELEK zsáknagykereskedők,
BUDAPEST, V., Nagykorona-utca 22. sz.
Telefonszám: 82-37. Sürgőnycím: „Segel”
Gabonazsák, gyapjúzsák
== legolcsóbb beszerzése ==

Szalmazsák
és meleg
takarók foglyok részére

HATSCHEK és FARKAS

BUDAPEST, IV., KÁROLY-KÖRÚT 26

Telefon
142-78

Úrjegyzék
ingyen

Székuldes
harcitörre és vidékre

Szemüvegek,
orrcsíptetők

orvosi rendelethez is.

Optikai
cikkek.

:: Teljes ::
mozgósínház-
berendezések.

Mielőtt
rendelne

fűszer-, festék- és gyarmat-
árú cikkeket, forduljon árajánlatért:
STERN HENRIK nagykereskedőhöz
Budapest, VIII., Röck Szilárd-utca 6. sz.

Kefék, seprők, kicsinyben és nagyban árak
mellett **ZAFIR SOMA** kefenagykereske-
désében, Budapest, VI., Király-utca 16. sz.
I. udvar. Telefon: 13-65

KÖZÉPISKOLAI VIZSGÁKRA

♦ biztos sikerrel, felelősséggel készít elő ♦
ZSOLDOS-TANINTÉZET
♦ Budapest, VII., Dohány utca 84. ♦

A középiskola összevont tananyaga megrende hető. Nélkülöz-
hetetlen rendes- és magántanulóknak TELEFON 32-40.

KELETI J. Budapest, IV., Koronaherceg-utca 17.
Alapítva 1878 Telefon 13-76.

Modern orthopaediai és műleges végtagkészítő műterme és
orvos-sebészeti műszer és kötszer-gyáros. Különleges gyárt-
mányai: Keleti-féle szab. mű ábak, munka műkar és műkezek a
legújabb szabadalmazott rendszer szerint. Orthopaediai készülékei,
cs. és kir. szab. Keleti-féle sérvkötők, haskötők, gummigörccsérharis-
nyák, ludtálpbetétek, mankó és mankóbotok stb. Betegtoló- és ön-
hajtókocsik rokkantak és amputáltak részé e. Villanyozó-készületek,
valamint az összes betegápolási cikkeket nagy választékban, eredeti
gyári árak mellett

:: **KERTÉSZ MÓR** ::

órás és ékszerész, Budapest, VII., Király-u. 83.
Vesz és elad briliánsot, gyöngyöt, drágaköveket, ara-
nyat, ezüstöt, ékszer és régiségeket. Veszek zálog-
jegyet :: Telefon 95-48

Zsák

Mindennemű használt zsákot vesz és
elad **FREUD HENRIK** zsákkeres-
kedő Budapest, V., Árpád-utca 7.

KERTÉSZ JÓZSEF szücs

Budapest, IX., Üllői-út 9. sz. (Kálvin-tér közelében)
Szücs- és szörmeárúk nagy választékban. Mindennemű
alakítás és javítás elfogadtatik. Szörmeárúk megóvása

RÖSER-TANINTÉZET

a) Felsőkereskedelmi, b) Polgári iskola, c) Nevelő-
internátus. — **Beiratások június 20-ától.** —
Értesítőt küld: RÖSER-tanintézet, Budapest, VI.,
Aradi-utca 10. szám ::

ALKALMI AJÁNDÉKOK műtárgyakban és régiségekben STERNBERGNÉL

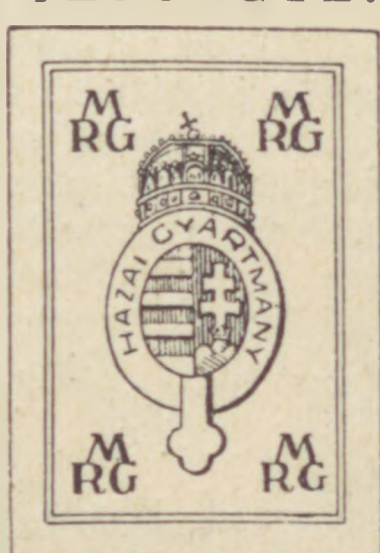
BUDAPEST, VI. KER., DOB-UTCA 24. SZÁM

**Magyar
törölő-
gummi**

Magyar címer
a védjegye!

Magyar diák
csak ezt vegye!

VÉDJE GYE:

**Kapható
minden
papirke-
reskedés-
ben.**

Magyar rug-
gyantaárúgyár
r.-t. Budapest.

CSALÁDI HÁZAK, villák, bérházak, ipari és
gyártelepek, internátus, szanatórium, áruházaknak
s a többi megfelelő objektumok forgalmi vállalata
HUSZÁR A. Budapest, V., Zrínyi-utca 1. szám.
Gresham-palota. Telefon 81-08. Lakás-, üzlethelyi-
ség- és ingatlanhirdető-vállalat. Elsőrangú ajánlatok.
A főváros legmegbízhatóbb vállalata

IFJ. WEISS GYULA

tábla- és tükör-üvegnagykereskedő
Budapest, V., Vadász-utca 29.

Telefon 44-19.

Tábla-üveg minden méretben. Opalín falburkolati
lapok, alabástrom, fehér és színes. Falconnier-üveg
épületkövek, fehér és színes. Sodronybetétes-üveg
minden vastagságban. Recés-üveg minden méretben.
Ontótt-üveg minden vastagságban. Tükör-üveg át-
látszó és foncsorozott. Ornament-üveg fehér és színes.
Chatedral-üveg az összes létező színekben. Színes-
jelző üvegek. Talpazatlapok sodronybetéttel és anél-
kül. Üvegtetőkserép különféle alakban. Prizma-üveg.

KOHN-INTERNÁTUS

izr. leánynevelő-intézet bennlakók és üdülő
leányok részére ::

Prospektus
rendelkezésre

LÖCSE

Alapított :
1904. évben

MODERN
LEVEL-
PÁPIR
UJDONSÁ-
GOK.
PÁPIR-
ÁRUK

Pauker Mór
PÁPIRÁRUHÁZA

BUDAPEST
FOUZLETV.
VÁCI KÖRUTCA
TEL.: 49-37
FÜZKÖZLET
VÁCI KÖRUTCA
TEL.: 86-73
MÉKÖSTATAI
REKENZTARI
SZÁMJA 1962

MARX ÉS MÉREI

tudományos műszerek gyára. • Fizikai, kémiai, természetrajzi
műszerek. • Röntgen-készülékek. • Tudományos műszerek.
Budapest, VI., Bulcsu-utca 7. szám. Telefon 21-86

Koós József. Szücsárúk rendelése,
javítása és átalakítása
elfogadtatik. Megóvás. Tűz és betörés ellen bizto-
sítva. Műhely: Budapest, IV., Sarkantyus-
utca 11. Üzlet: IV., Mária Valéria-utca 7.
:: (Hungária-szállóval szemben) ::

„Hunnia“ női kalap-ipar

Villanyerőre berendezett női kalapgyár, Budapest, VI.,
Király-utca 14. Félémelet. Állandó modell-kiállítás.
Művirágok, üres formák, tolldíszek. Gyári árak nagy-
ban és kicsinyben :: Alakítások minden formára

MEISNER IZIDOR

Budapest, VI., Bajnok-utca 25. :: Telefon 21-42.
Mindennemű fémmaradékok, réz, ólom, ón, hor-
gany és egyéb salakkidolgozó és olvasztótelepe.
:: Géptisztítóanyagok és olvasztótégelyek raktára ::

Árvai és Salczer

női és gyermekfelöltő árúháza, Budapest,
VI., Király-utca 36. Dús választékban raktáron
női és leányfelöltők, kosztümök, ruhák, bluzok és
aljakban :: Szolid kiszolgálás :: Olcsó árak ::

Szücs- és szörmeárú

BODNÁR JÓZSEF szücsmester

Budapest, V., Nádor-utca 16. szám. Téli ruhák
nyári gondozásra biztosításra elfogadtatnak :: ::

Szabástanítási rendszerem a világon legelismert-
tebb! Jótállás mellett megtanít, hiteles bizonyítványt
ad **Mehr Sámuel** műszabástanár intézete
Budapest, Nagydíófa-utca 27. Külön újonnan be-
rendezett üzletünk, divatlapok, modellek, szabás-
minták, szaklapok és tankönyvek árúsítására darabja
12 kor. Reform-szabadalom, amellyel tanítás nélkül
szabhat mindennemű ruhákat ára 7 kor. Szabásminták
darabja 1-50 K és 3-50 K Divatlapok 2 K-tól 15 K-ig
darabja. — Megrendelésnél előleg, vagy az összeg előre
küldendő. — Árjegyzék ingyen. ::

Zsák és ponyva

vétel, eladás és kölcsönzés Telefon: 15-28
SCHLESINGER ÉS TÁRSA Budapest, V.,
Kálmán-u. 14.

ZÁLOGCÉDULÁKAT briliánsról, ékszerről, gyön-
gyökről bármiről veszek,
bármilyen magasabb áron fizetem. **SZEKELY EMIL**
ékszerüzlete, Budapest, VII., Király-u. 51.
Teréz-templommal szemben * Telefon 179-35

:: NEUMAYER FÜLÖP ::

Budapest, V., Deák Ferenc-tér 1. szám (Erzsébet-
tér sarok) :: Telefonszám: 11-21.

Perzsa- és Smyrna-azsönyvek. Hazai gyártmányú Moquet-
plüssök, bútorszövetek, ág- és asztalterítők, függönyök és azsö-
nyvek, továbbá kárpitos- és kocsigyártó ellékek gyári raktára.
:: Kívánsatra mintát bérmentve küldök. ::

:: KOHN ARNOLD ::

SIRKÖRAKTÁRA, SIREMLÉKEK minden ár
és kivitelben, áthelyezések exhumálásoknál. Javítási
munkák a temetőben. Szombaton és ünnepnap zárva.
Budapest, VII., Károly-körút 15. Telefon 18-76.

KATONAI PLAKETTEKET, JELVÉNYEKET

készít szép kivitelben, előnyös áron, bármily rajz szerint, az **ELSŐ MAGYAR TŰZZOMÁNC**
JELVÉNYGYÁR, Budapest, VII., Kazinczy-utca 10. szám. :: ::

JAKOBI G. LAJOS

ANGOL ÚRISZABÓ, BUDAPEST, PODMA-
NICZKY-UTCA 6. :: TELEFON 153-94.

Uri ruhákat készít mérték után legfinomabb angol
és skót szövetekből. Állandóan nagy választék
a legdivatosabb kelmékből. :: Szolid árak.

KERBER HENRIK

BUDAPEST,
VIII., Nap-u. 29.

Alapított 1890.
Telefon: „József“ 3—86.

Szörme, szőnyeg-poroló, megóvó, valamint
szőnyeg-mosó, tisztító- és javítóintézet.

Ablaktisztítás, lakástakarítás, padlóbeeresz-
tés, „Tapeta“ festettfal, falfestmény, Fresco-
tisztítás és féregirtási vállalat.

UNGÁR LIPÓT
női felöltők és szörme-
árúk nagyban és
kicsinyben

„ Budapest „
IV., Kossuth Lajos-u. 2.

Legtökéletesebb folytonégő kályha a

„BRENDA“

mely nemcsak kellemes meleget ad,
hanem a fűtőanyag megtakarításában
is páratlan

Gyártja Magyarországon kizárólag:
KOCH JENŐ kályhagyára
BUDAPEST, VI., Szondy-u. 53.

LOHR MÁRIA-KRONFUSZ

A főváros első és legrégibb csipketisztító,
vegytisztító és kelmefestő gyári intézete.

Alapítva 1867.

Telefon: József 2—37.

GYÁR ÉS FÜZLET: 2. u. VIII., Baross-u. 35.
FIÓKOK: II., Fő-utca 27. — IV., Eszék-utca 6.,
Kocsikeméti-utca 14. — VI., Andrássy-út 14.,
Teréz-Körút 39. — V., Harmincad-utca 4. —
VIII., József-Körút 2.

Szalámi

elsőrendű marhahúsból (száraz) . K 15 kilónként
elsőrendű marhahúsból (félszáraz) K 13 kilónként

Reissenberger Gusztáv szalámiagyárában
Budapest, VI., Szív-utca 45. szám. Telefon: 21-32.

WILHEIM ÉS GLASER

sebészeti gummiárúk és kötszerek nagyke-
reskedése, BUDAPEST

VI., kerület, Nagymező-utca 51. szám

Telefon: 163-85

Telefon: 163-85

HOLZER

CS. ÉS KIR. UDV. ÉS KAMARAI SZÁL-
LÍTÓ DIVATHÁZA BUDAPEST, IV.,
KOSSUTH LAJOS-UTCA 9. SZÁM.

Toilettek, kosztümök, paletok,
blúzok, pongyolák, kesztyűk,
harisnyák, ernyők, reticülők,
női fehérneműek egyszerű és
elegáns kivitelben.

„NEMZETI RUHAHÁZ“

BUDAPEST, VIII., RÁKÓCZI-ÚT 7.

„ Pannónia-szálló mellett „

Elsőrangú uri-, fiú- és
egyenruha szabóság.
Külön mértékosztály

Exhumálásokat

az összes európai hanterekről leg-
szolidabb feltételek mellett anyagi
„ kezességgel eszközölünk „

SZENDE ÉS SZABÓ

„ exelött „

GEBAUER KÁROLY R.-T.

„ exhumálási vállalata „

Budapest, VII., Károly

király út 4. szám

Telefon: 51-02

Elsőrendű szakintézet